

2012
7-8.

BELÜGYI SZEMLE

A BELÜGYMINISZTERIUM SZAKMAI, TUDOMÁNYOS FOLYÓIRATA

SOLT ÁGNES: A fogvatartotti szubkultúra és a totális intézmény belső rendje

HUSZÁR LÁSZLÓ – SOMOGYVÁRI MIHÁLY: A migráció és a fogvatartási ráták alakulása az Európai Unióban

FIÁTH TITANILLA: Az etnicitás problémaköre a börtönben

RÁKÓCZI DÓRA: A szabadságvesztés végrehajtása Magyarországon az európai szabályok tükrében

ZINNER TIBOR: Bibó István és két társának büntetőpere a kádári megtorlás rendszerében II.

HORVÁTH SÁNDOR: Gumibot és razzia

60.
évfolyam

TARTALOM 2012/7–8.

SOLT ÁGNES A fogvatartotti szubkultúra és a totális intézmény
belső rendje (5–36)

HUSZÁR LÁSZLÓ – SOMOGYVÁRI MIHÁLY
A migráció és a fogvatartási ráták alakulása az
Európai Unióban (37–51)

FIÁTH TITANILLA Az etnicitás problémaköre a börtönben (52–84)

RÁKÓCZI DÓRA A szabadságvesztés végrehajtása Magyarországon
az európai szabályok tükrében (85–110)

ZINNER TIBOR Bibó István és két társának büntetőpere
a kádári megtorlás rendszerében II. (111–127)

HORVÁTH SÁNDOR Gumibot és razzia (128–142)

SÁRKÁNY ISTVÁN A terrorizmus és az iszlám (143–155)

■ HÍRES BŰNÜGYEK, TANULSÁGOS NYOMOZÁSOK

VACZULA JÓZSEF Halálos vita az üdülőfaluban (156–169)

■ EURÓPAI UNIÓ
A hónap eseményei
az EU belügyi együttműködése terén
(170–174)

SZERZŐK 2012/7–8.

FIÁTH TITANILLA klinikai és addiktológiai szakpszichológus,
Budapesti Fegyház és Börtön

HORVÁTH SÁNDOR történész, tudományos főmunkatárs,
Magyar Tudományos Akadémia
Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Történettudományi Intézet

DR. HUSZÁR LÁSZLÓ büntetés-végrehajtási dandártábornok,
EUJUST LEX (Irak) misszióvezető

RÁKÓCZI DÓRA joghallgató,
Pécsi Tudományegyetem
Állam- és Jogtudományi Kar

PROF. DR. SÁRKÁNY ISTVÁN ny. rendőr vezérőrnagy, egyetemi tanár,
Nemzeti Közszolgálati Egyetem
Rendészettudományi Kar

SOLT ÁGNES tudományos munkatárs,
Országos Kriminológiai Intézet

SOMOGYVÁRI MIHÁLY büntetés-végrehajtási hadnagy,
Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnoksága,
Stratégiai Elemzési és Tervezési Főosztály

DR. VACZULA JÓZSEF rendőr alezredes, alosztályvezető,
Komárom-Esztergom Megyei Rendőr-főkapitányság
bűnügyi osztály

DR. ZINNER TIBOR tudományos főmunkatárs,
Országos Kriminológiai Intézet

SUMMARY

Solt, Ágnes

Prison subculture and internal organization [5–36]

The author provides an overview of a recent sociological and psychological research on informal inmate subculture and value system.

Huszár, László – Somogyvári, Mihály

Migration and incarceration trends in the European Union [37–51]

Following a comparative analysis, the authors focus on the correlation between international migration and incarceration trends.

Fiáth, Titanilla

Ethnicity in prisons [52–84]

The cultural anthropology-based research focuses on how prisoners create ethnic boundaries, and what characteristics are attributed to group members. The author argues that even though in certain cases ethnicity can be overruled by emphasizing local or other community membership, it is still crucially importance.

Rákóczi, Dóra

Penitentiary institutions in the light of European regulations [85–110]

The author provides an overview of the state of Hungarian penal institutions in the light of recommendations issued by the Council of Europe in 2006.

Zinner, Tibor

Retribution in the Kádár-era:

The trial of István Bibó and his associates Part II. [111–127]

This is the second part of the comprehensive account of István Bibó's trial.

Horváth, Sándor

Batons and raids: policing poverty by the communist police [128–142]

Analyzing police reports, the author provides an overview of the rhetoric used by the police in controlling public places in general and targeting beggars and poverty in particular.

Sárkány, István

Terroism and Islam [143–155]

Analyzing the Hungarian National Security Strategy, the author scrutinizes how Muslim religion can be approached from a law enforcement perspective.

SUMMARY

Vaczula, József

A lethal debate in the vacation resort [156–169]

The author provides a description of a 2012 homicide case in Klastrompuszta, Hungary.

SOLT ÁGNES

A fogvatartotti szubkultúra és a totális intézmény belső rendje

A fogvatartotti szubkultúra és a totális intézmény belső rendje című kutatást Antal Szilvia kolleganómmal és Serfőző Lili külső munkatárs segítségével 2010 májusától 2011. decemberig végeztük el¹.

Kutatásunk arra irányult, hogy megismerjük a büntetés-végrehajtás zárt rendszerén belül az informális fogvatartotti szubkultúrát, s hogy mind szociológiai, mind pedig pszichológiai aspektusból feltárjuk a rabtársadalom szerveződési elvét, uralkodó értékrendszerét és belső mechanizmusait.

Kutatásunk alapvetően három részterületet helyezett fókuszba:

1. Börtönbeli mentalitás a fogvatartottak körében: nők, férfiak és fiatalkorúak börtönbeli értékeinek és attitűdjeinek összehasonlítása. Értékválasztási minták nyomán kirajzolódó csoportok jellemzői.
2. A rabhierarchia, a rabok hálózati struktúrájának formája, és az elrendezés és státusmegszerzés meghatározó tényezői.
3. A cigány származású és nem cigány származású magyar elítéltek közötti attitűdkülönbségek.

A kutatás módszere

A kutatási adatokhoz mélyinterjúk, kérdőívek, pszichológiai tesztek alkalmazásának segítségével együttesen jutottunk el, azaz kvalitatív, majd pedig kvantitatív eljárásokat alkalmaztunk.

Az empirikus kutatás kezdetén a női és férfi fogvatartottak körében negyvenhét mélyinterjút készítettünk², ezek fókuszában azok a narratívák álltak,

¹ A teljes kutatási jelentés az Országos Kriminológiai Intézetben elérhető. Solt Ágnes – Antal Szilvia – Serfőző Lili: *A fogvatartotti szubkultúra és a totális intézmény belső rendje*. Kézirat, 2011

² A Budapesti Fegyház és Börtönben 23 férfi, míg a Kalocsai Fegyház és Börtönben 24 női fogvatartottal vettünk fel mélyinterjút. A parancsnokoknak megfogalmazott kérésünk az volt, hogy a mélyinterjú résztvevői olyan jogerős ítéletüket tölto elítéltek legyenek, akiket minimum két év letöltendő börtönbüntetésre ítélték, és az ítéletükből – vagy korábbi ítéletükkel összevonva folyamatosan – minimum tizennégy hónapot töltöttek büntetés-végrehajtási intézetben, de a várható szabadlábra helyezésük előtt még minimum tíz hónapot kell bent tölteniük. A beszélgetésekből azonban kiderült (az

amelyek meghatározók az önidentitásban, kijelölnek bizonyos véleményeket, ön-prezentációs módokat, attitűdöket. A mélyinterjúkat tartalomelemzéssel dolgoztuk fel. Az egyes fokális témákban különböző, jellemzően kétféle uralkodó attitűd bontakozott ki különböző típusos értékpreferenciákra utalva³. Ennek nyomán „értékdimenziókat” alkottunk, azaz kialakítottuk azokat a dimenziókat, amelyek a narratívákban felbukkantak, és a megkérdezettek által implicit módon választott, behatárolható értékekhez voltak köthetők. Mind-egyik ilyen dimenzióhoz attitűdállításokat fogalmaztunk meg, és kialakítottuk a kérdőívet. Az attitűdkérdések mellett a szocioökonómiai státusról, a bűncselekményről, és a bv. intézeti körülményekről is feltettünk kérdéseket.

Öt büntetés-végrehajtási intézet bevonásával női, férfi, illetve fiatalkorú fogvatartottak körében 351 kérdőívet vettünk fel. A bv. intézetek kiválasztására az országos letöltőházak közötti mintavétel nyomán került sor⁴. A mintába olyan fogvatartottak kerültek, akiket minimum két év letöltendő börtönbüntetésre ítélték, és az ítéletükből minimum 12 hónapot töltöttek bv. intézetben, de várható szabadlábra helyezésük előtt még minimum tíz hónapot kell az intézetben tölteniük. A fiatalkorúak esetében a bv. intézetben már eltöltött idő minimuma hat hónap volt. A kritérium felállítására a börtönadap-táció megfelelő mértéke miatt volt szükség, ennek meghatározásához korábbi kutatási eredményeket vettünk alapul. (Az U alakú prizonizációs minta *Wheeler* nevéhez kötődik⁵.) A kutatásba vont fogvatartottakat véletlenszerűen választottuk ki a személyzet segítségével. A mintába kerülés esélyét még

amivel már korábban is számoltunk), hogy a nevelők az együttműködőbb, kevésbé problémás, intelligensebb fogvatartottakat küldik a mélyinterjúra. Ezért az első nap után már irányítottan kértük a nevelőktől, hogy honnan, melyik emeletről, akár név szerint kit küldjenek a beszélgetésre. Ezzel csökkentettük az egyoldalú benyomás kialakulásának veszélyét.

3 Az egyes attitűdállításokhoz való kételemű válaszlehetőség meghatározása a jól elkülönülő vélemények mellett az, hogy a fogvatartottak így tudják pontosabban értelmezni a kérdőívet. Tapasztalataink szerint a kettőnél több válaszlehetőség és a többfokú skálák a válaszolók többsége számára nem vagy rendkívül nehezen értelmezhetők, bizonytalanságot váltanak ki és a megértés korlátaiba ütköznek.

4 A Heves Megyei Büntetés-végrehajtási Intézetből a mintában még húsz női elítélttel készült kérdőív. Erre azért volt szükség, mert a Kalocsai Fegyház és Börtön csak nyolcvan fogvatartottat tudott prezentálni a mintába, az általunk tervezett száz helyett.

5 *Wheeler* kimutatta, hogy a prizonizáció mértéke az idő függvényében a következőképp változik: a korai fázisban az elítélt még a külvilághoz kötődik, erőteljesen foglalkoztatják a kinti élete és kapcsolatai. A középső fázisban a külső kötelékek meggyengülnek, referenciacsoporthoz egyre inkább a rabtársadalomból kerül ki. A szabadulás közeledtével azonban a fogvatartott újra a külső, szabad világ felé fordul. Bár *Wheeler* eredményeit a későbbi kutatások csak részben igazolták, saját kutatási tapasztalataink alapján *Wheeler* elméletét fogadtuk el. *Stanton Wheeler: Socialization in Correctional Communities. American Sociological Review*, vol. 26, 1961, pp. 697–671.

egy kritériumrendszer határozta meg: a nemek, illetve a fiatalkorúak mintabeli aránya és száma⁶.

A nevelőkkel önkitöltős kérdőívet vettünk fel, ebben a vizsgálatba vont elítéltekről tettünk fel kérdéseket aszerint, milyen státust foglalnak el a rabtársadalomban, milyenek az érdekérvényesítési képességeik a különböző dimenziókban, s milyen tökefajttákkal bírnak. A bűncselekményre, kapcsolat-tartásra és szexuális beállítódásra vonatkozóan is szerepelt ellenőrző kérdés a kérdőívben⁷.

A kérdőíveket az adatrögzítés után SPSS programnyelv használatával dolgoztuk fel, amelyben módszertani segítséget Serfőző Lili szociológus, marketingkutató nyújtott számunkra.

A mintáról:

Minta elemszáma	351 fő
Felnőtt nő	100 fő
Felnőtt férfi	148 fő
Fiatalkorú férfi	103 fő

A minta egésze nem reprezentatív: a mintánk egy úgynevezett előtorzított minta, amelyre elsősorban az elemezhető nagyságú alminták miatt volt szükség. (Mivel a börtönpopuláció valós arányait megtartva a férfi alcsoport aránya csaknem kilencven százalék, amely a többi almintá esetében száz fő körüli maximum elemszámnál elemezhetetlenül kis mintát adott volna.) Ennek következtében a teljes mintában felülreprezentáltak a fiatalkorúak és a nők.

A teljes börtönpopulációbeli arányok néhány egyéb releváns tényezőben eltérnek a mintabeli arányoktól. Ennek oka a mintába kerülés gyakorlati módja volt. A mintaarányok a következőképpen alakultak. Az iskolázottabak (legalább érettségizettek) többszörösen felülreprezentáltak a mintában. Az elkövetett leg súlyosabb bűncselekmények szerint azt láthatjuk, hogy az életellenes tettek elkövetői és a rablást elkövetők felülreprezentáltak, a lopás büntetett elkövetők alulreprezentáltak. A roma–nem roma arány a felnőtt férfi és női almintákban többszörösen alulreprezentált a teljes börtönpopulációhoz képest (mind a magasabb iskolai végzettségűek, mind az emberölés bűn-

6 A mintába 100 nő, 103 fiatalkorú, 136 férfi került (valójában 148, köztük 12 tényleges életfogytig tartó szabadságvesztésre ítélt, ezért speciális csoportként kezeljük őket, és nem vonjuk össze a felnőtt férfiakkal). Ehhez képest a börtönpopuláció, azaz a Magyarországon büntetés-végrehajtási intézetekben jogerősen fogva tartottak száma a Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnokságának adatai szerint 2009-ben 649 felnőtt nő, 310 fiatalkorú fiú és 9623 férfi volt.

7 A kérdőív felvétele előtt az elítéltek önként adták vagy tagadták meg nevük szolgáltatását a kutatáshoz.

cselekményét elkövetők körében a roma elitáltak aránya jóval kisebb a teljes börtönpopulációbeli aránynál).

A fiatalokú minta a származás szerinti eloszlás tekintetében viszont a teljes fiatalokú börtönpopulációra érvényesnek tekinthető, mert sem az iskolázottság mértékében, sem a bűncselekmények megoszlásában látható különbségek nem jelentkeznek torzító tényezőként a vizsgált kérdések szempontjából (az emberölések aránykülönbsége nem számottevő).

A rabhierarchia, a rabok hálózati struktúrájának formája, az elrendeződés és a státusmegszerzés meghatározó tényezői

Kutatásunk egyik kiindulópontja volt, hogy van egyfajta, a fogvatartottak között kialakult struktúra, amelyben éppolyan logika szerint oszlanak meg az egyének, ahogyan a társadalmi rendszerben: vagyis az egyén státusát bizonyos dimenziók alapján elért státusainak összessége által határozhatjuk meg. A státus helyét az egyenlőtlenségi rendszerben az jelöli ki, hogy melyek azok a kulturálisan beágyazott dimenziók, amelyekben különböző, jobbra hierarchikusan elhelyezkedő értékekhez kapcsolódnak az egyén egyes tulajdonságai, életminősége, cselekedetei. Feltételeztük tehát, hogy csakúgy, ahogyan a társadalom egészében, a börtön totális rendszerében is vannak olyan kialakult egyenlőtlenségi dimenziók, amelyekben az elfoglalt hely meghatározza a fogvatartott státusát a rabhierarchia rendszerében is.

A teljes mintába kerülő 351 személyből 246 esetben (hetven százalék) sikerült a nevelői kérdőív kitöltésével pluszinformációkat szereznünk, amelyek többsége a rabhierarchiában betöltött helyre, valamint az egyes fogvatartott különböző érdekérvényesítési képességeire vonatkozott.

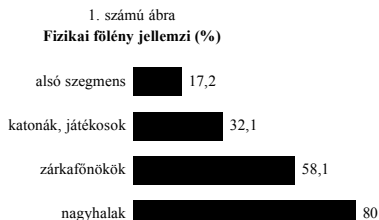
A rabhierarchia legalsó fokán (1.), az „*elnyomottak, bántalmazottak*” állnak kis létszámban, a hierarchia tetején elhelyezkedő (5.), „*nagyhalak*” közül szintén kevesen vannak minden csoportban. A közbülső három szinten az (2.) „*alkalmazkodók, meghunyászkodók*”, (3.) a „*katonák, játékosok*”, valamint a (4.) „*zárkafőnökök*” foglalnak helyet.

A férfiak, a nők és a fiatalokúak csoportjain belül kirajzolódó egyenlőtlenségi rendszerek formája eltérő. Összességében az látszik, hogy a felnőtt férfiak csoportjában a legjellemzőbb a hierarchikus megoszlás. Ez a fiatalokúaknál szintén kirajzolódik, de jellemzően nem alakulnak ki szélsőséges stá-

tusok sem a hierarchia legalsó szintjén, sem annak csúcán. A nőknél az alá-földre rendeződés jelen van ugyan, de az jóval kevésbé meghatározó, mint akár a férfiaknál, akár a fiataloknál, és – egyes kivételes esetektől eltekintve – jellemzően csak két-három szint különíthető el.

A hierarchiában elfoglalt helyet több tényező befolyásolja. Az egyenlőtlenségi dimenziók, a kutatási eredmények és korábbi kutatások durván öt érdekérvényesítési csatornát jelölnek ki: 1. fizikai erő; 2. anyagi helyzet; 3. kapcsolati tőke; 4. bőrtőntapasztalat; 5. intellektuális teljesítmény⁸. Az elemzés után azt láthatjuk⁹, hogy a hierarchiában elfoglalt helyet a legnagyobb mértékben a fizikai erő határozza meg. A fizikai fölény jóval meghaladja a többi tényező státusra való hatását, és hiánya durván tizedére csökkenti a hierarchia felső harmadában való elhelyezkedés valószínűségét az elítéltek körében (1. számú ábra).

A fizikait követi az intellektuális kapacitás mint fontos státuskijelölő jellemző, ami azt mutatja, hogy bár a testi erő az elsődlegesen meghatározó a rabhierarchiában kialakult egyéni sorrendben, a szellemi fölény szintén fontos. Ennek hiányában az elítéltek mindössze 8,9 százaléka tudott a hierarchia

⁸ Bourdieu megfogalmazásában „A tőke vagy anyagi formában, vagy elsajátított, inkorporált formában felhalmozott munka. [...] A tőke különböző fajtáinak [...] elosztási struktúrája [...] a gyakorlati sikereseit eldöntik.” Az „anyagi fölény” fogalma Bourdieu „gazdasági tőke” fogalmával azonos tartalmú, és ezzel a valós gazdasági helyzetet kívántuk megragadni. A „kulturális tőkét” olyan tartós készségnek nevezi, amely a családi nevelésben gyökerezik, személyhez kötött, szimbolikus. Az intézményesült kulturális tőke pedig az iskolai végzettségi titulus. A bourdieu-i kulturális-tőke-fogalom tartalma megegyezik az általunk használt „szellemi tőkével”. A társadalmi tőke Bourdieu elméletében egy csoporthoz való tartozásból és kapcsolatokból ered, hitelképességet, presztízt, garanciát ad az egyéneknek. Kutatásunkban ezt nevezzük Bourdieu után „kapcsolati tőkének”. Pierre Bourdieu: A társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődése. Gondolat Kiadó, Budapest, 1978

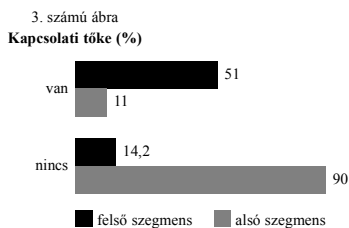
⁹ A változók közötti kapcsolat erősségét, az együtt járást a korrelációhoz hasonló mérőszámmal, a Gamma asszociációs mérőszámmal vizsgáltuk (értékei: -1; 1), ahol Gamma értéke determinisztikus összefüggés esetén a kapcsolat iránya szerint 1 vagy -1, a változók teljes függetlensége esetén pedig 0 értéket vesz fel.

felső harmadába kerülni, míg az annak csúcsán állók kilencvenhárom százaléka szellemi fölényt tudhat magáénak. A szellemi fölény nem azonos a legmagasabb iskolai végzettséggel. Ha pusztán ezt nézzük, láthatjuk, hogy bár szignifikáns az összefüggés, közel sem meghatározó. A szellemi fölénynek – legalábbis mint tudástöbbletnek – része lehet a körülményekhez való megfelelő alkalmazkodásról való adekvát tudás, a szokások többéves ismerete (2. számú ábra).

A börtöntapasztalatot vizsgálva az látszik, hogy valóban szignifikáns eltérést okoz a börtönben eltöltött évek száma. A hierarchia csúcsán lévők kilencvenhárom százalékának van tekintélyes börtöntapasztalata, míg a hierarchia alján helyet foglalók kevesebb mint egyharmadának.

A kapcsolati tőke a harmadik legjelentősebb befolyásoló tényező (3. számú ábra), bár kétségtelenül ellenőrizhetetlen, hogy ez a tőke vajon oka vagy okozata-e a hierarchiában elfoglalt helynek. A kapcsolati tőke mögött feltételezhető azonban mindenképpen egyfajta szociabilitás, amely okként kezelendő.

Számunkra kifejezetten meglepő és nem várt eredmény volt az anyagi helyzet igen alacsony korrelációja a hierarchiában való elhelyezkedéssel. A rabhierarchia felső harmadában az elítéltek csupán harmada van anyagi fölényben társaihoz képest. Ez azt jelenti, hogy a börtönbeli státusra csak kismértékben van hatással önmagában az elítélt gazdasági háttere.

Az összes egyenlőtlenségi dimenzió összességében nagyrészt megmagyarázza a hierarchiában elfoglalt helyet. Az elemzés során meglepő volt számunkra, hogy sok, általunk feltételezetten a börtönbeli státusra befolyást gyakorló tényezőnél viszont nem találtunk semmiféle szignifikáns összefüggést. Így azt láttuk, hogy sem a nevelővel, felügyelettel való viszony, sem a kapcsolattartás és az ebből fakadó előnyök mértéke, sem a szexuális beállítottság, sem a gyógyszerhez való hozzáállás nincs hatással a rabhierarchiában elfoglalt helyre.

A számunkra legváratlanabb eredmény mégis az volt, hogy az elkövetett bűncselekménynek szintén nincs szignifikáns hatása az elítélti státusra. Ez az állítás azzal a megkötéssel igaz, hogy a nemi erőszak, illetve a gyermekek ellen elkövetett erőszakos bűncselekmények elkövetői nem szerepelnek a hierarchia felső szegmensében. Ugyanez mondható el a csak lopást elkövetőkről is.

Börtönbeli mentalitás a fogvatartottak körében

Nők, férfiak és fiatalok börtönbeli értékeinek és attitűdjeinek összehasonlítása

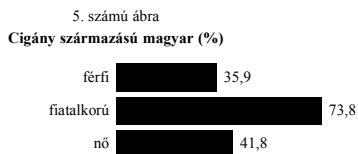
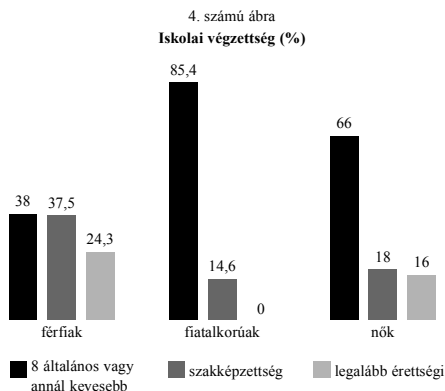
Mielőtt rátérnénk az értékek és attitűdök összehasonlítására az almintákon belül, felvillantunk néhány demográfiai tényezőt, és egyéb jellemző vonatkozásban, táblázatokban mutatjuk be az elítélti csoportokon belüli megoszlásokat.

A mintába kerülő elítéltek legmagasabb iskolai végzettségének megoszlását a 4. számú ábra mutatja.

A felnőtt férfiak a legiskolázottabbak a börtönpopuláción belül, a mintában csaknem egynegyedük érettségizett. A női elítéltek iskolázottsága jóval elmarad a férfiakétól. A fiatalok közül senkinek sincs érettségije a mintán belül.

A magyarok és cigány származású magyarok arányát önbevallás alapján az 5. számú ábra mutatja.

Az etnikai hovatartozás önbevalláson alapult. Minden alcsoportban voltak olyanok, akik nem vallották romának magukat annak ellenére, hogy a kérdés során a későbbiekben cigányként, romaként beszéltek magukról (a szár-

mazásra irányuló válaszukon azonban nem változtattak). Megfigyeléseink szerint legnagyobb arányban a nők tagadták származásukat, erről azonban pontos felmérést nem készítettünk. A magukat ténylegesen romának vallók aránya megdöbbentően magas a fiatalkorúak körében, csaknem háromnegyed részük vallott magáról így. A roma származásúak tényleges aránya az összes vizsgált alcsoportban a bejegyzett adatoknál – a kérdés önbevalláson alapuló kategorizálása miatt – magasabbra tehető¹⁰.

¹⁰ A cigány származású fogvatartottak körében Magyarországon Huszár László és Póczik Szilveszter kutatók. Huszár a fogvatartottak önbevallása szerint harmincszázalékos romaarányt állapított meg ezerfős mintájában. A cigány származásúak önbevalláson alapuló aránya Póczik ezerötyszáz fős, felnőtt férfi fogvatartotti mintájában 28,6 százalékos eredményt mutatott. Jelen kutatásban a minta egészében jóval meghaladja a romák aránya a korábbi vizsgálatokban tapasztaltakét. Huszár László: Roma fogvatartottak a büntetés-végrehajtásban. Belügyi Szemle, 1999/7–8.; Póczik Szilveszter: Cigány integrációs problémák. Kölcsény Intézet, Budapest, 2003 [Kölcsény Füzetek V.] A romák társadalomban fellelhető arányaihoz képest azonban az összes vizsgálat alapján bizonyítható a sokszoros felülrepre-

Életkori megoszlás

Az életkori megoszlás a felnőtt nők és férfiak csoportjaiban releváns szempont. Azt láthatjuk, hogy a nők átlagos életkora magasabb, mint a férfiaké. Ha azt is figyelembe vesszük, hogy a fiatalok elítéltek 98,5 százaléka¹¹ fiatal férfi, ez az életkorbeli különbözöség még szembetűnőbb, és egyértelműen arra utal, hogy a börtön- vagy fegyházbüntetéssel járó bűncselekmények elkövetésekor a nők átlagos életkora jóval magasabb, azaz jellemzően később lépnek a kriminalizálódás útjára a férfiaknál¹² (1. számú táblázat).

1. számú táblázat
Jellemző, legsúlyosabb bűncselekményeik megoszlása (%)

	férfiak	fiatalok	nők
lopás	8,0	4,8	7,0
rablás	23,9	38,7	44,2
egyéb erőszakos	23,9	46,8	16,3
szexuális jellegű elkövetés	5,7	6,5	0
emberölés	38,6	3,2	32,6

Többféle bűncselekmény elkövetése esetén a mintába kerülő elítélt az általa legsúlyosabb bűncselekmény elkövetőjeként került az adott bűncselekmény-kategóriába. A minta a jellemző bűncselekményekre nézve nem reprezentatív, mert a mintába a hosszú tartamú szabadságvesztés-büntetésüket töltők, így az életellenes bűncselekményt elkövetők nagyobb százalékban kerültek be¹³. A mintába kerülő fiatalok körében a rablás és az egyéb erőszakos¹⁴

zentáltságuk a bv. intézetekben. Ez a jelenség azonban nem pusztán a cigány etnikumhoz való tartozás sajátja. Nemzetközi vizsgálatok közül főként az afroamerikai börtönbeli arányait és jellemzőit fogjuk következtetesen párhuzamba állítani a vizsgált magyarországi kisebbség tagjainak jellemzőivel. Az összehasonlíthatóság alapjául hasonló körülményeik szolgálnak: a társadalmi kirekesztettség, elutasítottág, a peremhelyzet, a rasszjegyek és az aluliskolázottság. Az afroamerikaiak és hispanoamerikaiak is hasonlóan felülreprezentáltak az amerikai börtönökben. Myers – Levy 1978; Coe 1961. Hivatkozva: Kenneth Adams: Adjusting to Prison Life. Crime and Justice, vol. 16, 1992, p. 301.

11 A Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnokságának 2009-es adatai szerint nyolc fiatalok nő és háromszázötven fiatalok férfi volt bv. intézetben.

12 Nemzetközi vizsgálatok is igazolják a nők és férfiak kriminális életútjainak különbözöségét. Kutatások szerint a bebörtönzött nőknek az előélete jóval hátrányosabb, viszont a kriminális előéletük messze elmarad a férfiakétól. Faily – Roundtree, 1979. Hivatkozva: Angela R. Gover – Deanna M. Pérez – Wesley G. Jennings: Gender Differences in Factors Contributing to Institutional Misconduct. The Prison Journal, vol. 88, 2008, p. 380.

13 A prizonizáltság megfelelő mértéke miatt a mintavételkor kritérium volt, hogy az elítélt minimum két évet bv. intézetben töltsön.

14 Testi sértés, hivatalos, közfeladatot ellátó személy elleni erőszak stb.

bűncselekmények fordulnak elő a leggyakrabban. A férfiak körében az életellenes bűncselekményt elkövetők vannak legtöbben, de a lopáson és a nemi erőszakon kívül a bűncselekmények elkövetése tekintetében viszonylag egyenletes a megoszlásuk. A mintába kerülő női elítéltek jellemzően rablást követtek el, de nagy arányban szerepelnek az életellenes bűncselekmények elkövetői is.

A nők esetében jellemző az emberölési ügyekre, hogy érzelmi okból követik el őket: családtagok, leggyakrabban élettárs vagy férj ellen, más esetekben gyermekek ellen. A férfiak körében jellemzőbb az életellenes bűncselekmények hátterében az anyagi motiváció¹⁵.

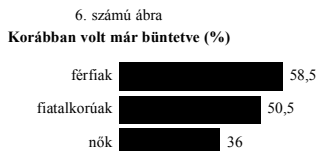
A felnőtt férfiak és nők körében nincs különbség a tekintetben, hogy milyen arányban részesültek fegyelmi eljárásban legalább egyszer. A fegyelmi eljárások száma azonban a férfiak körében jóval magasabb (több fegyelmi ügy jut egy főre, mint a nők körében)¹⁶. Fegyelmi eljárásban a fiatalok vesznek részt a legnagyobb arányban, messze megelőzve a nőket és a férfiakat (fegyelmi a férfiak 36,3, a fiataloké 58,8 és a nők 36 százalékának van). Mindebből az látszik, hogy a vizsgált csoportok között – nem meglepően – a fiataloké azok, akik a fogva tartás szempontjából a legproblémásabbak, a legnehezebben bírják ezt a környezetet, és a legnehezebben alkalmazkodnak a börtönkörülményekhez.

Börtöntapasztalat foka

Mivel a börtönben eltöltött évek száma erősen összefügg az életkorral, ezért a prizonizáltság hasonló megoszlást mutat, mint a korcsoporti. A nők háromnegyede hat évet vagy annál kevesebb időt töltött börtönben összesen, míg a mintába kerülő férfiak többsége több mint hét esztendő töltött életéből a börtön falai között.

¹⁵ A korábbi kutatási eredmények közül ezt a következő mért adat támasztja alá: A férfiak az összes általuk elkövetett emberölés 28,2 százalékában gyilkolták meg a feleségüket, míg az asszonyok az általuk elkövetett emberölések 71,4 százalékában a férjüket. A férfiakra jellemzőbb a nyereségvágyból, míg a nőkre az érzelmi okokból elkövetett emberölés. Morvai Krisztina: *Terror a családban. A feleségbántalmazás és a jog*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1998

¹⁶ Korábbi nemzetközi kutatásokban is kimutatták, hogy a férfiaknál jóval gyakoribbak a súlyos fegyelmsértések (Harer – Langan, 2001. Hivatkozva: Candace Kruttschnitt – Rosemary Gartner: *Women's Imprisonment. Crime and Justice*, vol. 30, 2003, p. 33.), illetve hogy a férfiak jóval nagyobb arányban követtek el erőszakos szabálysértéseket a börtönben, mint a nők. Craddock, 1996. Hivatkozva: Angela R. Gover – Deanna M. Pérez – Wesley G. Jennings: i. m. 396. o.

A női és férfi elítélteknél a visszaesés esélye egészen eltérő. A férfiak többsége nem először töltötte szabadságvesztés-büntetését. A női elítélteknek viszont alig egyharmada volt nem első büntényes. Ez az aránypár arra is következtetni enged, hogy míg a férfiaknál a bűnözői életpálya gyakori az elítéltek körében, addig a nők esetében kevésbé jellemző a végigkövethető kriminális életút, sok esetben csupán egyszeri bűnelkövetők¹⁷. Ez – a genderbeli különbségekből adódó okságon túl – sokat magyarázhat abból, hogy mentalitásukban és attitűdjeikben egészen eltérnek mind a felnőtt férfiak, mind pedig a fiatalok csoportjaitól (6. számú ábra).

A főbb demográfiai tényezők és jellemzők után az értékeket és az attitűdöket vetjük össze a csoportok között. Alapvetően azt feltételeztük, hogy férfiak, fiatalok és nők között a fogvatartotti szubkultúra merőben eltérő, és ennek vizsgálatára állításcsokrokat szerkesztettünk a kérdőívbe. Az attitűdöket és értékeket magukban rejtő állításokkal való egyetértés mértékétől, a vállalható és nem vállalható vélemények ütköztetésétől és elemzésétől reméltük, hogy kirajzolódik előttünk a feltételezett különbség.

A mélyinterjúk felvétele és elemzése után előzetes képet alkottunk az elfogadott és elutasított értékek, vélemények szerkezetéről és az ezek közötti eltérésről. A kérdőívek elemzése során valóban összeálltak állítások egy-egy értelmezhető csokorba: olyan értékdimenziókba, amelyek segítségével megállapíthattuk a különböző börtönbeli, fogvatartotti szubkultúrák határvonalait és elhelyezkedésüket egymáshoz képest az elfogadott értékek és vélemények tartományában. Az elemzés során értékdimenziókat alakítottunk ki egymással szoros együtt járást mutató állítások összevonásával, amelyek tartalmuk szerint egy irányba mutatnak, és hasonló értékaxióma áll mögöttük. A hét, értékaxiómáig visszavezethető állításcsokrot mind elméletileg, mind

¹⁷ Mint korábban említettük, a női kriminális életút tipikusan rövid, illetve sok esetben nem bűnözői életformáról, hanem egyszeri vagy pár alkalommal elkövetett kriminális cselekményről van csupán szó. Ezt nemzetközi vizsgálatok éppúgy igazolják, mint ahogyan azt is, hogy a nők körében – mindebből fakadóan – a visszaesési ráta jóval kisebb, mint a férfiaknál tapasztalható. Candace Kruttschnitt – Rosemary Gartner: i. m.

pedig a statisztikai adatelemzés segítségével ki tudtunk mutatni a mélyinterjúk kiemelése után felállított elméleti modell¹⁸ alapján, majd a matematikai-statisztikai összefüggés szerint.

Az egyik értékdimenzió a *Hatalomvágy, mások elnyomása*, amely egy nyolc itemből képzett főkomponensként állt elő. Akiknek érték a mások fölötti hatalomgyakorlás, a gyengék elnyomása és kihasználása, az erőszakos fellépés és megfélemlítés, azok magas értéket kaptak ebben a dimenzióban.

A második vizsgált értékdimenzió a *Szociabilitás, szolidaritás*, amely a közösséget mint értéket és a sorstárssal való összefogást jeleníti meg.

A harmadik dimenzió a konfliktuskezelés fizikai módjának előnyben részesítése a verbálissal szemben, azaz az ebben a dimenzióban magas pontot elérők konfliktusaik megoldására fizikai erejük használatát látják kifizetődőnek és eredményesnek.

A negyedik dimenzióban a felügyelet iránti lojalitás és a bv. intézettel való együttműködés, konformitás jelenik meg értékként.

A szexuális viszonyok létesítésének minősítése miatt börtönkörülmények között jellemzővé, megkerülhetetlen viszonyítási ponttá vált az elítéltek között a szexuális beállítódás kérdése, azaz a homoszexualitáshoz való hozzáállás. Ebben az ötödik dimenzióban azok kaptak magas pontot, akik homofób-nak nevezhetők, azaz kifejezetten visolyognak a meleg kapcsolatoktól és személyektől.

Épp ilyen megkerülhetetlen viszonyítási pont a gyermekek ellen megvalósított, elsősorban szexuális bűncselekményt elkövetőkhez való hozzáállás, amelynek végpontja az értékként feltüntetett megtorlás vágya, és az iszony megfogalmazása, ez volt a hatodik dimenzió.

A hetedik vizsgált értékdimenzió a *Megtörtség, kiábrándultság, befelé fordulás*, erre az attitűdmezőre jellemző a börtön okozta depresszív, csalódott, összeroppant lelkiület kifejezése és hangoztatása. A siralmas életet nem becsülő és nehezen viselő attitűdöt mutató elítéltek kaptak magas pontszámot ebben a dimenzióban.

Azt tapasztaltuk, hogy az értékdimenziók szerinti összes eltérés a nők, férfiak és fiatalkorúak csoportjai között szignifikáns.

Összehasonlítva a női, a férfi és fiatal elítélti csoportokat, azt látjuk, hogy alapvetően eltérnek egymástól mind a felügyeletet érintő viszony, mind a

¹⁸ Az elméleti dimenziók száma eredetileg tizenhárom volt, ezek közül azonban matematikailag csak hét olyan értékdimenzió volt kimutatható, amelyek egyes itemei valóban egyazon értékaxiómára vezethetők vissza.

rabtársakra vonatkozó jellemző viselkedésminták tekintetében. A női fogvatartottakra alapvetően a konformitás, a személyzetnek való megfelelési vágy jellemző, míg a férfiak és a fiatalok többsége kifejezetten ellenálló a társadalmi normák többségével és a fogva tartóikkal.

Az erőszakos módszerekkel, fizikai erővel való konfliktus-megoldási mód a fiataloknál jellegzetesen elfogadott, ezzel szemben a férfiak és a nők többsége értékesebbnek és célravezetőbbnek gondolja a békés eszközök használatát.

Kifejezetten markáns különbség mutatkozik abban, hogy elfogadhatónak gondolják-e az elítélt csoportok a kiábrándultság érzésének kifejezését. Míg a férfiak többsége nem tartja vállalhatónak, a nők és fiatalok többsége nyíltan vállalja megtörtségét.

A szolidaritás szerepét legnagyobb arányban a nők hangsúlyozzák, de e tekintetben mindhárom vizsgált csoport többségének hasonló a véleménye.

A mások elnyomása és a gyengékkel szembeni erőfitogtatás mint értékelendő magatartás a fiataloknál kiemelkedő mértékben jelentkezik a nők és férfiak csoportjához képest, amelyekben viszont kifejezetten ritka ez a fajta hozzáállás, illetve ennek vállalása.

Ugyanígy a fiatalok a legjellemzőbb a körükben elítélendőnek számító bűncselekmények elkövetőivel („pedofil”, „gyerekgyilkos”) szembeni durva agresszióról való pozitív gondolkodás, de mind a nők, mind a férfiak többségénél szintén jellemző a megtorlás helyesnek ítélése.

A homofóbia legnagyobb mértékben a felnőtt férfi elítéltek körében jellemző, a legkisebb arányban pedig a nők között elfogadott.

A nevelői kérdőívek alapján megállapítható, hogy ezek a fogvatartotti csoportok nem pusztán attitűdjeikben, hanem a börtönkörülmények között bevett magatartásformáikban is eltérnek. Börtönkörülményeik sem egyformák, és nagy a különbség a nemek és az életkorból fakadó eltérő szükségletek és igények szerint is. A rendszeres gyógyszerhasználat (nyugtatók) legnagyobb arányban a nők körében jellemző, azonban körükben a súlyos visszaélések nem számottevők. A felnőtt férfiak esetében kevesebb a rendszeresen és legálisan gyógyszeres fogyasztók aránya, de a durva visszaélések aránya jóval magasabb. A fiataloknál nem jellemző a gyógyszerfogyasztás.

A homoszexuális kapcsolat létrejöttének a női börtönben a legnagyobb a valószínűsége, ezt követi a fiatalok börtöne, a férfiaknál a legkisebb az esélye a homoszexuális kapcsolatok kialakulásának.

Bűnvádi eljárásban részesült a mintába kerülő férfiak 25,3, a fiatalok 12,1 százaléka, a nők között viszont egyáltalán nem szerepelt ilyen eset. Ez az

adat jól összeegyeztethető az elítéltek börtönszemélyzethez való hozzáállásával, a konformitás mértékével, amely a nők körében kiemelkedően magas.

Ha a különböző birtokolt tőkefajták tekintetében vetjük össze a vizsgált csoportokat, azt látjuk, hogy relatív szellemi fölény legnagyobb arányban a férfiak csoportján belül jellemzi az elítélteket (46,8 százalék), őket követik a nők (40,2 százalék), míg a fiatalkorúak körében a szellemi fölényrel jellemezhetőek száma kifejezetten alacsony (17,7 százalék). A börtöntapasztalatot vizsgálva (vagyis a börtönben töltött évek száma szerint) hasonló sorrendet találhatunk a csoportok között. A kapcsolati tőke a nők körében a legalacsonyabb (17,4 százalék), míg a fiatalkorúaknál (30,6 százalék) és a férfiaknál (31,9 százalék) nem tér el egymástól jelentősen. Ebből következtethetünk arra, hogy a bv. intézetbe kerültek közül társadalmi helyzetüket és szociális környezetüket tekintve a nők vannak a leginkább kiszolgáltatva, magukra hagyva. Bár a fiatalkorúak családi háttere jellemzően sokszorosan veszélyeztető közeg¹⁹, mégis van, vannak olyan kapcsolataik, kötődéseik, amelyek valamiféle biztonságot, támaszt jelentenek számukra a kikerülésük előtt, alatt és utána.

Fizikai fölény a férfiak és fiatalok csaknem egyharmadát jellemzi, a nőknek kevesebb mint egyötödét. Ez nem meglepő, hiszen a fizikai erőfölény mint érdekvérvényesítési eszköz a nők körében nem jellemző. Anyagi fölényrel bíró fogvatartottak arányában nincs szignifikáns különbség nők, férfiak és fiatalok között.

A kérdezőbiztosokkal kitöltetett kérdőívek szerint a kérdés folyamán a nők nyitlak meg a legnagyobb mértékben, a fiatalok pedig a legkevésbé. Ez a bizalom kérdéskörét érintheti, és mutathatja, hogy a nők csoportja van a leginkább bizalommal más emberek iránt, de mivel a kérdezőbiztosok mind-egyike nő volt, nem vonhatunk le messzemenő következtetéseket – lehet, hogy férfi kérdezőkkel más eredmények születtek volna e téren.

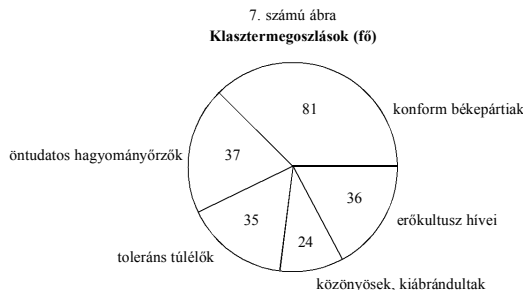
Értékválasztási minták szerint kirajzolódó csoportok jellemzői

A férfi, női és fiatalkorú börtönbeli szubkultúrák közötti különbségek mellett azt is feltételeztük, hogy az egyes ember által vállalt vélemények és megnevezett értékek, elutasított és megvetendőnek minősített tulajdonságok összefüggésbe hozhatók azzal, hogy a véleménynyilvánítók hol foglalnak helyet a rabhierarchiában, és a tipikus válaszok talán származás szerint is elválasztha-

¹⁹ Solt Ágnes: Peremen billegő fiatalok. BMK Füzetek, 2007. február

tók egymástól.²⁰ Azt is feltételeztük, hogy ezek az attitűdök és értékek nem függetlenek egymástól, azaz egy értékdimenzióban elért pontszám és egy másik értékdimenzióban elért pontszám között összefüggés van, így tipikus értékdimenzió-konstellációk kirajzolódását vártuk, amelyek alapján tipizálni tudjuk az elkülönülő attitűdmintázatokat. Ennek vizsgálatára egy klaszteranalízis segítségével kerítettünk sort. Az elemzés eredménye öt különböző, jól megragadható csoport, amelyek az értékválasztásukban és a vizsgált attitűdökben elválaszthatók egymástól, és tisztán látszik az egyes csoportok karakterisztikája is.

Az öt különböző értékdimenzió-mintázat alapján elneveztük a klasztereket: 1. közönyösek, kiábrándultak; 2. az erő kultusz hívei; 3. konform békepártiak; 4. öntudatos hagyományörzők; 5. toleráns túlélők (7. számú ábra).

Kik tehát azok, akik egy-egy klaszterhez, vagyis csoporthoz tartoznak? Összességében azt tapasztaltuk, hogy az értékválasztások nyomán kirajzolódó csoportok csak részben állnak összefüggésben a nemmel, korral, illetve származással, és azt sem jelenthetjük ki, hogy egyfajta értékválasztás a hierarchia egy szintjéhez kapcsolódik. Megfigyelhető, hogy minél kevésbé központi tényező az erőszak egyfajta értékválasztás-nyalábban, annál inkább függetlenek ezek a klaszterek a rabhierarchiától.

²⁰ Korábbi kutatási eredmények is azt mutatták, hogy a börtönkörülmények közé való beilleszkedés sikerének záloga mindenekelőtt a szemléletmód, a személyes szükségletek, a készségek és képességek, a börtön pedig nem fogható fel egységes környezetnek. Kenneth Adams: i. m.

A pszichológiai agressziómérő kérdőív²¹ eredményei szoros összefüggést mutatnak az értékdimenzió-mintázatokkal, vagyis az öt klaszterrel. Az érték-választás-dimenzió öt típusa az agresszió tekintetében is szignifikánsan eltér egymástól²². Az interpretálhatóság kedvéért az agressziómérő skálákon kapott eredményeket négy egyenlő részre osztottuk (az 1-es érték a legalacsonyabb, a 4-es érték a legmagasabb agresszivitást mutatja), s e csoportosítás szerint értékeltük az agresszió szintjét. Így az látszik, hogy az öt csoportban milyen mértékű agresszivitás dominál.

A következőkben az öt értékmintázat-csoportot mutatjuk be.

A közönyösek, kiábrándultak csoportja

Jellemző értékek, attitűdök

A legjellemzőbb a konformitás, a felügyelet és nevelők iránti lojalitás hiánya, sőt mint érték jelenik meg az ettől való elhatárolódás, egyfajta antikonformizmus. Ez azonban nem feltétlenül jár erőszakos jellegű szabályszegésekkel, csupán a véleménynyilvánításban érhető tetten. Kívülmaradás tapasztalható a rabtársakra vonatkozó szolidaritás tekintetében is.²³ Jellemző viszont a hányattatott életre és a megviselő, nehéz sorsra utalás, az ennek következtében kialakult depresszív, lemondó, rezignált életérzés, a megtört ségre vonatkozó kijelentésekkel való azonosulás.

A közönyösek, kiábrándultak csoportjába tartozók egyéb jellemzői

Felnőtt férfiak, kisebb arányban pedig fiatal férfiak alkotják ezt az értékválasztások által kialakult csoportot, női fogvatartottak egyáltalán nincsenek. A származás nem jellemző, és a hierarchiában elfoglalt hely szerinti megoszlás is széles. Azt mondhatjuk, hogy a hierarchia legtetetjén, illetve legalján elhelyezkedők nem találhatók meg a kiábrándultak, közönyösek csoportjában, az alkalmazkodók és katonák azonban nagy arányban.

21 Az eredeti kérdőív: Arnold H. Buss – Mark Perry: The aggression questionnaire. Journal of Personality and Social Psychology, vol. 63, 1992, pp. 452–459., amelyet Gerevich József és társai adaptáltak: Czobor Pál – Bácskai Erika – Gerevich József: A Buss–Perry agresszió-kérdőív magyarországi adaptációja és általánosíthatóságának vizsgálata. Psychiatria Hungarica, 2006/21., 18. o.

22 A hosztilitás dimenzióját itt nem vizsgáltuk, mert nem találtuk érvényesnek a börtönpopulációban.

23 Flanagan hasonlóan ehhez azt találta, hogy a fogvatartottak problémamegoldásuk során nem gondolkoznak az egymással való kooperálásban, inkább maguk próbálják megoldani a felmerülő nehézségeket. Flanagan, 1980. Hivatkozva: Kenneth Adams: i. m.

A fizikai erőfölényben lévők aránya itt a legmagasabb, a csoport majdnem fele erősebb az átlagnál. Ezzel ellentétben anyagi fölényrel jellemzően kilencvenkét százalékban nem bírnak a közönyösök, kiábrándultak. Csaknem kétharmaduknak jelentős börtöntapasztalata van. Mint korábbi kutatásokból tudjuk, a börtönben eltöltött évek száma egyenesen arányos a befelé forduló, rezignált, lemondó és kiábrándult hozzáállás kialakulásával, így ez a tény egyáltalán nem meglepő²⁴.

A pszichológiai teszt eredményei

A közönyösök, kiábrándultak körében a fizikai erőszak szintje és aránya kifejezetten magas, a csoport tagjainak ötvenhárom százaléka a fizikai agresszió mérőskáláján magas értékeket ért el. Összesen tizennégy százalék tartozik a legagresszívabbak közé²⁵. Verbális agresszivitásuk tekintetében szintén erőszakosnak bizonyulnak. Az agresszivitás fizikai és verbális aspektusától eltérően a düh-skálán nem értek el jellemzően magas pontszámot, a legdühösebbek közé²⁶ egyáltalán nem került csoporttag.

Az erő kultusz hívei

Jellemző értékek, attitűdök

Az erő kultusz híveinek legjellegzetesebb vonásuk, hogy értékként határozzák meg mások elnyomását. A motiváció fő eleme a hatalomvágy, a gyengék semmibevétele, kihasználása, büntetése, a sérelmek megtorlása, a fizikai erő és az erőszak felértékelése és alkalmazása erőteljesen tükrözi a csoport tagjainak értékválasztását. A csoport erősen kirajzolódó karakterisztikájához tartozik a fizikai erő mint konfliktusmegoldó eszköz egyedülükénti választása, ezzel párhuzamosan pedig a szóbeli egyeztetésre, megbékélésre való törekvés elutasítása. Az előző csoporttal, a közönyösökkel ellentétben ez a csoport markánsan kirajzolódó értékválasztás-határok között helyezhető el. Erőszakos, kérlelhetetlen és empátia mentes profilt mutatnak fel magukról. A csoportkarakterisztikára jellemző a kiábrándultság, a lelki megtörtség kifejeződése is.

²⁴ Solt Ágnes: Az életfogytig tartó szabadságvesztés empirikus vizsgálata. Börtönügyi Szemle, 2009/2., 77–98. o.

²⁵ A legagresszívabbaknak azokat nevezzük, akik az agressziómérő skálán elért pontok felső kvartilisébe tartoznak.

²⁶ A legdühösebbeknek nevezzük a düh-skálán elért pontok felső kvartilisébe tartozókat.

Az erő kultusz híveinek csoportjába tartozók egyéb jellemzői

A csoportba jellemzően fiatalok, származás szerint pedig a magukat romának vallók vannak túlnyomó többségben. A hierarchia megoszlása szerint az alsó harmad dominál. Az áldozatok, vagyis a hierarchia legalján lévők 36 százaléka ebbe az értékválasztás-dimenzióba helyezhető. Utóbbi állítás elsőre talán megdöbbentő és nem várt, de feltételezhető, hogy az elnyomottak jó része az idő múlásával kényszerűen azonosul a fölöttük hatalmat gyakorló, őket kiszígerelő fogvatartott-társaik vélekedéseivel, attitűdjével.

A fizikai erőfölény gyakoribb az erő kultusz hívei között, mint a minta egészében, csaknem negyven százalékukra jellemző. Ezzel ellentétben a szellemi fölény kifejezetten nem jellemző a csoportra, hetvennyolc százalékban ennek híján vannak. Egyrészt az ifjú kor, másrészt a kommunikációs inkompetencia magyarázhatja a fizikai erő és erőszak választását a konfliktusmegoldásban. Az iskolázottság, pontosabban az iskolázatlanság mértéke a csoportnál a legszembevetőbb: a csoportba tartozók nyolcvanegy százaléka nem fejezte be az általános iskolát, érettségije mindössze egy elítéltnek van.

A pszichológiai teszt eredményei

A pszichológiai agressziómérő kérdőív eredményei szerint az erő kultusz hívei, nem meglepően, a legmagasabb értékeket érték el a skálán. A fizikai agressziót tekintve kifejezetten magas szinten lévők aránya körülbelül hetvenhét százalék. A düh különösen jellemző a csoportra. Szintén kiemelkedően magas a verbális agresszió szintje: nyolcvanhárom százalékukra jellemző.

Konform békepártiak

Jellemző értékek, attitűdök

A csoport legfontosabb értékválasztása a konformitás, vagyis a büntetés-végrehajtásban dolgozókkal való együttműködés, a felügyeletnek és nevelőknek való megfelelési vágy. Erősen meghatározza még a csoport karakterisztikáját a választott konfliktuskezelés módja: előnyben részesítik a verbális problémamegoldást, a szóbeli megegyezést, a megállapodásokat, ezzel párhuzamosan pedig elvetik az erőszakos viselkedést. A csoporttagok az egymás iránti szolidaritást értékkelik, mások elnyomását pedig elutasítandó magatartásmódként értékelik.

A konform békepártiak csoportjába tartozók egyéb jellemzői

A konform békepártiak között jellemzően nőket találunk. A származás szerinti megoszlás nem jellemző. A hierarchiában való elhelyezkedés szerint a középső harmad dominál. A fizikai erőfölény jóval kevésbé jellemző itt, mint a minta egészében.

A pszichológiai teszt eredményei

A fizikai agresszió szintje kifejezetten alacsony, a békepártiak 52,6 százaléka a legalacsonyabb értékeket kapta az agressziómérő skálán. A verbális agresszió szintje is nagyon alacsony, és a düh sem kifejezetten jellemző a konform békepártiakra.

Öntudatos önérvényesítők

Jellemző értékek, attitűdök

Az öntudatos önérvényesítők profiljába leginkább a magabiztos, domináns és irányító típusú fogvatartottak kerültek, akik saját véleményüket mindenkivel szemben fenntartják, és különösen fontos számukra az önálló gondolkodás. A hagyományosan tisztességes és becsületes emberképhez tartozó tulajdonságokat tartják fontosnak, ezek megszegését megvetik. Így körükben fontos vonás a homoszexualitástól való távolságtartás, ódzkodás, éppígy jellemző a gyermekek elleni bűncselekmények elkövetői iránti mélységes gyűlölet. Jellemző továbbá a lelki megtörségnak való ellenállás és az önerő hangsúlyozása.

Az öntudatos önérvényesítők csoportjába tartozók egyéb jellemzői

Az öntudatos önérvényesítők legnagyobb arányban felnőtt férfiak. Ennél a csoportnál sem jellemző a származás szerinti megoszlás. A hierarchia tetején lévő elitéltek ötven százaléka idesorolható, de nagy számban megtalálhatók más szinteken elhelyezkedők is. Érdekes módon arányukat tekintve a bántalmazottak vannak jelen a második leggyakrabban: huszonkilenc százalékuk tartozik az öntudatos önérvényesítők közé. Ez azzal magyarázható, hogy a csoportba kerülő fogvatartottak között vannak olyan emberek, akik kiközösített, bántalmazott rabbá válnak, mert miközben makacsul ragaszkodnak népszerűtlen elveikhez, nem birtokolják a szükséges tőkét ahhoz, hogy infor-

mális hatalomhoz juthassanak. Kapcsolati tőkéje a csoporttagok egyharmadának van, ez magasabb arányú, mint a minta egészében. Ennek magyarázata lehet a másokat irányító képességük és önállóságuk. A szellemi fölény birtoклása szintén magasabb arányban fordul elő a körükben, csakúgy, mint a viszonylag magas iskolai végzettség.

A pszichológiai teszt eredményei

Az agressziómérő pszichológiai teszten ez a csoport is jellegzetes, más csoportoktól elkülönülő értékeket vett fel. A fizikai agresszió szintje körükben viszonylag magas. Az öntudatos önérvényesítőkre alapvetően nem jellemző a düh. Verbálisagresszió-szintjük azonban kifejezetten magas.

Toleráns túlélők

Jellemző értékek, attitűdök

Értékválasztásaik alapján a leginkább szabadelvű, nyitott nézeteket valló fogvatartottakból állnak össze, körükben a büntetés, megtorlás és az elnyomás kifejezetten elutasított és megvetett magatartásformák, a homoszexualitás érthető és elfogadható, és problémamegoldó technikaként csak az erőszakmentes kommunikáció jöhet szóba. Kifejezetten elutasítják a kiábrándult, megtört, közönyös hozzáállást.

A csoportba tartozók egyéb jellemzői

A toleráns túlélők legnagyobb arányban nők. Jellemzően nem roma származású magyarok, és a hierarchia középső harmadában foglalnak helyet. A toleráns túlélők között az átlagnál magasabb arányban szerepelnek az olyan bűncselekmények elkövetői, akiket a többiek megbélyegeznek, megvetnek a tettük miatt (például a gyermekbántalmazásért és nemi erőszakért elítéltek). Ezzel egybecseng, hogy az átlagnál alacsonyabb a kapcsolati tőkéjük. A csoportban az anyagi fölényrel bírók (csaknem egyharmad) jóval nagyobb arányban fordulnak elő itt, mint a minta egészében. Ez az anyagi fölény is hozzájárulhat ahhoz, hogy távol tartsák magukat a kiábrándult és megtört életérzéstől. A toleráns túlélők börtöntapasztalata jóval alacsonyabb bármely más csoportnál, a szellemi fölény azonban a csoport ötven százalékánál előfordul, ami messze felülmúlja a minta egészében tapasztalt arányt, amely

mindössze 36 százalék. Az iskolai végzettséget vizsgálva hasonló aránypárt figyelhetünk meg: az e csoportba tartozók a legiskolázottabbak, csaknem harmaduk legalább érettségizett.

A pszichológiai teszt eredményei

A toleráns túlélők a legkevésbé agresszívak a pszichológiai teszt szerint. Hatvanöt százalékuk a fizikaiagresszió-skálán a legalacsonyabb értékeket veszi föl, ez azt jelenti, hogy körükben egyáltalán nem jellemző a testi erőszak. Esetükben egyetlen vizsgált pszichológiai mérőskálán sem mutatható ki agresszivitás.

A cigány és a nem cigány származású magyar elítéltek közötti attitűdkülönbségek

Az elítéltek mentalitása az életkor és a származás tükrében

Elsőként néhány demográfiai tényezőt és egyéb jellemző megoszlását vázoljuk a származás szerint megbontott mintánkban, majd bemutatjuk az etnikai hovatartozással és életkorral összefüggésben álló attitűd- és értékítéletbeli sajátosságokat.²⁷

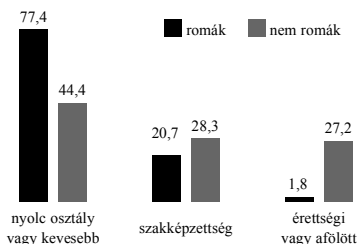
A mintába kerülő elítéltek legmagasabb iskolai végzettségének megoszlását mutatja a 8. számú ábra.

A származás szerint az iskolaivégzettség-beli drasztikus különbségek, bár összefüggésben állnak az életkori megoszlással, nem magyarázhatók csupán azzal. A teljes börtönpopulációban, így a mintában is jóval alacsonyabb az iskolázottság a magyar lakosság átlagánál, még ezen belül is szembetűnő azonban a roma elítéltek iskolázatlanságának mértéke, amely rengeteg egyéb hátrányt okoz számukra nemcsak a kinti világban, de a börtön falain belül is – mint látni fogjuk. A roma elítéltek több mint háromnegyede nyolc osztályt vagy annál kevesebbet végzett, és mindössze 1,8 százalékuk érettségizett, miközben a nem roma fogvatartottak több mint negyede szerzett legalább érettségit, és kevesebb mint fele nem tanult tovább a nyolcadik osztály után.²⁸

²⁷ A nemzetközi kutatások közül elsősorban az Egyesült Államok afro-, hispanoamerikai és fehér fogvatartottak körében végzett kutatások eredményeivel vetjük össze a cigány és nem cigány származású magyar elítéltek jellemzőire vonatkozó eredményeinket. Az összehasonlíthatóság magyarázata nem más, mint társadalmi megítélésük és hasonló szocioökonómiai körülményeik: a társadalmi kirekesztettség, elutasítottság, a peremhelyzet, a rasszjegyek és az aluliskolázottság.

²⁸ A férfiak között is látható a roma és nem roma elítéltek közötti különbség iskolai végzettség tekintetében. A fiatalok hatás kiszűrése után is megegyező a tendencia.

8. számú ábra
A minta iskolai végzettsége (%)

Életkori megoszlás

A romák több mint négyötöde negyven éven aluli, több mint fele huszonhárom évesnél fiatalabb, ami azt jelenti, hogy a vizsgált börtönpopuláción belül az életkor előrehaladtával egyre kisebb arányban találunk roma elítélteket, és egyre több a nem roma. Ugyanígy: minél fiatalabb fogvatartotti kört nézünk, annál nagyobb arányban találhatók roma származású magyarok közöttük. Ezt a megoszlást indokolják az ismert demográfiai trendek²⁹ és a társadalmi környezet: a mélyszegény, többgenerációs munkanélküli, diszkriminált roma családok tragédiájának egyik tünete lehet a fiatal elítéltek etnikai hovatartozásának ilyenén aránya. Jellemző, legsúlyosabb bűncselekményeik megoszlását a 9. számú ábra mutatja.

A mintában a kisebb súlyú bűncselekményeket a romák nagyobb arányban követik el, míg emberölést a nem roma fogvatartottak csaknem fele követett el³⁰. A roma elkövetők legnagyobb része egyebek között testi erőszak elkövetéséért tölti büntetését, ez a bűncselekmény-kategória a nem romákra nem jellemző.

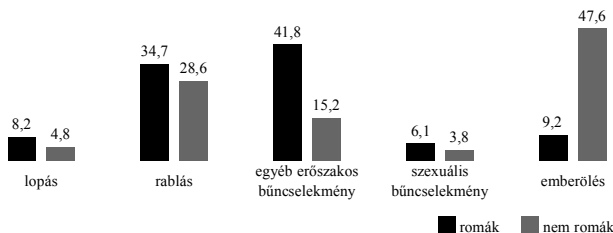
Fegyelmi eljárás

Fegyelmi eljárásban a roma elítéltek többségének (54 százalék) legalább már egyszer volt része, ezzel szemben a nem romák egyharmad részéről (33 százalék) mondható el ez. Gyanakodhatnánk a felügyelet és a fogvatartottak kö-

²⁹ A roma népesség kormegoszlása.

³⁰ Mint korábban említettük, a minta a börtönpopulációra bűncselekmények tekintetében nem reprezentatív.

9. számú ábra
Jellemző legsúlyosabb bűncselekmény (%)

zötti kapcsolat minőségi különbségére, más kérdések tekintetében azonban az látszik, hogy a különbség nem a személyzet diszkriminatív magatartásából fakad, hiszen a nevelővel, felügyelettel való kapcsolat tekintetében nincsen szignifikáns különbség a két csoport között. Így arra következtethetünk, hogy a roma fogvatartottak számára a börtönkörülmenyekhez való alkalmazkodás nehezebb. E különbség valószínűleg összefüggésben van azzal a ténnyel, hogy a fiatalokorúak – akik számára életkori sajátosságaikból fakadóan a legelviselhetlenebb a börtönlét – nagy arányban roma származásúak.³¹

Börtöntapasztalat

A börtönben eltöltött évek száma átlagosan a nem roma elítéltek körében magasabb a mintában. Ez az arány mind az életkorral, mind pedig a bűncselekménnyel összefüggésbe hozható. Ha csak a férfiakat vizsgáljuk, kiszűrve az életkori hatást, akkor a börtöntapasztalat fokában nincs különbség a roma és nem roma elítéltek között. Tehát a romák kisebb börtöntapasztalatát a fiatalokorúak magasabb aránya okozza.

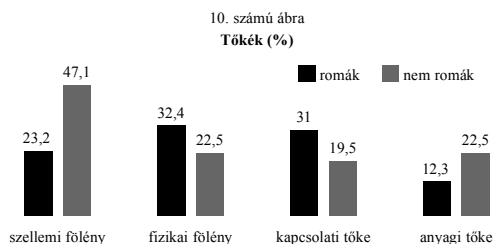
Visszaesők aránya

Mind a börtönben töltött évek számát, mind az életkori megoszlásokat tekintve feltételezhetnénk, hogy a visszaesők aránya a nem roma elítéltek körében nagyobb, mégsem így van. A roma fogvatartottak többsége visszaeső (56 szá-

³¹ Ebben a kérdésben is látható a férfiaknál a roma és nem roma elítéltek közötti különbség a fegyelmi-vel büntetettek arányát tekintve. A fiatalokorú hatás kiszűrése után is megegyező a tendencia.

zalék), míg a nem roma elítélteknek csak kisebbik része (43 százalék)³². Ennek okai sokrétűek, és részben összefüggnek bizonyos attitűdbeli jellegzetességekkel is, amelyekről később lesz szó.

Ha a származás szerint nézzük az érdekérvényesítéshez felhasznált tőkéket, azt láthatjuk, hogy a roma elítéltek között a fizikai erőfölénnyel és a kapcsolati tőkével bírók aránya nagyobb, míg a nem romák körében a szellemi és az anyagi tőke birtoklása gyakoribb. Ez azt jelenti, hogy míg a roma fogvatartottak között többen a fizikai erejükkel és kapcsolataik segítségével igyekeznek elérni azt, amit akarnak, addig a nem romák a szellemi, illetve anyagi előnyüket használják fel inkább³³ (10. számú ábra).

A főbb jellemzők után az értékeket és az attitűdöket vetjük össze a vizsgált alcsoportok között.

A feltevésünk az volt, hogy az attitűdkérdések vonatkozásában, azaz a mentalitásban mind az életkor szerint, mind pedig a származásból fakadó kulturális és szocializációs különbségek okán kialakulnak olyan mintázatok, gyakoriságok, amelyekben a vizsgált csoportok eltérnek egymástól.³⁴ Mivel jelentős eltérést okoz önmagában a korcsoporthoz való tartozás³⁵, ezért az életkor-

³² Az afroamerikaiak és hispanoamerikaiak is – a romákhoz hasonlóan – felülreprezentáltak a visszaesők között. Myers – Levy: i. m.; Coe: i. m. Hivatkozva: Kenneth Adams: i. m.

³³ Ha a tőketípusokat vizsgáljuk, akkor azt találjuk, hogy az életkor egyetlen tőketípust befolyásol, mégpedig a kapcsolati tőkét, amely a fiatalok esetében sokkal magasabb, mint a nem romák esetében, így a teljes minta arányait is eltolják. Férfiak esetében ebben az aspektusban különbség nem tapasztalható.

³⁴ Feltevésünket megerősítette, hogy korábbi kutatások szerint három importációs tényező börtönadaptációra való hatása meghatározó: az életkor, a faji hovatartozás és az iskolázottság. Angela R. Gover – Deanna M. Pérez – Wesley G. Jennings: i. m.

³⁵ Jensen és Jones a prizonizációra ható összes vizsgált tényező közül az életkorral találta a legszorosabb összefüggést. Gary F. Jensen – Dorothy Jones: Perspectives on Inmate Culture: A Study of Women in Prison. Social Force, vol. 54, no. 3, 1976

és a származás-háttérváltozókat és e változók hatásait egymással párhuzamosan és egymás viszonylatában vizsgáltuk többdimenziós elemzéssel. A mintába kerülő elítéltek életkora szerint három korcsoportot hoztunk létre az eloszlást figyelembe véve. A mintába kerülő legfiatalabb fogvatartott tizenöt éves volt, a legidősebb hatvankettő. Az első csoport a 15–22 éveseket tartalmazza, a második a 23–39, a harmadik pedig a 40–62 éveseket. Nézzük, az életkor hogyan és milyen irányban befolyásolja egy elítélt vélekedését az elfogadott és nem elfogadott viselkedésformák tekintetében, a fogvatartott-társai megítélésében és az önmagával kapcsolatos meggyőződéseiben és érzelmeiben!

A teljes mintára jellemző, hogy a fogvatartottak az életkor előrehaladtával egyre gyakrabban érzik úgy, hogy a belső feszültség levezetésére gyógyszerrel kell szedniük. A roma származású magyaroknál minden életkori csoportban szignifikánsan magasabb ennek aránya (összesen a romák 36, a nem romák 18,3 százaléka).

Magyarországon a bv. intézetekben az egyik legsúlyosabb probléma a fogvatartottak körében a gyógyszerekkel, elsősorban pedig a Rivotril nevű nyugtatóval való visszaélés. A gyógyszerelés, „rivózás” a fiatal roma származású magyarok körében a leginkább elfogadott, és az idősebb, magyar elítéltek körében a leginkább elutasított. Az életkor előrehaladtával azonban a teljes mintáról megállapítható, hogy a gyógyszerelés egyre kevésbé elfogadott.

Hasonló tendencia rajzolódik ki, amikor a nyugtalan, feszült, ideges elítéltek gyakoriságát vizsgáljuk. A származás szerinti megoszlás alapján azt találjuk, hogy a roma származású magyarok minden korosztályban sokkal nagyobb arányban vallanak kirobbanó feszültségérzetről. Ez az eltérés összefüggésbe állítható a nyugtató hatású szerek használatának elfogadottságával³⁶. Az attól való félelem, hogy a feszültség egyszer kirobban, a roma származású magyarok körében a korral csak kismértékben csökken, ellentétben a magyarokkal, akiknél erőteljes ez a változás (a teljes mintában összesen a romák 81,5, a nem romák 50,6 százaléka). Úgy tűnik, a mintába kerülő cigány embereknek alacsonyabb a frusztrációs toleranciájuk, lazábbak az indulati fékjeik, magasabb az impulzivitásuk. Ezt egyebek között magyarázhatja a folyamatosan megélt egzisztenciális reménytelenség és a

36 Ellentétben áll azonban azzal a kutatási eredménnyel, amely szerint (faji különbözőség alapján) az – általunk a cigány etnikumhoz tartozó elítéltekkel párhuzamba állított – afroamerikai fogvatartottak körében az érzelmi zavar előfordulási gyakorisága jóval alacsonyabb fehér társaikénál. Ezt az afroamerikai fogvatartottak magasabb rezilienciaszintjével (rugalmas pszichológiai ellenálló képesség) magyarázták. Megállapították, hogy a feketék a fehérénél jóval kevésbé hajlamosak börtönközelmények között az érzelmi összeomlásra. Kenneth Adams: i. m.

rendszeres diszkrimináció. Valószínűsíthető továbbá, hogy a családdal való kapcsolattartás hiánya, illetve a családtól való elszakítottág súlyosabb teherként nehezedik ezen almtinta tagjaira³⁷.

A mintába kerülő romákra jellemző az is, hogy azt gondolják: mivel úgyszemint történhet semmi az ő akaratuk szerint, ezért minden mindegy, vagyis a teljes feladás, passzivitás, rezignáltság mutatható ki náluk. E lemondó, reménytelenséget és keserűséget tükröző állítást a fiatalok vallják legnagyobb arányban magukénak. Az idősebb korcsoportokban már élesen elválík a roma származású magyar és magyar elítéltek körének érzelmi állapota. A nem romák körében egyre kevésbé jellemző ez a fajta depresszív állapot, míg a roma fogvatartottaknál az idősebb korcsoportban jelentősen megugrik az ekéént gondolkodók aránya (összesen a romák 36,6, a nem romák 21,8 százaléka). Mind az iskolázottsági adatokból, mind pedig a kilátástalanság és reményvesztettség érzésének előfordulási gyakoriságából látszik, hogy még a börtönnépességen belül is egzisztenciálisan vélhetően rosszabb helyzetben vannak a romák a nem romáknál.

Fordított tendencia mutatkozik, ha azt vizsgáljuk, hogy az elítéltek milyen arányban gondolják úgy, hogy bármi áron kiállnak magukért, ha sérelem éri őket. Ebben az attitűdkérdésben a fiatakorúak a legvehemensbbek, vagyis a körükben a legjellemzőbb, hogy megtorolják a támadást még akkor is, ha annak következményei súlyosak és nem kívántak. Ez a fajta mentalitás az életkor előrehaladtával egyre ritkábban fordul elő. Ha a származás szerint fölbontva vizsgáljuk meg a kérdést, azt találjuk, hogy a roma származású magyaroknál a sérelmeket bármi áron megtorló mentalitás minden korcsoportban jóval magasabb a magyarok körében előfordulónál, sőt, a második korcsoport-hoz képest a harmadikban szignifikánsan nem is csökken az így gondolkodók aránya (összesen a romák 54,9, a nem romák 34,5 százaléka). A sérelmek el nem feledése, a bosszúvágy és az elégtételvétel vágya az alacsonyabb reziliencia-³⁸ szintre utalhat, azaz a frusztrációkkal és kudarcokkal szembeni rugalmas ellenálló képesség gyengéségére.

37 Ezzel párhuzamba állíthatók azok a korábbi kutatási eredmények, amelyek igazolták, hogy a családtól való elzártág a hispanoamerikai fogvatartottak körében gyakoribb, mint a fehérek között. Megálapították, hogy a vizsgált csoport tagjai jobban szenvednek a családi kötelékek hiányától. Johnson, Carroll, 1974, 1982. Hivatkozva: Kenneth Adams: i. m.

38 A reziliencia a sikeres alkalmazkodás folyamata, képessége, vagy kimenete a kihívást jelentő vagy fenyegető körülmények ellenére. Ann S. Masten – Margaret O'Dougherty Wright: Cumulative risk and protection models of child maltreatment. In: Robbie B. B. Rossman – Susan M. Rosenberg (eds.): Multiple victimization of children: Conceptual, developmental, research and treatment issues. Haworth Press, New York, 1998

Az egyik markáns különbség – az életkor és a származás szerinti csoportok függvényében egyaránt – a fizikai erő mint legfőbb érdekérvényesítő eszköz elfogadottságában rejlik. A korcsoportokat vizsgálva szembetűnő a fiatalok kiugróan magas erőszak kultusza.³⁹ A fiatalokon belül a származás szerint nincs jelentős különbség, egyre idősebb korban azonban az eltérés fokozatosan növekszik a roma származású magyarok javára. A minta egészében összességében az látható, hogy a fiataloknál az erőszakkal és agresszív magatartással való érvényesülés elfogadott és meghatározó, az évekkel azonban ez a vehemencia jelentősen csökken (összesen a romák 36,6, a nem romák 16,7 százaléka).

Ugyanígy azok, akik elmondásuk szerint bárki ellen vállalják a konfliktust, legnagyobb arányban az első és második korcsoportba tartozó roma származású magyarok voltak. A származás szignifikáns és nagyarányú különbséget okoz e kérdés tekintetében a teljes mintán belül. Az látszik, hogy az erőszak konfliktusmegoldásként való alkalmazása a mintába kerülő romák körében kulturálisan elfogadottabb, megengedettebb, ennek magyarázata pedig az, hogy társadalmi helyzetben jellemzően nincs fejlődési, de még elmozdulási lehetőségük sem.⁴⁰

Azok az elítéltek, akik nem látnak kivetnivalót a gyenge emberek gyengeségének kihasználásában, jellemzően fiatalok. Az ebbéli gondolkodásban a különbségre mindenekelőtt az életkor van hatással. Ez a fajta erőltetés nem pusztán a fizikai erő tiszteletén alapul, hanem kiegészül egy olyan mentális elemmel, amely magában foglalja a bárminemű gyengeségre (és az érzelmek idetartoznak) vonatkozó mélységes megvetést és elzárkózást is.

Az anyagi érdekből való barátkozás elfogadottságának mértéke csökken a korról. Szignifikáns különbség az első korcsoportban van származás szerint, legnagyobb, kiemelkedő arányban a roma fiatalok körében elfogadott az anyagi érdek motiválta „barátság” (összesen a romák 50, a nem romák 35,8 százaléka).

Hasonló elrendeződés látszik annak megítélésében is, hogy bűn-e lopni az anyagiilag jobb helyzetű elítélttárstól. A cselekedet elfogadottsága az életkorról csökken. A roma származású magyarok körében jóval gyakoribb az összes

³⁹ Ezzel egybecsengenek nemzetközi kutatási eredmények, amelyekben bebizonyosodott, hogy a fiatalok fogvatartottak jóval nagyobb arányú szabályszegést követnek el, mint idősebb társaik. Toch – Adams, 1989. Hivatkozva: Kenneth Adams: i. m.

⁴⁰ Kutatások szerint az (általunk a romákkal párhuzamba állított) afroamerikai fogvatartottak a börtönben nagyobb arányban követnek el erőszakos cselekedeteket. Az eredményeket a szerzők úgy interpretálták, hogy a különbség oka az erőszakos szubkultúrában, a kinti fekete kultúrában rejlik. Harer – Steffensmeier, 1996. Hivatkozva: Anthony E. Bottoms: *Interpersonal Violence and Social Order in Prisons. Crime and Justice*, vol. 26, 1999

korcsoportban, a fiataloknál kiemelkedően (összesen a romák 38,4, a nem romák 11,7 százaléka). A különbségek minden bizonnyal szintén kulturális okokra vezethetők vissza, vagyis a különböző értékek elfogadottságának és beágyazódottságának eltéréseiből fakadhatnak.

Mind magára, mind a társadalomra nézve az a legveszélyesebb ember, akinek nincs vesztenivalója, akiben nincs gát, nincs félelem. Azok az elítéltek, akik így vallottak saját érzelmükről, magasan kiugró arányban a roma származású magyar fiatalok voltak. A legkevésbé jellemző ez a fajta érzület a harmadik, legidősebb korcsoportba tartozó magyar fogvatartottak körére (összesen a romák 54,9, a nem romák 40,5 százaléka).

A valaki más iránt érzett felelősség az életkor növekedésével ellentétes irányban változik a származás függvényében. A magyarok esetében folyamatosan nő a felelősségérzet, míg a roma származású magyarok esetében idősebb korra jelentősen csökken (összesen a romák 50,3, a nem romák 30,6 százaléka). Ez az eredmény tendenciájában és a háttérben húzódó okok szempontjából is párhuzamba állítható a kiábrándultsággal, a reményvesztettség-érzéssel kapcsolatos megfigyelésekkel.

Annak fényében, hogy az idősebb roma származású magyar elítéltekre nagy arányban jellemző a megkeseredettség és reményvesztettség, a felelősségvállalás megtagadása már érthetővé válik, ám így is rengeteg kérdést vet fel. Elsősorban a visszaesés valószínűségéről és a büntetés-végrehajtás gyakorlatának latens következményeiről vonhatunk le következtetéseket.

A rabhierarchia alján a gyermek elleni erőszakos bűncselekmények elkövetői állnak. Az elítéltek legnagyobb része megveti és kerüli, rosszabb esetben folyamatosan bántalmazza ezeket az embereket. A „pedofilokat”, „gyerekgyilkosokat” övező gyűlölet és megvetés nem változik jellegzetesen a korcsoportok szerint, jelentős különbség fedezhető fel azonban a származás szerinti megoszlást nézve. A gyűlölet és a megtorlás vágya a roma származású magyaroknál sokkal nagyobb arányban fordul elő, mint a magyaroknál⁴¹ (összesen a romák 93,9, a nem romák 81 százaléka). A szenvedésük láttán ébredő sajnálat enyhén, de lineárisan növekszik a korrall párhuzamosan.

Ha azt feltételezzük, hogy a különböző korcsoportokhoz tartozó elítéltek különböző mentalitása a megélt életévek gyarapodása miatt változik – nem

⁴¹ Kutatások szerint az afroamerikaiak és fehérek között az agresszivitás és a szexuális bántalmazás előfordulási gyakoriságában szintén különbség mutatkozik. Az agresszív és erőszakos magatartás előfordulása a feketék körében jóval jellemzőbb, míg a fehérek nagyobb arányban válnak áldozattá. A faji különbségeket magyarázó leírások jó része a szubkulturális különbségekhez nyúlik vissza, megemlítve az életkorbeli eltéréseket a tanulás és a fejlődés folyamataiban. Kenneth Adams: i. m.

pedig a társadalmi környezet változását jelzi és nem generációs váltásról van szó –, akkor a származás szerinti bontást tekintve a következő konklúziókra juthatunk, amelyek további kérdéseket vetnek fel (2. számú táblázat).

Ha azonban azt feltételezzük, hogy a vizsgált attitűdök nem az életkorral arányosan változnak, hanem egy-egy generáció közötti különbség mutatói, más-

2. számú táblázat

A mentalitás változása az életkor előrehaladtával etnikai hovatartozás szerinti felosztásban

Romák	Nem romák
A felelősségérzet, felelősségvállalás	
drasztikusan csökken	folyamatosan növekszik
A fizikai erőszakkal való érvényesülés elfogadottsága	
nem változik	folyamatosan csökken
A megtorlásvágy	
szinte nem változik	folyamatosan csökken
A reménytelenség és keserűség érzése	
folyamatosan nő	folyamatosan csökken
A belső feszültségérzet kirobbanásától való félelemérzet	
alig változik	jelentősen csökken

féle kérdések merülnek fel. E szerint a cigány származású magyarok esetében generációról generációra valamiféle mentalitásváltozást figyelhetünk meg, amely a magyarok esetében nem mutatható ki. A kutatási eredmények alapján csak az állapítható meg, hogy a fiatal és az idősebb generációk között furcsa, a többségi társadaloméval sok szempontból ellentétes változás látható, amelynek magyarázata lehet az életkori változás, de könnyen lehet, hogy a generációs változások képeződnek le. Ez utóbbinak magyarázata lehet a cigány magyarok egyre romló szocioökonómiai körülményeik, a generációkon keresztül állandósuló munkanélküliség, a növekvő társadalmi ellenállás és a negatív megkülönböztetés hatásai.

Összegzés és konklúzió

A kutatásban vállaltuk, hogy összehasonlítjuk a különböző fogvatartotti csoportokat, és egymáshoz viszonyítva elemezzük őket értékek és attitűdök te-

kintetében. Ennek során a magyarországi börtönkutatások eddigi legmagasabb mintaelemszámával dolgoztunk mind a női, mind a fiatalok fogvatartottak körében.

A kutatás folyamán igazolódott az előfeltevésünk, miszerint a női, férfi és fiatalok fogvatartotti csoportokban kialakult szubkulturális közeg értékválasztás és viselkedésminta tekintetében eltér egymástól. Igazolva láttuk továbbá, hogy az általunk vizsgált alcsoportok felosztások mindegyikében szignifikáns eltérések mutathatók ki mind az elfogadott/elutasított értékek és attitűdök, mind pedig a kialakult magatartásmódok terén.

Feltételeztük, hogy a rabtársadalomban fellelhető értékek és érdekérvényesítési technikák bizonyos pontokon a bv. intézetek által elvárt hatásmechanizmusokkal ellentétesen hatnak. Az elítéltek konformitásának hiányában a büntetés-végrehajtás rendszere nem tudja megfelelően betölteni a funkcióit.

Azt láttuk, hogy a női fogvatartottak esetében valamivel eredményesebben működik a büntetés-végrehajtás – annak céljait tekintve –, mint a férfiak vagy a fiatalok esetében. Ennek oka, hogy a konformitás mértékével párhuzamosan nő a büntetés-végrehajtás nevelő és elrettentő hatása az elítéltek körében messze a legmagasabb. Ez az egyedüli fogvatartotti csoport, amelyben a többség együttműködni igyekszik, illetve informális pozíciójuk (rabhierarchiában betöltött státusaik) átfedésben vannak a bv. intézetben betöltött munkakörből és kedvezményeiből fakadó, a személyzet megítélése szerint kialakított státusukkal.

Az eredmények azt mutatják, hogy a cigány származású magyar elítéltek nagy arányban jellemző a reményvesztettség és a felelősségvállalás megtagadása, és ezeket az embereket nagyobb valószínűséggel sújtja a visszaesés. A visszaesési mutatók a büntetés-végrehajtás diszfunkcionális működésére utalnak.

Az attitűdvizsgálatok eredményei, valamint a visszaesési mutatók és a konformitás mértékének vizsgálata szerint a büntetés-végrehajtási rendszer a társadalmi funkcióját legkevésbé a fiatalok és a roma etnikumú fogvatartottak vonatkozásában éri el. Ennek elsődleges oka, hogy a proszociális változások elősegítése helyett az általunk vizsgált fegyintézetek elsődleges gyakorlati célja az izoláció és a kontroll volt.

Korábbi kutatási eredmények igazolták és jelen kutatásunk is megerősítette, hogy a „felügyeleti” (*custody*) és „kezelési” (*treatment*) típusú intézetek közül az első típusú fegyintézet esetében megfigyelhető, hogy a rabtársadalom informális szerveződése, értékei és normái éles ellentétben állnak a társadalmilag elfogadottakkal, és az elítéltek csoportja ellenáll a börtönszemélyzetnek.

A büntetés és büntetés-végrehajtás társadalmi céljait tekintve jóval eredményesebb és hatásosabb volna, ha a felügyeleti típusú intézetek helyett kezelési típusú intézetek működnének.

IRODALOM

- Adams, Kenneth:** Adjusting to Prison Life. *Crime and Justice*, vol. 16, 1992
- Breunig, Christian – Ernst, Rose:** Race, Inequality, and the Prisonization of Corrections Spending in the American States. *Race and Justice*, vol. 1, no. 3, 2011
- Bottoms, Anthony E.:** Interpersonal Violence and Social Order in Prisons. *Crime and Justice*, vol. 26, 1999
- Bourdieu, Pierre:** A társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődése. Gondolat Kiadó, Budapest, 1978
- Buss, Arnold H. – Perry, Mark:** The aggression questionnaire. *Journal of Personality and Social Psychology*, vol. 63, 1992
- Clemmer, Donald:** The Prison Community. Rinehart, New York, 1940
- Czobor Pál – Bácskai Erika – Gerevich József:** A Buss–Perry agresszió-kérdőív magyarországi adaptációja és általánosíthatóságának vizsgálata. *Psychiatria Hungarica*, 2006/21.
- Cohen, Albert K.:** Delinquent boys: The culture of the gang. The Free Press, New York, 1955
- Cohen, Albert K.:** Fiatalkorú bűnözők. A bűnöző szubkultúra. In: **Andorka Rudolf – Buda Béla – Cseh-Szombathy László (szerk.):** A deviáns viselkedés szociológiája. Gondolat Kiadó, Budapest, 1974, 164–178. o.
- Cressey, Donald R.:** Theft of the Nation: The Structure and Operations of Organized Crime in America. Harper & Row, New York, 1969
- Fiáth Titanilla:** Jogyerekek a börtönben. *Café Babel*, 2009/58.
- Fine, Gary Alan – Kleinman, Sherry:** Rethinking Subculture: An Interactionist Analysis. *The American Journal of Sociology*, vol. 1, 1979
- Forsyth, Craig J. – Evans, Rhonda D.:** Reconsidering the Pseudo-Family/Gang Gender Distinction in Prison Research. *Journal of Police and Criminal Psychology*, vol. 18, no. 1, 2003
- Földvári Mónika:** Vallásosság és értékek együttjárása a magyar társadalom generációiban. PhD-értékezés, Budapest, 2004
http://www.lib.uni-corvinus.hu/phd/foldvari_monika.pdf
- Goffman, Erving:** Szereptávolítás. In: **Goffman, Erving:** A hétköznapi élet szociálpszichológiája. Gondolat Kiadó, Budapest, 1981
- Gover, Angela R. – Pérez, Deanna M. – Jennings, Wesley G.:** Gender Differences in Factors Contributing to Institutional Misconduct. *The Prison Journal*, vol. 88, 2008
- Hartnagel, Timothy F. – Gillan, Mary Ellen:** Female Prisoners and the Inmate Code. *The Pacific Sociological Review*, vol. 23, no. 1, 1980
- Hsu, Hua-Fu:** The Patterns of Masculinity in Prison Sociology: A Case Study in One Taiwanese Prison. *Critical Criminology*, vol. 13, 2005

- Huszár László:** Alkalmazkodás. Hosszúidős elítéltek börtönadaptációja. *Börtönügyi Szemle*, 1995/2.
- Huszár László:** A hosszúidős elítéltek börtön-adaptációja. In: **Deák Ferenc (szerk.):** A büntetés-végrehajtás néhány problémája a kutatások tükrében. Büntetés-végrehajtási Szakkönyvtár, 1997/2., 44–61. o.
- Huszár László:** Roma fogvatartottak a büntetés-végrehajtásban. *Belügyi Szemle*, 1999/7–8.
- Jensen, Gary F. – Jones, Dorothy:** Perspectives on Inmate Culture: A Study of Women in Prison. *Social Force*, vol. 54, no. 3, 1976
- Kövér Ágnes:** Az elítéltek és a börtönszemélyzet viszonya. In: **Pusztai László (szerk.):** Kriminológiai és Kriminológiai Évkönyv. IKVA, Budapest, 1993
- Kruttschnitt, Candace – Gartner, Rosemary:** Women's Imprisonment. *Crime and Justice*, vol. 30, 2003
- Magura, Stephen:** Is There a Subculture of Violence? *American Sociological Review*, vol. 40, no. 6, 1975
- Masten, Ann S. – Wright, Margaret O'Dougherty:** Cumulative risk and protection models of child maltreatment. In: **Rossman, Robbie B. B. – Rosenberg, Susan M. (eds.):** Multiple victimization of children: Conceptual, developmental, research and treatment issues. Haworth Press, New York, 1998
- Morvai Krisztina:** Terror a családban. A feleségbántalmazás és a jog. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1998
- Papp Gábor:** A prizonizációs jelenség elméleti háttere – kritikai megközelítésben. *Börtönügyi Szemle*, 2009/2.
- Póczik Szilveszter:** Cigány integrációs problémák. Kölcsy Intézet, Budapest, 2003 [Kölcsy Füzetek V.]
- Ranschburg Jenő:** Félelem, harag, agresszió. Tankönyvkiadó, Budapest, 1979
- Reinge, Jennifer M. – Jennings, Wesley G. – Maldonado-Molina, Mildred M.:** Generational Differences in Serious Physical Violence Among Hispanic Adolescents: Results From a Nationally Representative, Longitudinal Study. *Race and Justice*, vol.1, no. 3, 2011
- Ruiz, José Ignacio:** Síntomas psicológicos, clima economical, cultura y factores psicosociales en el medio penitenciario. *Revista Latinoamericana de Psicología*, vol. 39, no. 3, 2007
- Solt Ágnes:** Peremen billegő fiatalok. *BMK Füzetek*, 2007. február
- Solt Ágnes:** Az életfogytig tartó szabadságvesztés empirikus vizsgálata. *Börtönügyi Szemle*, 2009/2.
- Sykes, Gresham M.:** The Society of Captives. Princeton, Princeton University Press, 1958
- Szabó Edina:** A mai magyar börtönszlang és szótára. Debrecen, 1999, http://nevarchivum.klte.hu/szleng/hallgato/szabo_ed.doc
- Thomas, Charles W. – Foster, Samuel C.:** Prisonization in the Inmate Contraculture. *Social Problems*, vol. 20, 1972
- Váriné Szilágyi Ibolya:** Az ember, a világ és az értékek világa. Gondolat Kiadó, Budapest, 1987
- Wheeler, Stanton:** Socialization in Correctional Communities. *American Sociological Review* vol. 26, 1961

HUSZÁR LÁSZLÓ – SOMOGYVÁRI MIHÁLY

A migráció és a fogvatartási ráták alakulása az Európai Unióban

A nemzetközi migráció jelensége az Európai Unióban az egyik legjelentősebb társadalompolitikai problémává vált az elmúlt húsz évben. A témával foglalkozó hazai és a nemzetközi szakirodalom szinte mindegyike bővelkedik elemzésekben, statisztikákban és különböző fogalommeghatározásokban, tipizálásokban. Tanulmányunkban a fogalmi elhatárolás szempontjából az uniót érintő külső és belső migráció különválasztása lesz releváns.

A belső migráció kérdése ellentmondásos képet mutat, hiszen az unió egyik lényegi alapja a munkaerő szabad áramlása. Ennek problematikussága 2004 után került a közösségi politika homlokterébe az unió gazdasági fejlettségéhez és a tagállamok szociális ellátórendszeréhez képest jelentősen elmaradott kelet-európai államok csatlakozásával. A Kelet-Európából induló migrációs hullám azonban jóval csendesebben zajlott, mint ahogy azt 2004-ben várták. Akkor a régi tagállamok között hatalmas vitákat generált a bővítés kérdése. Ebbe a politikailag sok esetben inkorrekt¹ vitába belejátszott az a tény is, hogy a közvélemény-kutatások szerint a tagállamok társadalmi megítélése korántsem volt egyértelmű az unió bővítésével kapcsolatban.² A csatlakozással járó problémák valóban nem voltak alaptalanok. A főleg a Romániából érkező romák Olaszországban később kemény társadalompolitikai és emberi jogi vitákat, konfliktusokat generáltak. Mindezek ellenére a bővítési folyamat óta eltelt időszak tapasztalatai azt mutatják, hogy a nyugat-európai országok által vizionált migrációs hullám jelentősen elmaradt az előzetesen várt mértéktől, és a régi tagállamok szociális ellátórendszerében és munkaerőpiacán valójában nem jelentkeztek súlyos zavarok.

A börtönstatisztikák és a tagállamok büntetés-végrehajtási rendszerének terheltsége szempontjából sokkal érdekesebb kérdés azonban az unióba érkező külső migráció. Ezen belül is legjelentősebb a néhai gyarmatok felől érkező afrikai, észak-afrikai és közép-ázsiai vándorlás mértéke. Az uniót érintő nemzetközi migráció az elmúlt két évtized folyamán egyre jelentősebb gaz-

¹ Például a lengyel vízvezeték-szerelők azóta már pró és kontra ikonikussá vált képe.

² Standard Eurobarometer, 61/2004.

dasági, kulturális és társadalompolitikai terhet jelent az unió klasszikus befogadó államaiban, ami sok esetben súlyos bel- és külpolitikai konfliktusokban éleződik ki (ezek közül is talán a legemlékezetesebbek a 2005-ös franciaországi zavargások). Így az egyébként is egyre nyomasztóbb és kezelhetetlennek tűnő problémák mellett a 2004-es madridi és a 2005-ös londoni merényletek után a súlyos szociális, kulturális kérdéseken túl a rendészeti szempontok is egyre hangsúlyosabb szerepet kaptak.

Ennek következtében a nemzetközi szakirodalom sokat foglalkozik a migráció rendészeti, idegrendészeti és biztonságpolitikai aspektusaival és társadalompolitikai kérdéseivel. Az európai börtönnépességre és a büntetés-végrehajtási struktúrára gyakorolt hatása azonban alig feldolgozott téma. Ennek okát részben abban kereshetjük, hogy a börtönnépesség statisztikai adatai mindig csak megfelelő korlátozásokkal értelmezhetők, ráadásul nemzetközi összehasonlíthatóságuk is számtalan nehézséget vet fel. Így a büntetés-végrehajtás és a migráció kapcsolatára reflektáló elemzések elsősorban a fogvatartottak börtönökben való alkalmazkodási és integrációs problémáira fókuszálnak.

Tanulmányunk következő részében az értelmezési keretek bemutatása mellett kísérletet teszünk annak vázolására, hogy miként változtak a migrációval összefüggő fogvatartotti ráták, illetve a statisztikai adatok mely pontjain érhetők tetten ezek a folyamatok. Végül Anglia (Anglia és Wales) fogvatartotti statisztikai adatainak részletesebb bemutatásával próbáljuk áttekinteni a migrációs folyamatok börtönökre gyakorolt hatásainak néhány problémás aspektusát.

Az adatforrások értelmezésének keretei

A fogvatartotti ráták elemzéséhez az Európa Tanács *Annual Penal Statistics*, az *International Centre for Prison Studies (ICPS)*, valamint a *Roy Walmsley* nevével fémjelzett *World Prison Population List* éves kiadványai szolgáltak a legszélesebb körű statisztikai adatokat. Az adatok értelmezésének alapvető nehézségét a fogva tartásra vonatkozó országonként eltérő jogszabályi háttér, valamint a migránsok fogalmi, statisztikai besorolási problémái (állampolgárság kérdése) adják.

– Az európai börtönstatisztikák részletes képet mutatnak a külföldi állampolgárok számáról, de fogalmi és adatelemzési problémákat jelent, hogy az ál-

lampolgárságot szerző migránsok vagy a már ott született gyermekeik száma a felmérésekben rejtve marad.

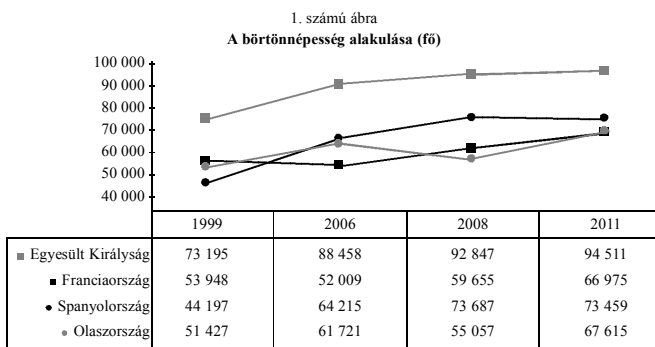
- Az egyes államoknak eltérő a büntethetőség korhatárára, a fiatalokukra vonatkozó elzárási szabályokra vonatkozó rendszere, akárcsak a kényszergyógykezelés, az igazságügyi elmemegfigyelés, az idegenrendészeti őrizet büntetés-végrehajtási intézetekben történő végrehajtásának szabályai is. Tovább nehezíti az elemzési lehetőséget, hogy az egyes államok büntetőpolitikai cselekvései és reformjai szintén nagyban megnehezítik a fogvatartási ráták uniós trendjeinek vázolását, összevethetőségét. Például az idegenrendészeti őrizet vagy kényszergyógykezelés kivonása vagy éppen integrálása a büntetés-végrehajtás szervezetébe, éves szinten akár több tízezres eltérést mutathat a statisztikákban.
- A migráció hatásainak elemzésénél különösen nehéz, hogy az etnikai alapú adatgyűjtés erős emberi jogi akadályokba ütközik, nem beszélve arról, hogy a börtönnépesség etnikai megoszlása súlyos belpolitikai konfliktusok gyökere is lehet, ezért az erre vonatkozó elemzések, adatok csak korlátozottan hozzáférhetők. Így csak közvetett adatokhoz juthatunk, a számok csak önmagukban értelmezhetők, országonkénti összehasonlítási lehetőségük csak nagyvonalú, jelzésértékű trendként értelmezhető. A fogalmi problémák azért is nehezítik az összehasonlítás lehetőségét, mert az etnikai és vallási kisebbségek, a multikulturalizmus, a kulturális heterogenitás fogalmi értelmezése, egyáltalán a létezésének elfogadása is nagyon eltérő az egyes országokban. A kisebbségek létezésének, értelmezésének, illetve az egyéni és kollektív jogok elismerésének kérdése nagyon különböző jelentést kap például Nagy-Britanniában, Franciaországban vagy Németországban.³

A börtönnépesség alakulása

A klasszikus kibocsátó országok adatait tekintve (bár az adatok rendszertelenek) elmondható, hogy kisebb hullámlás mellett a fogvatartottak ráták alapvetően növekvő tendenciát mutatnak. A társadalompolitikai és büntetőpolitikai változások mellett ennek valószínűleg más okai is vannak. Az emberi jogi kérdésekre irányuló növekvő nemzetközi figyelem és ezzel összefüggésben a jogvédő szervezetek nyomására feltételezhető, hogy az egyes országok egy-

³ Csizmadia Sándor: A brit multikulturalizmus paradoxonja: elkülönült együttélés. In: Tarrósy István (szerk.): Pécsi Politikai Tanulmányok VI. Pécsi Tudományegyetem, Pécs, 2007, 35. o.
http://www.publikon.hu/application/essay/486_1.pdf

re valósabb adatokat kénytelenek szolgáltatni a fogvatartottak számáról. Számos kibocsátó ország esetében csak a jogvédő szervezetek vagy egyéb nemzetközi szervezetek becsléseire támaszkodhatunk. Az európai tendenciák ezzel szemben nagyon változatos képet mutatnak. A 2000-es évek közepéig szinte valamennyi uniós ország fogvatartási rátája növekvő értéket mutatott, ez után viszont nagyon eltérő irányba mozognak az egyes államok mutatói. Ezek közül is kiugró Hollandia, amelyben a 2004-es adatok szerint a több mint húszezer fogvatartott száma mára gyakorlatilag megfeleződött. Összességében azonban elmondható, hogy általában stagnáló vagy enyhe emelkedő képet mutatnak a számok. Ezek közül is – a témánk szempontjából legfontosabb – Nagy-Britannia, Franciaország, Spanyolország és Olaszország esetében *(1. számú ábra)*.

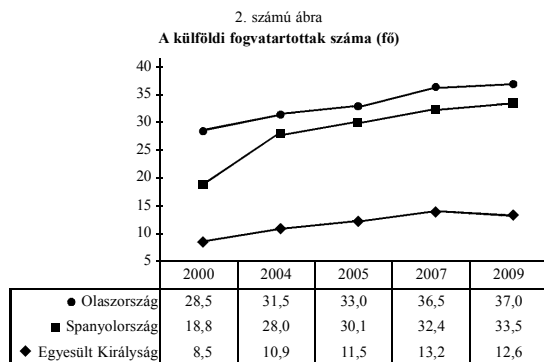

Forrás: Annual Penal Statistics-World Prison Population List 1999–2011

A fogvatartotti létszámok értékeiről általánosságban elmondhatjuk, hogy soha nem a bűnözés vagy más társadalompolitikai probléma mértékét mutatják, hanem az egyes országok büntetőpolitikai választát ezekre a társadalompolitikai kérdésekre. A börtönpopuláció mértékéből nem lehet és nem is célszerű következtetni a társadalompolitikai gondok mértékére (a bűnözés mértékére vagy a migránsok bűnözési adataira), pusztán azt mutatja, hogy mit, hogyan és esetleg kit büntet az állam. A börtönnépesség alakulásának értékei önmagukban tehát nem értelmezhetők a migrációval kapcsolatban, annál érdekesebb képet mutatnak viszont a külföldi fogvatartottakra vonatkozó adatok. A statisztikák alapján a külföldi fogvatartottak aránya a Benelux államokban,

Svájcban, Ausztriában, Görögországban és a skandináv régióban a legnagyobb. Érdekes, hogy míg Nagy-Britannia a klasszikus befogadó országok közé sorolható, a külföldiekre vonatkozó rátái a legalacsonyabbak között szerepelnek az uniós országok között. Ennek okára a későbbiekben még kitérünk.

A folyamatokra vonatkozóan az Európa Tanács *Annual Penal Statistics* jelentéseiből megállapítható tendencia, hogy európai szinten a 2000-es évek elejétől erős emelkedés volt megfigyelhető, ami 2004 és 2006 között csúcsosodott ki. Az évtized második felétől azonban az európai tendenciák túlnyomórészt szintén csökkenő értéket mutatnak. Ez alól csak a legnagyobb befogadó országok, Spanyolország, Olaszország és Nagy-Britannia mutatnak eltérést (2. számú ábra).

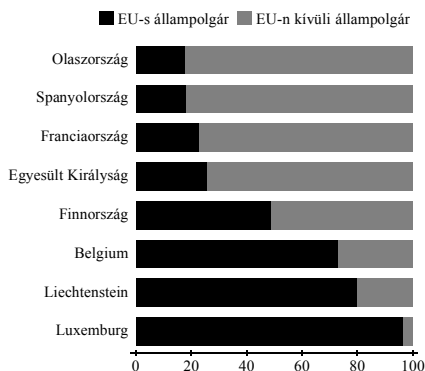

Annual Penal Statistics 2000–2011

Bár a legtöbb nyugat-európai ország a 2000-es évek második felétől sokkal szigorúbb migrációs politikát folytat, ami akár magyarázhatná is a börtönpopuláció csökkenését, valójában azonban a külföldi fogvatartottakra vonatkozó adatok vagy tendenciák a migráció mértékéről vagy annak hatásairól nem árulnak el mindent. Az adatok állampolgárságot mutatnak ugyan, azt viszont nem, hogy ki honnan és miért jött. A másik nem figyelmen kívül hagyható dolog, hogy a külföldi állampolgárokra vonatkozó adatok eleve kizárják a már állampolgárságot szerző bevándorlók számát. További adattorzító, hogy a kis országok eleve alacsony fogvatartotti populációjában akár már néhány

száz fő is jelentős százalékokban mutatkozik meg (Svájc, Ausztria vagy a Benelux államok esete), ellentétben a nagyobb nyugat-európai államokkal, amelyekben a külföldi állampolgárok száma a több tízezret is eléri. Érdeke-
sebb adatokat mutatnak az *Annual Penal Statistics* 2009-es felmérései, ezek-
ben a külföldi állampolgárságú fogvatartottak arányát a szerint bontották,
hogy az EU állampolgárai-e, vagy sem (3. számú ábra).

3. számú ábra
A külföldi fogvatartottak állampolgárság szerinti megoszlása (2009, %)

Annual Penal Statistics 2009

Ezek az adatok már közelebb visznek a migrációs hatások érzékeltetéséhez. Jól látszik, hogy a klasszikus befogadó országok, így Spanyolország, Olaszország és Nagy-Britannia külföldi elítélteinek nagyjából nyolcvan százaléka nem az unióból származik. Azonban itt is meg kell említeni azt a torzító hatást, miszerint az EU-n belüli és külföldi állampolgárok sok esetben a szomszédos országok polgárai közül kerülnek ki. Ezeket a hatásokat jól példázza a magyarországi trendek alakulása is. A 2011. augusztusi adatok szerint 56 országból összesen 623 külföldi fogvatartott van hazánkban, ebből 384 a szomszédos országok állampolgára (294 az unió állampolgára is egyben). A hazai börtönökben fogva tartott külföldiek nagy része tehát a szomszédos államokból érkezik, számuk az elmúlt tíz évben csökkenő tendenciát mutat. Ennek oka

között szerepel a délszláv konfliktus rendeződésével járó kisebb népességmozgás a régió irányából, valamint a környező országok gazdasági fejlődése és uniós tagsága is. Ezen a ponton visszautalnék az európai trendek 2005-től történő csökkenő tendenciáira is. A nyugat-európai trendek feltételezett hátterében a változó büntetőpolitikai és idegenrendészeti koncepciók mellett ugyanis az újonnan csatlakozó kelet-európai országok kettős szerepe állhat.

Bizonyos migrációs útvonalakon ugyanis, ha csekély mértékben is, de szűrőként funkcionálnak, továbbá az uniós állampolgársági megoszlásban az onnan származó fogvatartottak már nem az unión kívüliként jelentkeznek a számokban. Az EU-n kívüli fogvatartottak szomszédos államokból származó magas aránya a nagy befogadó országok közül Olaszország tekintetében valóban lehet magyarázó tényező, Franciaország, Spanyolország vagy Nagy-Britannia esetében azonban aligha (*1. számú táblázat*).

1. számú táblázat
Külföldi állampolgárságú fogvatartottak Magyarországon

Év	Összlétszám	%	Külföldi	%
2000	15 539	100	807	5,2
2001	17 275	100	874	5,1
2002	17 838	100	825	4,6
2003	16 507	100	746	4,5
2004	16 543	100	697	4,2
2005	15 720	100	593	3,8
2006	14 821	100	538	3,6
2007	14 331	100	541	3,8
2008	14 702	100	535	3,6
2009	15 360	100	577	3,8
2010	16 328	100	597	3,7
2011.				
első félév	17 308	100	595	3,4

Forrás: Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnoksága – FAR-rendszer

Összességében elmondható, hogy az eltérő jogszabályi keretek és a büntetőpolitikai folyamatok nagyon megnehezítik annak a lehetőségét, hogy átfogó képet kapjunk, jellemző trendeket tudjunk bemutatni a migráció fogvatartott rátaakra gyakorolt hatásáról. A börtönpopulációra és az állampolgárságra vonatkozó statisztikákból csak jelzésértékű, közvetett megállapításokat tudunk leszűrni. A külföldi fogvatartottakra vonatkozó európai adatok és azok (uniós) állampolgársági megoszlása viszont ha nem is pontos számokban és

az értelmezési feltételek figyelembevételével, de egyértelműen jelzik a befogadó országokra nehezedő terheket (2. számú táblázat).

2. számú táblázat
A muszlimok száma néhány európai országban (ezer fő)

	1999	2010
Franciaország	568	4704
Németország	2506	4119
Olaszország	858	1583
Spanyolország	271	1021
Nagy-Britannia	1172	2869

Forrás: The Pew Research Center's Forum on Religion and Public Life

Az értékek azonban csak állampolgárságot mutatnak, így a migránsok fogalmi kereteit szűkíti a statisztika. Az Európán kívüli állampolgárságú migránsokra vonatkozó adatok inkább idegenrendészeti kérdéseket vetnek fel. Míg ha elfogadjuk, hogy a büntetőpolitikai cselekvések nyomán alakuló börtönstatisztikák leginkább a társadalompolitikai nehézségek indikátorai, akkor legalább annyira érdekes kérdéseket vet fel azoknak az esete, akik már letelepedtek, megkapták az állampolgárságot, sok esetben második vagy akár harmadik generációs bevándorlóknak számítanak. A nyugat-európai országokban a migráció hatásaival kapcsolatban a legélesebb gazdasági, szociális és belpolitikai vitákat ugyanis elsősorban a velük kapcsolatos problémák generálják. Így az elmúlt húsz évben az európai muszlimok száma például a többszörösére nőtt, a demográfiai növekedés jelentős részét azonban már azok teszik ki, akik Európában születtek. Az idegenrendészeti kérdések, a bevándorlás szabályozására és visszaszorítására irányuló bel- és nemzetközi politikai viták is alapvetően a több évtizedes folyamatokra és tapasztalatokra reflektálnak. Ezeket a folyamatokat és a már integrálódott bevándorlókat a nemzetközi börtönstatisztikák nem tudják megjeleníteni. A már letelepedett migránsok börtönstatisztikáit, a büntetés-végrehajtási rendszerekre gyakorolt hatásait csak az egyes államok egyenkénti vizsgálatával lehet bemutatni.

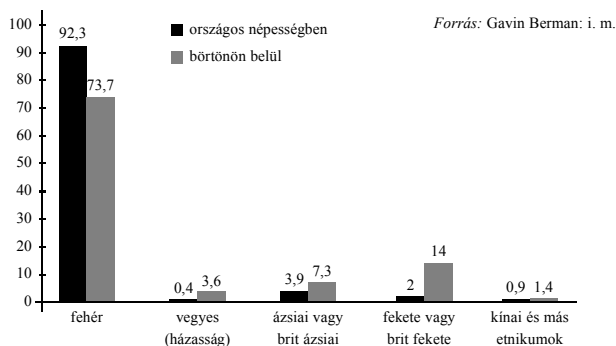
Az angol helyzet

Anglia (Anglia és Wales) példáján keresztül próbáljuk bemutatni, hogy az állampolgárságra vonatkozó európai adatok mellett a börtönstatisztikákban mi-

lyen rejtett, elsőre nem látszó adatai vannak a migráció hatásainak. Választásunk oka az volt, hogy az angol statisztikák széleskörűen szolgáltatnak adatot a fogvatartottak etnikai és kulturális hovatartozásáról, továbbá a börtönökben végzett kutatások széles keresztmetszetet mutatnak az etnikai és kulturális sokszínűség, a migráció börtönökben megjelenő hatásairól.

Az angol adatok az etnikai megoszlást leginkább rassz és vallási jegyek alapján jegyzik önbesorolások alapján. A kategóriák: *fehér*; *vegyes* (félvér), *ázsiai* (elsősorban Közép-Ázsia, Pakisztán, Banglades, Afganisztán), *fekete*, *brit-fekete* és *ázsiai* (az afroamerikai analógiájára), *kínai és egyéb etnikum*.⁴ Ezek az adatok már közelebb visznek a migrációs hatások szélesebb körű érzékeltetéséhez, és szembetűnőbbek a fogalmi problémák is a bevándorlók börtönstatisztikákban jelentkező számával kapcsolatban. 2010-ben az angliai börtönök 13,6 százaléka volt⁵ külföldi állampolgárságú, az etnikai önbesorolás alapján azonban a populáció 26,3 százaléka volt valamely nem fehér bőrrű etnikum tagja. Ezen a ponton utalnék vissza az állampolgársági statisztikák problémáira: Anglia kifejezetten alacsony értékei mellett az etnikai önbesorolás alapján (a szabad identitást nem megkérdőjelezve) azt láthatjuk, hogy a börtönnépesség negyede nyilvánvalóan bevándorló (4. számú ábra).

4. számú ábra
Etnikai megoszlás az országos népességben és a börtönön belül (2010, %)

⁴ Hindpal Singh Bhuiani – Laura Nettleingham: Muslim prisoners' experiences: A thematic review. HM Inspectorate of Prisons, 2011

⁵ Gavin Berman: Prison population statistics. Offender management statistics quarterly bulletin, 2011, p. 20.

A statisztikákból az látható, hogy az etnikumok száma a börtönökben valamivel magasabb értéket mutat, mint az országos népességarány. Ezek az eltérések azonban első ránézésre nem tűnnek annyira jelentősnek, főleg ha figyelembe vesszük, hogy a bevándorlók jelentős része erőteljesen marginalizálódott társadalmi csoportba tartozik. Azt is látni kell azonban, hogy az etnikumok aránya több mint a duplájára nőtt az elmúlt húsz évben. Ez óriási szám, ha hozzáteszünk, hogy az angol börtönnépesség aránya az elmúlt húsz évben tulajdonképpen szintén megduplázódott. Így tehát a nagyon dinamikusan növekvő fogvatartotti számok mellett duplázódott meg az etnikumok aránya. Ennek okát az előzetes letartóztatásban, illetve a vizsgálati fogságban lévőek számának növekedésével, a bíróságok által kiszabott ítéletek hosszával, a feltételes szabadságra bocsátás szigorodásával, no és persze a büntetőjogi változásokban kereshetjük⁶.

A muszlim népesség nagyarányú növekedése a büntetőpolitikai változások mellett a bevándorlók országos arányának emelkedésével, illetve a büntetőjogi változásokkal összefüggésben bizonyos jellemző bűncselekményekkel (például kábítószerrel való visszaélés) lehet összefüggésben. Az etnikumok összetételéről és a migráció okozta problémák börtönökön belüli jellegéről sokat elárul a fogvatartottak vallási összetétele is (3., 4. számú táblázat).

3. számú táblázat
Vallási megoszlás az angliai és walesi börtönökben (2009) (fő)

Keresztény	Buddhista, hindu, szikh	Muszlim	Egyéb	Nem vallásos	Nem jegyzett
40 296	2909	9932	1014	29 201	39

Forrás: Uo.

4. számú táblázat
A muszlim népesség száma és aránya az angliai és walesi börtönökben (2009) (fő)

	Muszlimok	Teljes népesség	Muszlimok
1994	2 513	48 350	5,00
1998	4 188	64 456	6,50
2002	5 502	70 778	7,70
2006	6 571	78 127	8,00
2010	10 300	85 002	12,00

Forrás: Uo.

⁶ Story of the prison population 1995–2009 England and Wales. Ministry of Justice Statistics bulletin, July 2009; Mike Hough – Jessica Jacobson – Andrew Millie: The Decision to Imprison: Sentencing and the Prison Population. Prison Reform Trust, 2003, p. 11.

A keresztények és a nem vallásosak után a legnagyobb csoport a muszlimoké. Számuk és arányuk, csakúgy, mint az etnikumok esetében, az elmúlt évtizedekben a többszörösére nőtt. Az adatokból jól látható, hogy viszonylag rövid időn belül mekkora változás figyelhető meg a börtönstatisztikákban a bevándorlók számát és arányát illetően, ami kemény feladat a börtönök szakmai teendőinek ellátása terén is.

A börtönök feladatai Janus-arcú struktúrát mutatnak. Az uniós országokban a nemzeti és a közösségi direktívák, ajánlások kifejezetten hangsúlyozzák, hogy a fogvatartottak megőrzésén kívül az intézményeknek valódi re-integrációs feladatai is legyenek. Ennek két szempontja is van, egy funkcionális és egy ideológiai. *Funkcionális* szempontja az úgynevezett dinamikus biztonság, amelynek lényege, hogy a fogvatartottaknak szervezett oktatási, szabadidős és egyéb fejlesztési programokkal megkönnyítik a börtönök munkáját is. *Ideológiai* funkciója pedig abból táplálkozik, hogy a büntetésnek nevelési szerepet is be kell töltenie annak érdekében, hogy elősegítse az elítéltek a szabadulás után a társadalomba történő beilleszkedését. Mindezt olyan populációval, amellyel a társadalompolitika hagyományos eszközrendszere már kudarcot vallott. Egy 2009-es kimutatás szerint az angol fogvatartottak 43 százalékának a családtagja már volt büntetve, és 35 százalékuknak van olyan családtagja, aki éppen börtönben van. Több mint nyolcvan százalékuknak az írás- és olvasási készsége egy tízenegy éves gyermek szintjén van. Hetven százalékuk valamilyen mentális zavarban szenved, hetven százalékuk munkanélküli volt, a többségüknek rendezetlen a családi háttere⁷. A bevándorlók helyzete még ennél is rosszabb, hiszen mindezekén túl meg kell küzdeniük a vallási és kulturális különbségekkel, a nyelvi akadályokkal, valamint a tapasztalható előítéletekkel a börtön falain ugyanúgy, mint kívül.

Az angliai börtönfelügyelőség (*Her Majesty's Inspectorate of Prisons for England and Wales*) 2010-ben kiadott vizsgálatának eredményei alapján megpróbáljuk bemutatni, milyen próbatételekkel és problémákkal kell szembenéznük a börtönöknek a bevándorlók esetében⁸. A kiadvány egy 2008-ban végzett vizsgálat eredményeit mutatja be: több mint kilencezer kérdőívet vettek fel a fogvatartottak között. A vizsgálat számunkra két legfontosabb része a viktimizációra és a vallásosságra vonatkozó felmérés volt.

⁷ Gavin Berman: i. m. 16. o.

⁸ Hindpal Singh Bhuiand – Laura Nettleingham: i. m.

A viktimizációs kérdésekre adott válaszok alapján az egymás sérelmére elkövetett cselekmények nem mutatnak nagy eltérést a muszlim és nem muszlim megkérdezettek között (25 és 23 százalék). Érdekesebb azonban a személyzet által elkövetett bántalmazások (37 és 24 százalék), valamint a fenyegetések, megfélemlítések száma (31 és 20 százalék) a két vizsgált csoport között. A felmérés szerint a legrosszabb helyzet a fiatalkorúak intézetében és az előzetes letartóztatásban lévők fogva tartására is szolgáló intézetekben (a hazai rendszerben a megyei előzetesházakhoz hasonlít leginkább) található. A megkérdezett muszlimok 48 százaléka gondolta úgy, hogy a bánásmód alapja az etnikai hovatartozása (szemben a nem muszlimok 9 százalékaival), illetve vallási hovatartozása (45 és 9 százalék).

A kutatás egy másik releváns része a vallásosság jellegzetességeit próbálta körbejárni. Az eredmények érdekessége közé tartozik, hogy a vizsgálat alapján a fogvatartottak nagy számban térnek muszlim hitre a börtönévek alatt. Ez főként a színes bőrű fogvatartottakra jellemző. Az interjúk alapján a döntés mögött sok esetben családi háttér, etnikai származás áll, sokan azonban a csoporthoz tartozást, az identitást, a célokat és a reményt jelölték meg motivációs tényezőként. A börtönön belüli vizsgálatok azt is mutatták, hogy mások egyszerűen a jobb étel reményében, vagy a börtönön belüli muszlim csoportoktól remélt védelem miatt vették fel a vallást. Érdekes, hogy a vizsgálatra reflektáló sajtó, még Nagy-Britannia egyik legillusztrisabb napilapja, a *The Times* is alapvetően ezt az érdekelvű hozzáállást emeli ki mint a börtönökben megjelenő növekvő iszlám vallásosság okát.⁹ A fogvatartottak opportunista hozzáállása valóban fontos szerepet játszhat, hiszen a börtönben őket érő hátrányokat és megpróbáltatásokat csak azzal ellensúlyozhatják, ami a rendelkezésükre áll. A vizsgálatok azonban azt mutatták, hogy a fogvatartottak személyes és csoportidentitását meghatározó tényezők közül valóban a vallás a legerősebb, jóval megelőzve az etnikai és állampolgársági hovatartozást¹⁰. Ennek megértéséhez azonban látni kell, hogy a börtönökben tapasztalt jelenségek nem elválaszthatók a falakon kívüli társadalmi folyamatoktól. Nagy-Britanniában az iszlám jelenlétével és szerepének alakulásával kapcsolatos kutatások hasonló képet mutatnak a muszlim közösség egészére. Az 1970-es évekig a brit muszlimok az etnikum és nem a vallás alapján azonosították magukat, továbbá az asszimilációs hajlandóságuk jóval nagyobb volt. A hetvenes évektől azonban a kulturális asszimiláció elvét és gyakorla-

⁹ Prisoners convert to Islam for jail perks. *The Times*, 8 June 2010.
<http://www.timesonline.co.uk/tol/news/uk/crime/article7145784.ece>
¹⁰ Hindpal Singh Bhuiand – Laura Nettleingham: i. m. 52. o.

tát felváltotta a multikulturalizmus és a kulturális sokféleség elve, ami a számuk gyarapodásával sokkal erősebb öntudatot hozott, ám a többségi társadalomból élesebb ellenérzéseket is kiváltott. Ez a folyamat 2001. szeptember 11. óta tovább erősödött. A kutatások szerint a fiatal brit muszlimoknak jelentős identitásproblémáik vannak, és a hetvenes évektől eltérően a fiatalok értelmet és hovatartozást keresve már nem az etnikai közösség, hanem az iszlám felé fordulnak, ráadásul vallástudatuk sokkal erősebb, mint a brit identitásuk.¹¹ A fogvatartottak megküzdési stratégiái mellett tehát azt is látni kell, hogy a börtön közössége (mint sok más tekintetben) torzabbul ugyan, de tükrözi a külső társadalmi viszonyokat és folyamatokat.

A viktimizáció és a vallásosság felmérésére vonatkozó vizsgálati eredmények bemutatása azért is érdekes, mert a börtönfelügyelőség kutatásának legfontosabb megállapításai is ehhez kapcsolódnak. A fő konklúzió tulajdonképpen abban összegezhető, hogy a börtönök a meglévő diszfunkcióik miatt önmaguk is hozzájárulnak a radikalizmus kitermeléséhez. A kutatás sajtóvisszhangjának másik fontos eleme – nem meglepő módon – ez a kijelentés volt¹². A vizsgálat a muszlim fogvatartottak beszámolóján alapul, így ennek alapján nem mondhatjuk ki bizonyított tényként, hogy az angol fegyőrök jobban bántalmazták őket, és azt sem, hogy a börtönök indirekt módon terroristaikat nevelnék muszlim fogvatartottjaikból. De mindenképpen jelzi azt a problémát, hogy a börtönök integrációs tekintetben valószínűleg kontraproduktívan működnek.

Összegzés

Összességében elmondható, hogy az eltérő jogszabályi és fogalmi keretek, valamint a büntetőpolitikai folyamatok nagyon megnehezítik, hogy átfogó képet kapjunk, jellemző trendeket tudjunk bemutatni a migráció fogvatartott rátaakra gyakorolt hatásáról. Ennek ellenére a külföldi fogvatartottakra vonatkozó európai adatok és azok megoszlása, ha nem is pontos számokban, de az értelmezési feltételek figyelembevételével egyértelműen jelzi a befogadó országokra nehezedő terheket. A bevándorlók jelenléte, vallási és etnikai megoszlása a börtönökben jelentős büntetőpolitikai felelősséggel jár, ami bel- és külpolitikai értelemben egyaránt kemény konfliktusok okozója lehet.

¹¹ Csizmadia Sándor: i. m.

¹² Muslim prisoners 'treated as potential terrorists'. The Guardian, 8 June 2010. <http://www.guardian.co.uk/society/2010/jun/08/muslim-prisoners-potential-terrorists>

A migráció hatásainak talán legérdekesebb összefüggései viszont nemcsak statisztikákban vagy szakpolitikai intézkedésekében érhetők tetten, hanem a börtönökben is. Ha a jelenlegi fogvatartási, integrációs gyakorlatok nem tudnak megfelelően reagálni a bevándorlók jelentette próbatételekre, akkor az könnyen kontraproduktívá teheti a börtönöket.

IRODALOM

- Aebi, Marcelo F.:** Council of Europe Annual Penal Statistics. SPACE I, Survey 2002
- Aebi, Marcelo F.:** Council of Europe Annual Penal Statistics. SPACE I, Survey 2003
- Aebi, Marcelo F.:** Council of Europe Annual Penal Statistics. SPACE I, Survey 2004
- Aebi, Marcelo F. – Stadnic, Natalia:** Council of Europe Annual Penal Statistics. SPACE I, Survey 2005
- Aebi, Marcelo F. – Delgrande, Natalia:** Council of Europe Annual Penal Statistics. SPACE I, Survey 2006
- Aebi, Marcelo F. – Delgrande, Natalia:** Council of Europe Annual Penal Statistics. SPACE I, Survey 2007
- Aebi, Marcelo F. – Delgrande, Natalia:** Council of Europe Annual Penal Statistics, SPACE I, Survey 2008
- Aebi, Marcelo F. – Delgrande, Natalia:** Council of Europe Annual Penal Statistics, SPACE I, Survey 2009
- Barysch, Katinka:** What Europeans Think About Turkey and Why. Centre for European Reform Essays, 2007
- Berman, Gavin:** Prison population statistics. Offender management statistics quarterly bulletin, 2011
- Bhuiand, Hindpal Singh – Nettleingham, Laura:** Muslim prisoners' experiences: A thematic review. HM Inspectorate of Prisons, 2011
- Csizmadia Sándor:** A brit multikulturalizmus paradoxonja: elkülönült együttélés. In: **Tarrósy István (szerk.):** Pécsi Politikai Tanulmányok VI. Pécsi Tudományegyetem, Pécs, 2007, 35. o. http://www.publikon.hu/application/essay/486_1.pdf
- Hough, Mike – Jacobson, Jessica – Millie, Andrew:** The Decision to Imprison: Sentencing and the Prison Population. Prison Reform Trust, 2003
- Statistics on Race and the Criminal Justice System 2008/09. UK Ministry of Justice, June 2010.
- Story of the prison population 1995–2009 England and Wales. UK Ministry of Justice, Statistics bulletin, July 2009.
- Tournier, Pierre V.:** Council of Europe Annual Penal Statistics. SPACE I, Survey 2000
- Tournier, Pierre V.:** Council of Europe Annual Penal Statistics. SPACE I, Survey 2001
- Walmsley, Roy:** World Prison Population List. Home Office Research, Development and Statistics Directorate, 1999

Walmsley, Roy: World Prison Population List. Home Office Research, Development and Statistics Directorate, 2000

Walmsley, Roy: World Prison Population List. Home Office Research, Development and Statistics Directorate, 2002

Walmsley, Roy: World Prison Population List. Home Office Research, Development and Statistics Directorate, 2003

Walmsley, Roy: World Prison Population List. Home Office Research, Development and Statistics Directorate, 2004

Walmsley, Roy: World Prison Population List. International Centre for Prison Studies, King's College, London, 2005

Walmsley, Roy: World Prison Population List. International Centre for Prison Studies, King's College, London, 2007

Walmsley, Roy: World Prison Population List. International Centre for Prison Studies, King's College, London, 2008

Walmsley, Roy: World Prison Population List. International Centre for Prison Studies, King's College, London, 2011

FIÁTH TITANILLA

Az etnicitás problémaköre a börtönben

2011 augusztusában, a kaliforniai San Quentin Állami Börtönben jártam, ahol is a sajtóreferens, *Samuel Robinson* mesélte: „*Az újoncok kapnak egy kis eligazítást a befogadáskor. Megtanulják például, hogy az udvar melyik részén sétálhatnak, hol edzhetnek. A feketék, a fehérek és a mexikóiak erőteljesen elkülönülnek egymástól, és szigorúan őrzik a határaikat. Az újaknak persze nem kötelező betartaniuk a szabályokat, de ajánlatos, ha nem akarnak bajba kerülni.*”

A vér kötelez című, a hazai börtönökben is igen népszerű film vagy számos, a YouTube-on megtekinthető videofelvétel tanúsítja, hogy a faji alapon szerveződő csoportosulások, az úgynevezett gangesedés milyen mértékben írta át a korábban érvényesnek tekintett „rabkódexet” az Egyesült Államokban. A rassz köztességet vagy semlegességet nem ismerő, rigid, kasztszerű felfogásának a börtöntársadalomra gyakorolt hatása elsősorban abban érhető tetten, hogy míg korábban a *felügyelőszeméllyzettel* való szembenállás volt az egyik legmarkánsabb börtönszabály – illetve e törvény megszegőit, az árulókat sújtották a legkegyetlenebb retorziók –, addig a hatvanas évek végétől az etnikai alapú *belső ellentétek* fontosabb struktúraalakító tényezőkké váltak, aláásva ezzel a fogvatartottak közötti szolidaritást¹. „*A börtönbeli pozíciók korábban viszonylag stabil készlete a bűnöző státusán alapuló elvárások a viselkedésével kapcsolatban, illetve a benti magatartás, amelyek valaha irányították és rendezték a társas életet, mára átadták a helyüket annak a kaotikus és konfliktusos berendezkedésnek, amelyben a rasszok szerinti elkülönülés elsobbséget élvez minden más identitással szemben, és hatalmat gyakorol az élet egyéb aspektusai felett.*”²

A rasszok szerinti szigorú szeparáció nyilvánvalóan Amerikában sem annyira egyértelmű, amennyire első pillantásra tűnik. Gondoljunk például az *Amerikai história X* című játékfilm szkinhed főhősének csalódottságára, amikor kiderül, hogy a sétaudvaron egymástól még élesen elkülönülő fehérek és feketék valójában intenzív üzleti kapcsolatokat ápolnak egymással, amikor

¹ John Irwin: *The Felon*. University of California Press, Berkeley, 1990

² Loïc Wacquant: *Deadly Symbiosis: When Ghetto and Prison Meet and Mesh*. Punishment & Society, vol. 3, no. 1, 2001, pp. 95–134.

illegális marihuánakereskedelemről van szó. A San Quentin mikrovilágát elemezve Samuel Robinson is megjegyezte, hogy a legvéresebb összecsapásokra két „latino” gang, a Norteños és a Sureños – az észak- és dél-kaliforniaiak – között szokott sor kerülni, akik *„jobban gyűlölik egymást, mint a feketéket vagy a fehéréket, noha a tagjaik egyaránt mexikóiak”*. A rasszokba sorolást és a rassz fontosságának megítélését ezek szerint – legalább az esetek egy részében – rugalmasan kezelik a fogvatartottak. Kérdés, hogy melyek azok a helyzetek, amikor az etnicitás jelentésselivé és a magatartást meghatározóvá válik, és mikor hagyható figyelmen kívül.

Az etnikai alapú csoportképződés és identitásalakítás szempontjából vizsgálva a hazai börtönközösségeket, meglehetősen kusza kép rajzolódik ki. *O. Károly* például, aki egy évvel ezelőtt még lovári nyelven köszönt nekem a folyosón, egyszerre romungrónak nevezi magát, és *H. Jánossal*, egy elismert magyar cigány ökölvívóval kezd barátkozni. *T. Róbert*, akinek az édesapja híres primás, zenészcigányként határozza meg magát, és a következőket írja: *„Az oláh cigányok véleményem szerint gúzdák arra, hogy ők tudnak cigányul beszélni, és lenéznek minket, akik nem tudunk, ezért is utálom őket. De van két oláh cigány barátom, akik nem nagyképűsködnek, és akikre ezért egyáltalán nem mondható, hogy oláh cigányok. [...] Cigány vagyok, de magyarokkal jobban szeretek zárkán lenni, mert tanulhatok tőlük, nyugodtabbak, jobb a légkör.”* Néhány sorral később azonban hozzáteszi: *„Zárkán a cigányok jószívűbbek, mint a magyarok. Mindent testvériesen elosztanak a társaik között. A magyarok inkább beosztják, amijük van, és még a zárkán belül sem kínálják meg egymást.”*

Az ellentmondó vélekedések és a különböző etnikai csoportok közötti átjárhatóság – legalábbis az identitásnak az amerikaiánál látszólag szabadabb megválasztása – miatt alighanem értelmetlen volna azzal kísérletezni, hogy leírjuk, „milyenek” a börtönökben az oláh cigányok, miféle szokásokkal jellemezhetők a romungrók, vagy hogy hogyan viselkednek bent a magyarok általában. Az identitás *szubsztancialista* felfogásával szemben – amely szerint az etnikai csoport az azonos kulturális örökségben és mintákban egyaránt osztozó emberek összessége – ebben az írásban főként a *konstrukcionista* elméletalkotókat követem³. A konstrukcionista teória szerint az etnicitás elsősorban viszonyjellegű fogalom: lényege a *kapcsolatokban* rejlik. Az etni-

3 Fredrik Barth: Régi és új problémák az etnicitás elemzésében. *Regio*, 1996/1., 3–25. o.; Thomas Hylland Eriksen: *Etnicitás és nacionalizmus*. Gondolat Kiadó, Budapest, 2008; Feischmidt Margit: *Megismerés és elismerés: elméletek, módszerek, politikák az etnicitás kutatásában*. In: Feischmidt Margit (szerk.): *Etnicitás*. Gondolat–MTA Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 2010

kai csoportok nem egyszerűen „vannak”, hanem aktívan hozzájuk létre őket, maga az identitás pedig nyitott, változó és szituatív természetű.

A kultúra elemeit nem önmagukban kell vizsgálnunk, sokkal inkább azokra a jellemzőkre érdemes figyelmet fordítanunk, amelyekkel az adott csoport a saját különállóságát és a *határait* jelzi (ezek szerint a határok fontosabbak az általuk közrefogott kulturális tartalomnál). Mivel a határok maguk is társadalmi termékek, időről időre, illetve helyzetről helyzetre változó jelentőségre tehetnek szert (lásd például a boszniai háborúban lényegessé váló etnikai határokat, amelyek évtizedekig láthatatlanok voltak, majd hirtelen aktiválódtak). Mindezek alapján az etnicitást egy adott csoport magától értődő, belső sajátossága helyett úgy határozhatjuk meg, mint a magukat különállónak tartó csoportok közötti kulturális különbségek tartós kommunikálását. Az etnicitás akkor hangsúlyozódik, amikor a kulturális különbségek valamilyen relevánssá válnak a társas érintkezés során.

A továbbiakban ahelyett, hogy egymástól jól elkülöníthető, illetve kutatás számára markánsan megragadható, sajátos kultúrájú csoportokként tekintenek a hazai börtönökben fogva tartott oláh cigányokra, romungrókra, beásokra és magyarokra⁴, inkább azokra a szituációkra fordítok figyelmet, amelyekben a cigány vagy a magyar identitás hangsúlyossá válik, valamint azokra a tipikus témákra és jelentésekre, amelyekhez a különbségtételek kapcsolódnak. Az egyes közösségek jellemzésekor igyekszem belső, úgynevezett *émikus* nézőpontot⁵ alkalmazni, azaz a saját interpretációimnak afféle objektív jellegzetességekként való bemutatása helyett a különbségek „bennszülött” értelmezéseit foglalom össze (a cigányok és a magyarok „jellemzésével” szemben tehát azt próbálom bemutatni, miként vélekednek az

⁴ Tisztában vagyok azzal, hogy durva leegyszerűsítést követek el, amikor a hazai büntetés-végrehajtási intézetekben jelen lévő identitások széles palettáját négy fő csoportra: 1. oláh cigányokra vagy romákra; 2. romungrókra, magyarcigányokra vagy zenéscigányokra; 3. beásokra; illetve 4. nem cigányokra, gázsókra/gádzsókra vagy magyarokra redukálom. Mivel azokban a Magyarországon északi és középső területén található börtönökben, ahol dolgoztam és dolgozom, viszonylag kevés a beás fogvatartott, róluk jóval kevesebb szó esik majd, mint a többi csoportról; nem magyar állampolgárokkal – például fogva tartott kínaiakkal, vietnamiakkal, arabokkal stb. – ebben az írásban nem foglalkozom. Az egyszerűsítés oka, hogy a fogvatartottak többsége, akikkel beszélgettem, ismeri és alkalmazza is a négy fő csoport szerinti besorolást, noha gyakran fontosnak látják az alcsoportok közötti elkülönítést és a pontosabb meghatározásokat is. Részletesen lásd Szuhay Péter: Akit cigányoknak neveznek: akik magukat romának, muzsikusként vagy beásnak mondják. In: Reisz Terézia – Andor Mihály (szerk.): A cigányság társadalomismerete. Iskolakultúra, Pécs, 2002 [Iskolakultúra-könyvek 13.]. Amikor a magyarok cigányokról alkotott vélekedéseiről általában írok – vagyis amikor a nem cigányok figyelmen kívül hagyják az oláh cigányok, romungrók és beások közötti különbségtételt –, a *cigány* és a *roma* kifejezéseket egymás szinonimáiként használom.

⁵ Thomas Hylland Eriksen: i. m.

emberek önmagukról, mit gondolnak másokról, és hogyan reagálnak a többiek velük kapcsolatos ítéleteire és viselkedésére).

Egymás szemében

Adjál, segíts, pótolj!

„Tisztára kiakadtam, mikor egy magyar kisgyerekkel voltam zárkán – meséli egy zenészcigány családból származó férfi. – Dekára kimérte a kolbászt, és beosztotta minden napra, hogy mennyit ehet. Volt egy másik hasonló sztorim is. Lekerültem nem jogerőről, és T. (egy mások által »jógyerekként« elismert, nem cigány fogvatartott – F. T.) szaladt hozzám egyből, hogy mire van szükségem. Küldött át pár darab sonkát, de üzentem neki, hogy jöhet még. Erre visszaüzent, hogy nekik sincs több árujuk, majd spejz után. Na, megyünk ki sétára, benézek a zárkájukba, hát tele van ilyen táblás Milkákkal. Ideges lettem, hogy akkor miért mondják, hogy nincs, és el is hoztam párat. Ilyenek a magyarok: akkor érzik jól magukat, ha megvannak a készleteik. Én, ha csomagot kapok, eszek addig, amíg jólesik, aztán utána meg majd megoldom valahogy.”

A „beosztással élés” mellett legendás a magyarok fősvénysége és az ajándékozástól való ódzkodása is. Egy oláh cigány férfi írta le a következő történetet: *„Még előzetben együtt voltam egy magyar gyerekekkel, nevezzük Krisztiánnak. Nikotinfüggő vagyok, eladtam a sportcipőmet, gyorsan vettem négy csomag dohányt, és mondtam a srácnak, hogy vehet belőle mindenféle megkérdezés nélkül, és kávé is ihat. Sajnos hiába küldött a feleségem később cigarettát, a nevelő nem vitte fel még kapcsolattartónak, ezért várnom kellett a csomagra vagy egy hetet. Közben Krisztiánnak küldött az anyja, kipakolt, de már másnap le is zárta a szekrényét, és úgy vettem észre, nem akar adni nekem. Inkább egész nap kamualvást színlelt. Meg is kérdeztem: te Krisztián, nem szívesen kínálsz meg, ugye? A válasz az volt rá: ha úgy gondolod, kölcsön tudok adni, amíg megjön a csomagod. Nagyon rosszul esett, de sajnos a magyarok nagy része csak magára gondol bent.”*

A zárt intézetek világában, ahol élelmiszerből, cigarettából vagy kávéból mindig jóval kevesebb van, mint amennyire igényt tartanának az emberek, megnő az osztozkodás vagy ajándékozás csoportképző ereje és fontossága. Az egyik legmarkánsabb és legtöbbször említett etnikaihatár-jelölő az áruforgalommal kapcsolatos. Ami az oláh cigányok és romungrók szemében a magyarok „sóhersága”, az a másik oldal önreprezentációja szerint „ésszerű beosz-

tás”, ami viszont a cigányok önértelmezésében „a jó életre való képesség”, az a nem cigányok interpretációja szerint „pazarlás és igénytelenség”. „*A magyarok inkább előrelátók – mondja egy nem cigány fogvatartott. – A cigányok, ha csomagot kapnak, meg sem állnak addig, amíg minden el nem fogy. Olyankor alig esznek bévés kaját, még a kenyeret sem veszik fel, és magában harapják a szalámit. Van most egy cigánygyerek a zárkánkban, és már kezdti értékelni a rendet: napi két-három kávénál nem fogy több, és örül, hogy hó végén is lehet szendvicset enni, mert nem vagyunk kifogyva az áruból.*”

Alaposabban szemügyre véve az osztozkodás kérdését – azaz azt az egyszerűnek látszó képletet, hogy a cigányok hamarabb és szívesebben szétosztják, amijük van, míg a magyarok szeretik „visszatartani az árut”, és „irigyek” –, érdemes először az oláh cigány és a romungró autosztereotípiák közötti kölcsönviszonyt elemezni. Annak ellenére, hogy a legtöbben úgy érzik, a jószívűség a saját csoportjukat szinte kizárólagosan jellemző tulajdonság, gyakran hallani kivételekről is. Egy vagyonos oláh cigány férfiről, aki azt állította, hogy a zárkában „*egyedül tartja a romungrókat, akik senkitől sem kapnak csomagot*”, egy közeli, szintén roma ismerőse a következőket mondta: „*Ha nem tisztelném az apját, jól megverném. Kaját ugyan ad, de a cigijét elzárja. Ilyet!*” Egy másik oláh cigány fogvatartott, Manó az unokatestvérével került közös zárkába: „*Észrevettem, hogy a Zolika rendszeresen zárja a szekrényét. Leültem vagy tíz évet, de sose zártam semmit, mondom is a testvéremnek, figyeld ide, Zolika! Benéznek ide a cigányok, és látják, hogy zárod a szekrényed a testvéred elől, mit fognak gondolni?*” A magyarcigányok ugyancsak számos példát sorakoztatnak fel arra, hogy miért „hazudnak” az oláh cigányok, amikor azt állítják, hogy náluk mindenki egyaránt hozzáfér mindenhez: „*Nálam olyan nincs, hogy egy nyolc személyes zárkán nem közös minden!* – meséli egy romungró fogvatartott.⁶ – *Bemegyek a múltkor a Manóhoz (az imént említett oláh cigány férfihoz – F. T.) kérni egy kávé, elkezdi, haljak meg, testvérem, nekem sincs, de a zárkatársamtól kérek, és majd neki megadom spejz után. Mi az, hogy megadja a zárkatársának? Nálam ilyen egyszerűen nincs megengedve.*”

Michael Stewart⁷ egy magyarországi oláh cigány közösségben végzett te-repmunkájáról szóló beszámolójában részletesen bemutatja, hogy a „roma

6 Az illető néhány héttel a beszélgetésünk után viszont azért üzte el a zárkájából egyik társát, mert az senkitől sem kapott csomagot: „Persze, közös minden, de olyan azért nincs, hogy soha semmit sem adok bele. Nekem ő senkim, nem úgy haverom, mint mondjuk A. Oldja meg valahogy, hozzon be árut ő is!”

7 Michael Sinclair Stewart: Daltestvérek. Az oláh cigány identitás és közösség továbbélése a szocialista Magyarországon. T-Twins Kiadó, Budapest, 1993

ideák szerinti élethez” hozzátartozik a javak és kisebb-nagyobb szívessegek állandó áramlása is. A harangosi romák tartottak attól, hogy a közösség farkarnak nevezi őket, ezért ha valamit mégsem tudtak vagy akartak átadni, önmaguk és a családjuk megátkozásával bizonygatták, hogy aktuálisan képtelenek eleget tenni a szívessegekérésnek (így viszont nem érhette őket az a vád, hogy *általában* volnának fősvények). A börtön Harangosnál jóval heterogénabb közege alaposan próbára teszi azt a cigányt, aki a *románész*, azaz „a megfelelő cigányélet, cigányszokás” szellemében szeretné tölteni az ítéletét. Kivel osztozzon az általa birtokolt javakon? A saját zárkatársaival (akiknek egy része valószínűleg nem oláh cigány, miközben maga a zárkaközösség a civil lakóközösséghez/háztartáshoz hasonló, ahol természetesen senki sem zár el semmit a többiek elől)? Adjon ajándékot a többi oláh cigánynak (ahogy azt a románész előírja), vagy csupán a szűkebb rokonságnak? Utóbbi nehéz megvalósíthatóságával kapcsolatban mondta egy roma férfi: „*Kezd elegend lenni abból, hogy engem mindenki ismer itt. A fél börtön a testvérem, rokonom, barátom. Csak hát így más se hallok egész nap, mint hogy adjál, segíts, pótolj!*”

Mind a cigány szokásrendet követni kívánó oláh cigányok, mind a jószívűségüket kizárólagos csoportjellemzőnek tartó romungrók szembesülnek azzal a problémával, hogy az árukészlet szűkössége miatt előbb-utóbb ki kell jelölniük azoknak a körét, akikkel osztozkodnak. Így azonban könnyen előáll az a helyzet, hogy a tőlük kiáramló áru össz mennyiségét tekintve semmiel sem lesz több, mint amennyit a magyarok is elosztogatnak a zárkában.⁸ Az áruforgalom időbelisége azonban – az, hogy általában szívesebben aján-dékoznak azonnal, és nem apránként elosztva – hozzájárulhat ahhoz, hogy a magyarok vagy éppen a másik cigány csoport észlelt zsugoriságával ellentétben ők valóban nagyvonalúnak, ezáltal pedig *igazi cigánynak* gondolják magukat.

Az ajándékozással kapcsolatos másik problémára egy első büntényes, börtönrutinnal nem felvértezett fogvatartott tapasztalatai világítanak rá: „*Mindennap odajött hozzám ez a cigánygyerek, és könyörgött, hogy jaj, bátya, a jóisten áldjon meg, adj már egy kis kaját, mert éhen halok. Mindig megkínáltam, küldtem is neki, de egyszer hallottam, hogy a hátam mögött ki-*

⁸ Hogy az osztozkodás nem kizárólag a cigányokat érintő előírás egy zárt közösségben, mutatja a következő idézet egy magyar fogvatartottól: „Tíz évvel ezelőtt sokkal lágyabb voltam, de évről évre keményedett a szívem, és most már el tudok menni bizonyos dolgok mellett. Régebben például nem tudtam úgy enni a zárkán, hogy nem kínáltam meg mindenkit. Sokszor még eszembe jut, de a »mindenki« erősen lecsökkent.”

röhögnek, meg mindenféle verébnek elmondanak. Akkor most én vagyok a könnyen lehúzzható hülye, ha adok?” A történet – és az ezzel analóg esetek – némiképp hasonlók Michael Stewartnak⁹ a gázsók és a romák közötti gazdasági kapcsolatokról szóló leírásaihoz: „Ezek a parasztasszonyok néha engednek az árból is, valamennyire lehet velük alkudni, vagy koldulni is tőlük. Szomszédasszonyunk gyakran jött haza egész kosár összeválogatott zöldséggel, amelyet a piaci ár töredékéért szerzett be. Az ilyesmivel elnyeri a gázsó a »jó« vagy »könnyű« címet (lásó gázsó), de természetesen a »bolond« (dilo) jelzőt is.” A haszonnal járó üzleti tranzakciók során a romák elsősorban a saját rátermettségüket, ügyességüket igyekeznek bizonyítani – ezért válik a „könnyű gázsó” bolonddá is egyben –, amit a magát jószívűként aposztrofáló nem cigányok sérelemként élnek meg, és a továbbiakban visszahúzódnak az ajándékozástól. Sokan közülük csalódottak, és úgy értékelik, hogy a romák és nem romák között áthatolhatatlan fal húzódik, és a cigányok kizárólag a magyarok kihasználásában érdekeltek.

A címkézés – „bolond magyar”, „rafinált roma”, „másokat kihasználó cigányok”, „jószívű, ám csúnyán átvert magyarok” – és a túláltalánosítás következtében könnyen megmerevednek az egymásról kialakított sztereotípiák. Egy magyar férfi például, miután „színcigány” zárkába került, annyira „undorodni kezdett” a romáktól, hogy a szabadulásáig nem hívta be beszélőre oláh cigány származású feleségét. Amikor rákérdeztem, mi volt a problémája a társaival, elmondta, hogy a „stílusukat” volt képtelen megszokni: a dohányfüstöt, az egész nap hangos cigányzenét, illetve azt, hogy semmire sem mondták, hogy „kérem” vagy „köszönöm”. Annak ellenére, hogy a zárkában lévő áruból ő is nyugodtan vehetett, amennyit csak akart, számára szokatlan volt, hogy „minden közös”, és mindenki nyugodtan kiszolgálja magát „a máséból”. Ebben az esetben feltehetően arról lehetett szó, hogy amit ő „szemtelenségként” értékelt, az a romáknál éppen a tisztelet jeleként értékelődött. Nemrég részt vettem egy roma esküvőn, ahol hasonló tapasztalatokat szereztem. Még a készülődés közben, a családi háznál rám szólt a vendéglátó asszony, hogy ne köszöngessek meg mindent, ne udvariaskodjam, hiszen ez azt mutatja, hogy nem érzem otthon magam náluk. A börtönhöz visszatérve: a fogvasztáshoz kapcsolódó udvariassági szokások és ezzel párhuzamosan a „vendég” és az „idegen” közötti távolság eltérő értelmezései etnicizálódtak, és hozták létre a „cigány” és a „magyar” csoportok közötti különbségeket

⁹ Michael Sinclair Stewart: i. m.

(amelyeket a magyar férfi olyan óriásnak látott, hogy a feleségével is képtelen volt találkozni, noha korábban szoros volt a kapcsolatuk).

Igényesek és retkesek

Az oláh cigányokkal, a romungrókkal és a beásokkal szemben egyaránt gyakran felbukkanó vád, hogy „retkesek”, „igénytelenek”, „bűdösek”. Erre utal például a csak cigányok lakta zárkákra használt „kolompár sugárút” kifejezés, amelyekben – mivel a hidegtől állítólag ódzkodó cigányok, a „korábbi barlanglakók” nem szellőztetnek – többnyire áll a füst, a berendezési tárgyak pedig szétszórva hevernek a padlón és az ágyakon. A tisztasághoz való viszony, illetve a tisztaságkonceptiók különbözősége a börtönön kívüli világban is a gádzsók és a romák közötti etnikai határvonalak kijelölésének markáns terepe¹⁰. A zárt intézeteken belül egyfelől a már korábban elsajátított sztereotípiák továbbélésének lehetünk tanúi, másrészt azonban az aktuális saját tapasztalatok leegyszerűsítésének és túláltalánosításának is (ami valószínűleg makacsabb előítéletek forrása, hiszen az illető éppen a közvetlen tapasztalatok birtokában hajthatatlan a saját „igazával” kapcsolatban).

A nem cigányok részéről az egyik leggyakrabban elkövetett kognitív torzítás, hogy a „cigány” jellegzetességeiről kialakított ítéletek során figyelmen kívül hagyják a roma csoportok heterogenitását. A következőkben egy fiatalabb, az „igényességére” büszke oláh cigány férfi számol be arról, hogy mi lehet az oka annak, hogy egyes kiragadott példák alapján a cigányság egészét „koszosként” értékeli a gádzsók: *„Az idősebb, hagyománytisztelő oláh cigányok másabbak, mint mi, modernebb fiatalok. Az öregek valóban nem szeretnek kijárni a fürdőbe, mivel olyan felfogásban élnek, hogy aki egy másik férfi előtt meztelenül mutatkozik, az ferde hajlamú is lehet. Ősrégi, iratlan cigány szokás, hogy mi férfiak nem megyünk el egymás előtt fürödni, és ezt az öregek tiszteletben tartják, ezért szívesebben mosakodnak a zárkán, a vécében egy lavórban. Azért persze néha kijárnak a fürdőbe is, de inkább a sarokban húzódnak meg, ahol kevésbé látják őket pucéron. Volt egy zárkatársam, egy öreg beás cigány, kijött velünk a fürdőbe, de míg nem végzett mindenki a fürdéssel, addig csak nadrágban állt meg, aztán ahogy látta, hogy mindannyian kint vagyunk a zuhanyhelyiségből, csak akkor indult fürödni (természe-*

¹⁰ Mary Douglas: A két test. Magyar Lettre Internationale, 1995/18., 8–11. o.; Horváth Kata – Prónai Csaba: „Retkesek” és „kényesek” között. Egy magyar cigány közösség tisztasági szokásairól. Café Babel, 2000/38., 33–41. o.

tesen a zuhanyhelyiségben vetkőzött le). Azt mondta, ő rosszul érzi magát, ha más figyeli a meztelenségét. Amúgy ezt az illetőt még féltelmetlenül is ritkán láttam a zárkában. Az idősebb cigányok egyébként is másképp tisztálkodnak, mint a mai fiatalok, valószínűleg szégyellik az alsóneműiket is, nem szoktak hozzá a mosáshoz sem. Viszont sokkal többször borotválkoznak, mert náluk a sima arc a férfiaság jelképe. A szokás, ami gyűrűsoknál elterjedt, hogy a teljes testüket borotválják, a melegre emlékezteti őket. Én, aki fiatalabb vagyok, részben elfogadom a szőrtelenítést, mert higiénikus, bár a mellszőrzetet természetesnek tartom, és nem nyúlok hozzá.”

Az életkori csoportok szerinti tagolódás mellett fontos különbségteremtő lehet a lokalitás is (a lakóhelyi hovatartozás fontos szerepet játszik a hierarchián belüli pozíciók „kimagyarázásában” is, lásd később). „Mi, pestiek sokkal igényesebbek vagyunk, mint a vidékiek, főleg a borsodiak vagy a szabolcsiak – állítja házi feladatában egy fiatal romungró férfi. – Be lehet jönni a zárkámba, a szekrényem tele van tusfürdővel meg parfümökkel. Csináltam egy légfrissítőt is. Naponta többször fújok öblítőt a zárkába, és öblítővel is mosok fel, hogy jó illat legyen mindenhol. Az sajnos nem meglepő, ha egy magyar azt mondja egy cigányra, hogy bűdös cigány, mert ezt sok cigány is mondja egy másik cigányra, és sok cigány itt a börtönben ki is érdemelte ezt magának, mert úgy él, mint otthon. A vidékiek elmaradottabbak, sok mindent nem ismernek, amit mi régóta használunk itt fenn. Én sok magyarral voltam az éveim alatt, és mind azt mondták, hogy teljesen más a viselkedésem, mint a többi cigányé. Azt nem tudom, hogy a hátam mögött mit mondhattak.”¹¹

11 Miután elkészültem ezzel az írással, elolvastattam egy magyar fogvatartottal, aki megjegyezte, hogy sok fiatalabb roma sem szívesen jár ki a fürdőbe. Kérdésemre elmondta, hogy látogatófogadások alkalmával vagy amikor nyilvánosan meg kell jelenniük valahol, mindig zuhanyoznak, egyébként viszont sokszor „elbiccelik” a mosakodást. Mindezek alapján úgy tűnik, hogy fontos etnikaihatár-jelölő a nyilvánossághoz és a magánszférához való viszony is. Egyesek úgy vélik, hogy a zárkában, férfiak között felesleges nagy felhajtást csinálni az egyébként kényelmetlen mosakodásból. (Nem dolgozó, férfi fogvatartottak egy héten egyszer használhatják a zuhanyhelyiséget, egyébként pedig vízmelegítővel készíthetik el egy lavórban a fürdővizet. Mivel mosdás közben az intim testtájuk is jól láthatóvá válnak, a homoszexualitás vádjának elkerülése miatt sokan a vécéhelyiség aprócsa terében oldják meg a tisztálkodást, ami a mosakodáshoz – a civil élettel ellentétben – a relaxáció és a pihenés asszociációi helyett a „kényelmetlen napi kötelesség” jelentéstartalmat kapcsolja hozzá.) Számomra úgy tűnik, hogy a határ sokkal inkább azok között húzódik, akik önmagukat elsősorban egy közösség tagjaként felfogva a csoporttal való kapcsolatba lépéskor készítik elő a „nyilvános ént” (akkor tisztálkodnak, akkor öltöznek ki stb.), ha magukban vannak, felesleges munkának tartják a „homlokzat” kialakítására tett erőfeszítéseket). Az „individualistábbak” azonban szinte folyamatosan készenlétben tartják magukat (az „én” akkor is megérdemli a törődést és gondoskodást, ha történetesen senkivel sem lép kapcsolatba): „Én önmagamért csinálom – állítja kritikusom, egy nem cigány fogvatartott. – Nem tudnék elaludni úgy, hogy nem fürödtem. A cigányok viszont inkább a látszatra

Börtöntapasztalataim alapján egyetértek Horváth Kata¹² gömbaljai terepmunkájának tanulságaival, miszerint a cigányok a magyarokról nem konkrétan a tisztaságuk vagy a piszkosságuk okán fogalmazták meg negatív véleményüket: „...szerintük érték olyan tisztának lenni, mint a magyarok, számtalanszor hallottam a megjegyzést: »olyan tiszta az, mint egy magyar«, »magyar ház is lehetne, ha abból nézed, hogy milyen tiszta«, hanem azon mód miatt, ahogy a tisztasághoz hozzáállnak, vagyis a kényességük miatt”. A zárkákban az „igénytelenség” versus „kényesség” problematika egyik megnyilvánulása a dohányfűsthöz való viszony (a börtöncellák nagyobb része „dohányzózárká”¹³). Egy esetben például egy nem cigány fogvatartottat olyan nyolcfős zárkába helyeztek, ahol főként oláh cigányok éltek. A cigányok dohányoztak, de nem tartották fontosnak a rendszeres szellőztetést. Amikor a magyar fiatalember egyik reggel engedélykérés nélkül nyitotta ki az ablakot, miközben aludtak, csaknem verekedésig fajuló vita kezdődött, mert a romák úgy ítélték meg, hogy a társuk a szellőztetés által voltaképp „lebüdöscsiganyozta” őket.

A történet lényege, hogy a cigányok – akik egyébként rendszeresen takarítottak, így a tisztasági szokásaikra nem lehetett panasza a magyar férfinak – a reggeli szellőztetést afféle felesleges kényelmetlenségnek/kényeskedésnek fogták fel (elmondásuk szerint aludni szerettek volna még a melegben, míg a társuk úgy gondolta, hogy a higiéniahoz a friss levegő akkor is hozzátartozik, ha történetesen tél van). A füstszaggal kapcsolatos gondot nem a tisztaságot általában érintő kérdésként, hanem a csoportjukat érintő minősítésként fogták fel (azaz nem úgy, hogy a zárkában van bűdös, hanem hogy a cigányok bűdösek – ez vezetett később indulatos vitához). Hasonló jellegű konfliktus játszódott le akkor is, amikor egy nem cigány fogvatartott nem engedte, hogy a szomszéd zárká lakói – ahol elromlott a vécé – betérjenek az ő lakóhelyiségébe, mondván, hogy azok hepatitis C-fertőzöttek. A kirekesztettek azzal vádolták meg, hogy egyszerűen amiatt nem engedi be őket, mert cigányok.

adnak.” Nyilván mondanom sem kell, hogy romák és nem romák között egyaránt előfordul mindkét típus, de a különbségek könnyen hozzákapcsolódnak az etnikai kategóriákhoz, és így jelentős szerepre tesznek szert a határok kialakításakor.

¹² Horváth Kata – Prónai Csaba: i. m.

¹³ Ezzel kapcsolatban jegyezném meg, hogy dohányzó magyarok sok esetben nemdohányzó zárkába kérik magukat abban bízva, hogy a „cigányok nagy része úgyis cigizik”, ily módon pedig kialakítható a „szinmagyar zárká”. Hasonló stratégiával élnek a kevésbé domináns fogvatartottak is: választásuk hátterében az a hiedelem húzódik, hogy a „menők” nagy része dohányzó, így nemdohányzó zárkában feltételezhetően kikérülnek majd az agresszív, másokat kizsákmányoló elítélteket.

A tisztasággal kapcsolatban további kérdésként merülhet fel, hogy megtalálhatók-e oláh cigányok körében azok a – többek között Michael Stewart¹⁴ által leírt – szabályok börtönkörülmények között is, amelyek a test alsó és felső részének elkülönítését célozzák (például külön arc- és testtörli kendő használata; az edénymosás tilalma azokon a helyeken, ahol ruhaneműt, különösen alsóneműt mosnak és így tovább). Eddigi tapasztalataim alapján azt mondhatom, hogy annak ellenére, hogy az oláh cigányok egy része beszámol hasonló gyakorlatokról, ezeket ritkán kapcsolják össze a roma identitással (azaz többnyire nincsen etnikai határ-kijelölő funkciójuk). K. Ferenc például elmondja, hogy sohasem szárítaná meg az arcát azzal a törülközővel, amellyel a testét törli, de ezt elsősorban „problémás arcbőrével” és „az igényességével” magyarázza, és nem kapcsolja össze az oláh cigány identitással.

Hasonló jelenséggel találkozunk a mosási szokásokkal kapcsolatos különbségek magyarázatakor is. A magyarok sokszor panaszkodnak a cigányokra, hogy „retkes” és „ragacsos” a ruhájuk, mert képtelenek kiöblíteni, miután mosószeres vízben kimosták a vödörben. Valószínűnek tartottam, hogy egyes oláh cigány férfiak esetében arról lehet szó, hogy nem akarják a csapnál kiöblíteni a holmijukat (hiszen – más lehetőség híján – a mosdókagylónál tisztítják a csajkáikat is, azaz a ruhaneműk kiöblítése a csapnál lényegében megszüntetné a felső- és alsótesthez kötődő tárgyak szigorú elválasztását). A megkérdezett oláh cigány férfiak azonban explicit módon nem hozták összefüggésbe a mosási szokásaikat az etnikai határokkal. Különösen érdekes volt egy fiatal oláh cigány férfi válasza, amikor arról faggattam, hogy kiöblítene-e a nadrágját a csapnál: „*Dehogysis!* – felelte. – *De sajnos vannak ilyen igénytelen emberek*, még magyarok között is!” Fel sem merült benne, hogy a nem romák körében nem létezik hasonló, az elválasztással összefüggő szabályrendszer, ugyanakkor az „igénységnél” a magyarokhoz kapcsolása megerősíti a Horváth–Prónai szerzőpáros által mondottakat is, miszerint a romák számára a nem cigány viselkedésformák mindenképpen valamiféle mércét, viszonyítási pontot jelentenek (a tisztaság szempontjából pedig a „magyart” sok tekintetben etalonként kezelik).

Csordaszellem

„*A cigányok szeretnek összecsapódni, és falkában terrorizálni az egyes embereket* – írja egy nem roma fogvatartott. – *Vizszont ha a falkájukkal szemben fel-*

¹⁴ Michael Sinclair Stewart: i. m.

áll egy másik brigád, igyekeznek kiszállni a meccsből. Valójában pózolóssal, hangoskodással és a már említett többségben való fellépéssel akarnak dominanciához jutni.” A romákat a „csordaszellem” alapján megkülönböztető fel fogás a „családszerető”, illetve a „közösségi szellemű, kevésbé individuális” címkék használatának, azaz a gyakran jóindulatú sztereotipizálásnak lehet részben a következménye. Börtönkörülmények között elsősorban az tűnik kérdésesnek, hogy miért éri a cigányokat a „falkába verődés” vádja, amikor lényegében mindenki más is hasonló stratégiát követ (a fegyintézetekről, ha egyebet nem, annyit mindenképpen tud vagy sejt a laikus is, hogy előbb-utóbb muszáj csatlakozni valakihez, mert egyedül könnyen áldozattá válhat bárki).

A bevezetőben vázolt amerikai börtönhelyzethez képest az etnikai alapon szerveződő, stabil bandák jelenléte Magyarországon igen ritka. A csoportképződésben érdekes módon a *lokalitás* jóval hangsúlyosabb szerepet játszik. A jelenség külföldi bv. intézetekben sem ismeretlen. Nagy-Britanniában például szinte senki sem vall nyíltan rasszista nézeteket, a börtönben kialakuló, alkalmi társulások pedig gyakrabban szerveződnek területi alapon, egy-egy városhoz vagy egy adott kerülethez kapcsolódóan (a szakirodalom ezt a jelenséget nevezi *postcode pride*-nak, azaz irányítószám-alapú büszkeségnek¹⁵). A hazai börtönvilágban is gyakoribbak a „pesti” vagy „borsodi” zárkák, mint a „színcigány” vagy „színmagyar” lakóközösségek. *„Fontos összetartó erő tud lenni a földiség – magyarázza egy elítélt. – Sokszor, ha valaki bajban van, mások csak azért állnak mellé, mert a földijük. Mit szólnak majd a környékeliek, ha megtudják, hogy nem segítettek neki?”* Annak ellenére, hogy a „borsodi” sok esetben a „cigány” szinonimájaként használatos, amikor arról érdeklődtem borsodi romáknál, hogy egy budapesti cigányt vagy egy miskolci magyart fogadnának-e be szívesebben a zárkájukba, egyöntetűen az utóbbit választották. *„A zárkánkban a borsodiak között vannak nem cigányok is – mondja egy miskolci romungró férfi. – Jobb azokkal lenni, mert van közös téma: ki hová járt bulizni, kiket ismer, ilyesmik. A pestiekkal nem olyan jó sztorizgatni, nem tudják, miről van szó, ha nem jártak arra.”*

A „megalakulások” – azaz a konfliktushelyzetekben történő védelem, illetve az üzleti haszonszerzés céljából létrehozott alkalmi csoportok megszervezésének – hátterében számos egyéb tényező is állhat a lakóhelyi hovatartozáson kívül. Lényeges lehet a börtönhierarchiában betöltött pozíció – például több erős, ütöképes jogyerék alakít ki alkalmi szövetséget az etnikumtól vagy

¹⁵ Lásd Coretta Phillips: *Ethnicity, Identity, and Social Relations in Prison*. Economic and Social Research Council, 2008

a „földiségtől” függetlenül is –; fontosak a rokoni szálak, a kinti barátság, a bántársi viszony vagy az együtt töltött gyerekkor. Gyakran a véletlenszerűen összerakult zárkatársakból szerveződik erős csoport, afféle lakóközösség-identitás szerint, például: „a 116-os zárka betámadta a 118-as”, esetenként pedig azokból, akik korábban már töltöttek közösen büntetést („nosztraiak”, „szegediek” stb.). Mivel Magyarországon – az Egyesült Államoktól eltérően – a börtönvilágon kívül is ritka, hogy kizárólag faji alapon, az etnikai büszkeség vagy az elkülönülés szerint szerveződjenek bűnözői csoportok, ezek jelenléte a börtönökben sem túlságosan gyakori, illetve ha előfordul is, azok semmiképpen sem stabilak (azaz nem közös megnevezéssel és szimbólumokkal ellátott, börtönökön átívelő, civilben is továbbélő, időben tartós közösségekről van szó).

A csoportdinamika és az előítéletek működése szempontjából érdekesek a hazai börtönök drogprevenció körletein szerzett tapasztalataim (a jelenséget több esetben megfigyeltem már férfiak között, de legutóbb egy női intézetben is). A drogprevenció körlet vagy zárka az intézet egyéb lakóhelyiségeinél jobb körülményeket nyújt a tagoknak (tágasabb teret, a kultúrteremhez való szabad hozzáférést stb.). A drogprevenciók a többletjuttatásokért cserébe vállalják, hogy a büntetésük idején nem élnek kábítószerekkel és illegálisan forgalmazott nyugtató- és altatószerekkel, önkéntes vizeletteszteknek vetik alá magukat, illetve nem vétenek a házirend ellen, azaz nem követnek el súlyos fegyelemsértést. Romák és nem romák valamennyi intézetben egyaránt bekerültek a drogmentes körletekre, és a viszonyuk alapjában véve harmonikusnak volt mondható. A gondok akkor kezdődtek, amikor egy-egy domináns cigány elitelt költözött a körletre. Rövidesen megfigyelhető volt a társaság kezdődő, etnikai alapon történő különválása. Az egyik csoportfoglalkozáson például, amikor egy roma férfi hosszabban érvelt a többség véleményével szemben, egy nem cigány fogvatartott felállt, és egyszerűen ott hagyta az ülést, mondván, hogy ő ezt képtelen tovább hallgatni. Rendszeressé vált, hogy a nem cigány csoporttagok egyenként kértek pszichológusi meghallgatást, ahol a romákra panaszkodtak: *„Amíg ide nem helyezték Z.-t, semmi gond nem volt – változtam a helyzetet E. – Mostanra viszont eluralkodott a cigánystílus és -mentalitás. A durvább beszéd, a leházások, az erőfitogtatás. Nem igaz, hogy nem lehet ezeket az embereket valahogy kidobni innen!”* Hasonló változásokról számolt be I., egy nem cigány származású női elítelt: *„Amióta V. Csilla bekerült, felbolydult a prevenció. A cigányok összefogtak, és elkezdték piszkálni Annát. [...] Azt mondták neki, hogy nem jó zárkatárs, ha nem segít a cigitöltésben meg ilyesmit, amitől Anna kikészült.”*

Nem állítom, hogy az esetek valamennyi részletét képes voltam figyelemmel kísérni és megérteni. Az általam szerzett információk alapján az a kép rajzolódott ki, hogy a domináns és már korábban is a fegyvelemsértés határait feszegető roma fogvatartottak valamennyi intézetben a „közös cigány identitásra” való hivatkozással állították maguk mellé a korábban viszonylag problémamentesen beilleszkedő romákat. Elképzelhető az is, hogy az egymással jó viszonyt ápoló, szorosabban összetartó cigányok váltottak ki félelmet a többiekből (akik hozzászoktak ahhoz, hogy a drogprevención belül kevéssé volt jellemző szorosabb mikroközösségek elkülönülése és kiválása).

Gyakran tapasztaltam azt is, hogy a vezető pozíciójú roma elítélt a „cigány” és a „bevallalós” fogalmainak szándékos összezsúfolásával igyekszik megváltoztatni a kialakult csoportlétkört és a viselkedési szabályokat. Egy esetben például, amikor egy számos fegyelmi fenytést begyűjtött fogvatartott került be a körletre, már másnap megpróbálta rávenni a többiekre arra, hogy halkítsák le a neki nem tetsző zenét. Mikor nem teljesítették a kívánságát, odament egy erős testalkatú cigány férfihoz, és azt mondta neki: *„Testvérem, börtönben vagyunk, azt nem lehet hagyni, hogy elnyomják a cigányokat!”* A másik fogvatartottnak sikerült lehűtenie az indulatait, viszont ez után az illető le is mondta a prevención való további részvételét, és kihelyezték a csoportból.

Más esetekben azonban sikerült az uralkodó pozíció kivívása: *„S. korábban nagyon jó zárkatárs volt, el lehetett vele hülyéskedni – állítja egy nem cigány prevenció. – Aztán bekerült Z., aki azt mondta, leszarja, hogy ez a prevenció, nem lesz itt nyafogás, mert ez is ugyanolyan börtön, mint a ház többi része. Elkezdte terrorizálni a kisebbeket, aztán szerencsére megbukott a teszten, és kidobták. Azóta S. megint olyan, mint régen.”* S. és Z. mindketten oláh-cigány fogvatartottak. Amikor Z. megpróbálta becsempészni a „börtönstílust”, azaz az erőszakon alapuló rendet a prevenció életébe, arra hivatkozott, hogy a körlet „lánynevelde” és „nyafogós” – ami alapvetően nem áll távol a „kényes magyarokról” korábban mondottaktól. A „vad börtönvilág” versus „elkényeztetett prevenciók körlet” kettőségét igyekezett a „bevallalós cigányok” és a „gyáva magyarok” szembenállás szerint etnicizálni. Ily módon képes volt maga mellé állítani azokat a romákat, akiknek éppen a jó magaviseletük kapcsán kérdőjelezte meg az etnikai identitását: az „igazi cigányságot” és azt, hogy „valóban van vérük”. A csoporttagok, akik nem minden esetben vitatták az interpretáció helyességét, gyakran felültek a provokációnak, így időnként pattanásig feszült a helyzet roma és nem roma csoportok között. A történetek kivétel nélkül a rendbontók kihelyezésével zárultak, ez

után pedig lassacskán helyreállt a rend, és az etnicitás fontossága a barát vagy a zárkatárs kiválasztásakor csupán annyira vált fontossá, amennyire az egyéb körleteken is tapasztalható.

Az előbbieket összefoglalva: úgy tűnik, hogy amikor romák alakítanak ki összetartó csoportokat, az a környezetük számára jóval inkább tűnik „falkásodásnak”, mint egyéb esetekben. Ennek több oka is lehet. Egyfelől, szociálpszichológusok¹⁶ számtalanszor leírták már, hogy a rassz vagy az etnikum kiugró kategóriák a társas észlelés folyamatai során (hamarabb feltűnik, és könnyebben megjegyezhető, ha egy csak cigányokból álló csoport működik a szinten, mint az etnikailag heterogén zárkaközösségek, vagy a „földiknek” a percepció számára ugyancsak kevésbé kiugró mintázatai). Másrészt, amikor a cigány csoportok a megalakulásuk során a roma identitást az erőszakossággal és a szabályszegéssel azonosítják, akkor lényegében magukra vonatkoztatják a többségi társadalom negatív sztereotípiáit. Ugyancsak szociálpszichológiai törvényszerűség, hogy a sztereotípiáinkkal egybevágó jelenségeket hajlamosak vagyunk könnyebben észrevenni, és alaposabban el is raktározzuk őket a memóriánkban (azaz, amikor három cigány fiatalember megalapította a La Onda¹⁷ társaságot a drogprevención, és a kezükre vették a Vatos Locos jelet, jóval emlékezetesebb maradt mindenki számára, mint amikor a könnyen azonosítható külső jellegzetességekkel nem bíró szolnokiak verekedtek össze a budapestiekkel).

16 Például Miles Hewstone – Wolfgang Stroebe – Jean Paul Codol – Geoffrey M. Stephenson: Szociálpszichológia. KJK, Budapest, 1995

17 A La Onda *A vér kötelez* című filmben szereplő mexikói börtöngang. A főszereplők korábbi, gyermekori bandája a Vatos Locos, amelynek V. L. jelét szívesen tetováltatják magukra a hazai börtönökben fogva tartottak is. A mexikói ganggel azonosuló cigányokkal kapcsolatban említenék meg egy érdekes párbeszédet, amely az egyik drogprevenciós csoportfoglalkozáson zajlott le. Z. mesélte: „Egyet-értek egy haverommal, akit megkérdeztek, hová állna, ha bekerülne egy amerikai börtönbe: a csikánókhoz. De hát fehér vagy, megbaszának, mondom. Nem baj, válaszolta a haverom, csak oda állnék, nem is a nácihoz!” Z. barátjának szavaiból egyértelműen kitűnik, hogy a romák több ok miatt is képesek azonosulni a filmben szereplő mexikóiakkal: egyfelől az újfasiszta fehér ganggekkel szemben preferálják „a csikánókat”, másfelől pedig azok börtönbeli „bevallálósága”, merészsége is imponáló. Ahogy azt a főszövegben részletesen kifejttem, a szabályszegéssel összefüggő bátorság etnicizálása és annak a saját csoportra nézve kizárólagos jellemzőként való meghatározása – azaz annak az ideológiának a támogatása, hogy a „vér kötelez”, tehát romaként egyben vakmerően is kell viselkedni – igen könnyen lángra lobbanthat etnikai konfliktusokat olyan helyzetekben is, ahol ez korábban kevésbé volt jellemző.

Buzsángló szan?

R. Gusztáv két hónap alatt immár negyedszer jár pszichológusnál. A tanácsadáson alapuló segítségnyújtást kevésbé venné igénybe: ismét azért jött, hogy javasoljam számára a Rivotrilt, azaz küldjem tovább egy a gyógyszer-szedés iránti kérelmét támogató javaslatl az intézet orvosához. Gusztávnak – aki az elmúlt hónapokban állítólag két hozzátartozóját veszítette el – most az édesanyja került kórházba. Miközben beszél, a számítógépes rendszerben elolvasom a befogadó nyilatkozatában tett kijelentéseit: az egy évvel ezelőtti feljegyzés tanúsága szerint az anyja évekkal ezelőtt elhalálozott. Felnezek. A fogvatartott kétségbeesett arccal követeli az azonnali orvoshoz kísérést. Miután semmilyen jóindulatú megjegyzésem nem használ, váratlanul megkérdezem tőle lovári nyelven: „Buzsángló szán?” (kb.: Rafinált vagy?¹⁸). Elcsodálkozik, elneveti magát, befejezi a követelődzést, aztán cigányul elköszön, és visszamegy a zárkájába.

Az eszesség vagy rafináltság az oláhcigány-identitás egyik központi eleme. Ha magyarul tettem volna fel a kérdést, valószínűleg heves tiltakozás lett volna a válasz. A lovári nyelv ellenben egyidejűleg tapintott rá a – gázsók elől többnyire rejtteni próbált – „cigány én-re” és a cselezésre, így téve egyértelművé Gusztáv számára, hogy a dolgok „legmélyére” látok, és *valóban* tudom, miről van szó. A rafináltság megnyilvánulása a börtönben az úgynevezett „oláhcigány-politika” (a kifejezést többnyire nem oláhcigányok használják pejoratív éllel; maguk a romák inkább *buzsánglónak* nevezik magukat). „*Az oláhcigányoknak szerintem a vérükben van a csencselés, a kereskedés – írja egy roma fogvatartott. – Sokan kint is árusításból élünk. Az oláhcigány-politika-t arra mondják itt az emberek, amikor egy cigány magasabb szinten kezdi el magyarázni azt, amit egyszerűbb szinten is lehetne. Nem minden esetben kíváncsiak a többiek a dumára, az okoskodásra. Lehet ebben is túlzásba esni. Mondjuk már simán levágta az ember, hogy gagyi az óra, de a cigány csak hajítja a magát, próbál rafináltoskodni, amikor már felesleges, na ez az.*”

A rafináltság említése a romák jellemzésekor eleinte ugyanazt az értetlenséget váltotta ki belőlem, mint a cigányok összekapcsolása a „falkásodási hajlammal”. Tapasztalataim szerint az áruval kevésbé ellátott, szegényebb fogvatartottak jó része ügyeskedni próbál annak érdekében, hogy előteremtse a börtönbeli megélhetését. Miért éppen az oláhcigányoktól tűnik az „okos-

¹⁸ A lovári nem tesz különbséget a tegeződés és a magázódás között – magyar nyelven természetesen magázom a fogvatartottakat.

ságok bevetése” ellenszenvesnek a többiek szemében? „Azok gusztustalanul rafináltak” – válaszolta egy, a saját „okosságaira”, „leghűzös trükkjeire” különösen büszke romungró fogvatartott, G. Károly. A következő történettel próbálta megvilágítani, mit ért az „ócék” (o. c.-k, azaz oláh cigányok) „undorító politikáján”. Egyszer meghallotta az iskolakörleten, hogy Z., egy oláh cigány fogvatartott árusít egy „Armani-koppintás” órát. Úgy gondolta, egy kávé és egy dohányt ér, ezért felüzent, hogy megvenné, és hogy mennyit kérnek érte. Mikor Z., akivel alapjában véve baráti viszonyban volt, értesült arról, hogy neki kell az óra, tudván, hogy „óramániás”, és áruja is van, visszauzent, hogy valójában az unokaöccsége, O.-é a holmi, aki hat kávé szeretne cserébe. „Az okossága az lett volna, hogy amikor megtudta, hogy én szeretném, már sejtette, hogy tőlem mint barátjától nem kérhet annyi árut, ezért gyorsan azt hazudta, hogy egy rokonáé.” Károly ez után annyit üzent Z.-nek, hogy ha még egyszer hozzá mer szólni, szétrugdossa a zárkáját. Z. erre úgy válaszolt, hogy akár négy kávéért is odaadják az órát, később pedig, hogy valójában nem is szándékoztak eladni, hanem csak egy testvérüknek küldték volna le az első emeletre. „Azt akarták velem megetetni, hogy sohasem volt eladó? Hát akkor honnan tudtam volna róla? Na, ez a gusztustalan ócé-politika: hogy minek néznek ezek, ha azt hiszik, egy ilyen szar trükkel meg tudnak etetni? Ezek a primitívek! Mondtam is neki utána, hogy figyelj, Z.! Van egy hatos dobókocka, a maximum a hatos. Dobsz egy egyest, na, ott vagy te. Ha ennél többet dobok, abba te már nem fírsz bele ésszel, nem érted, mi van, az agyad azt már nem dolgozza fel. Akkor hogy akartál átbaszni?”

Egy magyar fogvatartott mesélt el egy másik történetet, amelyben egy sértett oláh cigány a szint díjnyertes bokszolóját akarta ráuszítani arra a társára, akivel konfliktusa támadt. Csak a véletlenül múlt, hogy a trükk nem vált be, ráadásul ez után ő húzta a rövidebbet. „Na, ez az oláh cigány-politika: az örökös sumákolás, a manipuláció, a helyzetek kidumálása hazudozással, törlészkedéssel, szóval a rafináltkodás.”

Az oláh cigány rafinériában az iménti konfliktusok szerint leginkább az a sértő mások számára, hogy a partnerről nem feltételezik, hogy átlátja a cselet. Mivel azonban ez lényegében minden trükk velejárója, továbbra is magyarázatra szorul, hogy miért született meg az „oláh cigány-politika” kifejezés. Véleményem szerint arról lehet szó, hogy a rafináltsággal kapcsolatos oláh cigány autosztereotípiá – amelyre a romák sokszor igen büszkék – a kárvalottak szemében természetesen negatív előjellel értékelődik. Ily módon ami az egyik oldalról *buzsánglipe*, az a másik fél szemében *undorító manipuláció*, amit ő természetesen sokkal szofisztikáltabban oldana meg (azaz, amikor

azzal szembesítjük az embereket, hogy maguk is gyakran élnek hasonló trükkökkel, akkor az etnikai csoportok közötti határképzés érdekében magát az „okosságot” kezdik minősíteni oly módon, hogy az a saját csoportjukat tüntesse fel kedvező színben). Érdekes, hogy a baráti kapcsolatok és az érdekszövetségek hamar képesek felülírni az ez irányú sztereotipizálást. G. Károly például, amikor legutóbb ismét rákérdeztem az oláh cigány-politikára, a következőket válaszolta: „*Jaj, hagyjuk ezt most. Bekerült a zárkámba M., nagyon jó kisgyerek, oláh cigány, de nagyon fain. Most ne beszéljünk erről!*” A továbbiakban mesélte az egyik, anyagilag igen jól védelmező, közös „okosságukat”.

Nagy az arcuk

„*Két oláh cigány unokatestvérrel kerültem egy zárkába – mesélte egy nem roma fogvatartott –, akik egyik este nagyon berivóztak (nagy mennyiségű Rivortril szedtek be – F. T.). Egész nap aludtak, aztán éjfélkor felpörögve ébredtek fel. C. kitalálta, hogy kéne ide egy polc. Az ágy furnérlemezéből letörték egy darabot, felerősítették a falra, aztán félbevágtak egy törülközőt, azt ráterítették. Mindenkinek a szekrényéből kiszedték a tusfürdőket, dezodorokat meg ilyen testápolási holmikat, és kitették a »polcra«. Másnap jöttek is oda a többi zárkából az emberek, és nézték, hogy hú, ennyi mindenetek van! Szerintem ez a tipikus cigány mentalitás: mutogatni, dicsekedni mindenáron.*” Mások a „romaidentitás-csoport” filmvetítésein botránkoztak meg, amikor a családtagok által beküldött esküvői videofelvételek megtekintésekor az oláh cigányok rendre megállították a filmet, hogy közelebbről megnézzhessék, melyik családtag mennyi pénzt adott az ifjú párnak a menyasszonytáncnál.

Az oláh cigányokat gyakran éri az a vád a romungrók részéről, hogy nagyképűek: mivel tudnak cigányul beszélni, és többé-kevésbé ragaszkodnak a roma hagyományokhoz – legalábbis ahhoz, amit ők hagyományként értelmeznek –, magukat tartják „igazi cigányoknak” a többiekkel szemben. „*Az oláh cigányok szeretnek kitűnni, és megmutatni, hogy mijük van – írja K. Géza, akinek a családjában oláh cigányok és zenészcigányok egyaránt megtalálhatók. – Ilyen a vérmérsékletük, sokszor nagy az arcuk. Ha a ruhájukon van márkajelzés, az legyen minél feltűnőbb! A kocsijukkal is így vannak. Ezt a romungrók sokszor megvetik, de lehet, hogy csak irigyek. Ők nem vágnak fel annyira a cuccaikkal, meg azzal, hogy kicsodák is ők, ami talán emberségesebb.*”

A cigányságuk kétségbe vonásakor a romungrók gyakran azzal reagálnak, hogy az oláh cigány-kötődést a roma tradíciókhoz egyszerűen megfosztják annak pozitív előjelétől. Ami egyfelől a cigány nyelv birtoklása felett érzett büszkeség, az a zenészcigányok oldaláról esetenként tiszteletlenség vagy az alkalmazkodás képességének hiánya: „*Utálom, amikor társaságban vagyunk – írja egy romungró fogvatartott –, és elkezdnek lováriul beszélni. Én ezt kikérem magamnak, előítem így ne beszéljenek, mert nem értem, és bárminek gondolhatom. Verekedtem már ilyen ügy miatt. Szerintem az is szégyen, amikor az oláh cigányok bemennek mondjuk egy boltba, és hangosan veszekednek cigányul.*” A női szüzesség értéként való felfogása zenészcigány oldalról sokszor ugyancsak „gusztustalan maradiság”. „*A romungró lányok nem szemérmesek az apjuk vagy a bátyjuk előtt. Jóformán úgy élnek, mint a magyarok – foglalja össze a különbségeket L. Norbert, aki anyai ágról zenészcigánynak, apai ágról oláh cigánynak vallja magát. – Egy roma lány nem mutatkozik a férfiak előtt bugyiban vagy rövidnadrágban, ez náluk hatalmas szégyen lenne!*” Ezzel szemben egy romungró férfi megjegyzi, hogy gyűlöli azt a cigány szokást, amikor 14 éves oláh cigány lányokat férjhez adnak olyanokhoz, akiket előtte még sohasem láttak, csak azért, hogy ne hozzanak később szegényt a családra: „*Sokszor hallom itt bent, hogy az oláh cigány nők tovább várnak a férjükre, ha az börtönben van, mint a magyarok vagy a romungricák, de szerintem ez sem igaz így. Mit csinál az a nő egyedül, ha a férje itt van, miből él? Összeáll valaki mással, és kész!*”

Mindegyik fél talál a másik csoportból példát arra is, hogy az „oláh cigány borjúk”, a „tésztafuszító romungrók” vagy a „beás kutya” jóval szegényebb, „igénytelenebb” körülmények között élnek, mint a saját csoportjuk tagjai. A zenészcigányok szívesebben hasonlítják össze az oláh cigány telepek lakóit a gazdag muzsikussztereotipizált képével, míg az oláh cigányok a kereskedő famíliák életmódját állítják szembe az elszegényedett borsodi romungrókkal. Hasonló választások zajlanak a börtönben is, amikor az ingroup felsőbbrendűségét kell bizonygatni: „*Én magyarcigány vagyok, és valahogy távolságot tartok mind a beásoktól, mind az oláh cigányoktól itt bent – mondja egy női fogvatartott. – Én ápolom magam, nem hagyom el magam anyyira, mint ők. Nézz meg, olyan súlyos, életellenes bűncselekményeket, mint ezek a beások, más nő nem is követ el. Az oláh cigányok meg beképzelték. Egyszer két sógornő lenézett engem, mert meleg vagyok, és náluk ez megengedhetetlen, aztán a végén ők is összetolták az ágyukat, és azt mondták, azért kezdtek el ezt az életet élni, mert annyit gyanúsították őket, hogy nem tisztességes nők. Akkor tessék, legyen! Hát milyen elmaradott logika*

ez?” (A meleg és leszbikus fogvatartottak kérdésére a börtöntársadalom hierarchikus rendjének etnicizálódása kapcsán a későbbiekben még visszatérek).

E példák alapján úgy tűnik, hogy amikor az oláh cigányok kétségbe vonják a zenészcigány fogvatartottak „cigányságát”, azok részben elfogadják a vádat, egyszersmind a visszájára is fordítják annak jelentését. Így mindaz, amire az oláh cigányok „cigánykarakteristikumként” büszkék – például a nyelvhasználat, a nők és a férfiak közötti viszony szigorú szabályozottsága, a rafináltság és az üzleti siker bizonyítékeként felmutatott presztízsjavak stb. –, az a romungrók szemében a hagyományhoz kötöttség miatt avított, maradi, a modern világgal lépést nem tartó jellegzetességnek tűnik (így a „cigányosság” a szemükben lényegében a cigányság „felemelkedésének” és szélesebb társadalmi elfogadottságának akadályává válik).

Miután vázlatosan bemutattam néhány olyan szempontot az osztozkodástól a tradícióhoz való viszonyig, amelyek szerint a hazai börtönökben jelen lévő nagyobb etnikai csoportok elkülönülnek egymástól, a továbbiakban a határok működésével szeretnék foglalkozni. Barthhoz és munkatársaihoz¹⁹ hasonlóan elsősorban azokat az eseteket vizsgálom meg, amikor valaki *etnikai csoportot vált* – vagyis amikor valakit a korábbi csoporttagságától függetlenül „közülünk valóként” ismernek el az eredetileg az outgrouphoz tartozók –, illetve amikor valakit az etnikai csoporttagság figyelmen kívül hagyásával fogadnak el.

Szimbolikus bekebelezési stratégiák

„Nagyon jó kisgyerek a Miki, tűzön-vízen átmennék érte, testvéremnek tekintem – állítja K. Géza egyik társáról, miután az mobiltelefon birtoklásáért a fogdára került. – Igazi jó cigány gyerek, bevállalós, és nem vamzerkodik soha.” Óvatosan megkérdem, hogy miért mondja ezt, amikor tudtommal Miki nem cigány. „Az most mindegy – feleli. – Rengeteg cigány barátja van, és a felesége is oláh cigány. Teljesen olyan, mint mi!” Egy másik alkalommal T. Zsolttal, egy magyar fogvatartottal beszélgetek. Lesújtó véleménnyel van a börtönbeli romákról, szinte folyamatosan szidja őket. Amikor emlékeztetem, hogy gyerek kori cimborája, akivel a fegyházban is szoros kapcsolatokat ápol, tudomásom szerint szintén cigánynak vallja magát, így felel: „Á, ő már nem cigány! Össze sem lehet hasonlítani ezekkel. Ezt az aljanépet ugyanígy lenézi, mint mi.”

¹⁹ Fredrik Barth: Régi és új problémák az etnicitás elemzésében. Regio, 1996/1.

A börtönben előforduló, szimbolikus bekebelezési folyamatok során a fogvatartottak az értékelési dimenziókat oly módon változtatják meg, hogy a *különbözés* helyett az *azonosság* szempontjai kerüljenek előtérbe. Ez történik a már említett „földiségre”, a közös lakóhelyre való hivatkozáskor: „*Egy vidéki börtönben összefogtak az esztergomi cigányok, és külön klikket alkottak – írja a roma csoportokkal kapcsolatban egy magyar elítélt. – Szerencsére engem ismertek még a városból, így békén hagytak, sőt valamiféle védelmet is élveztem.*”

Hasonló helyzetbe került egy oláh cigány fogvatartott, akinek sikerült elfogadtatnia magát egy „színmagyar” zárkában: „*Mind nagydarab emberek voltak, és ahogy pakoltam ki, hallottam, hogy egymás közt összesúgnak: ki lehet ez a cigány? Aztán egy teljesen kopasz, kb. 120-130 kilós váci elítélt a következőt mondta az egyik társának: ezt a bűdös cigányt összehajtogatom, mint egy kempingbiciklit! Ugye nem kell mondanom, mit éreztem? Már azon gondolkoztam, hogy elköltözőm a zárkából, de nem akartam, hogy a későbbiek folyamán kellemetlen hírek terjedjenek rólam, így maradtam. A kigyúrt, kopasz fiú volt a zárkavezér. Elővettem a kávémat, a cigimet, és megkínáltam őket, aztán a maradékot is kint hagytam az asztalon. Elővettem egy borítékot, megcímmeztem, de közben a nagydarab gyerek már jött is felém. Egyszer csak ránézett a borítékra, és meglepődve kérdezte: kid lakik neked a XV. kerületben? Mondtam, hogy én is ott lakom. Nagyon meg volt lepődve. Azonnal alsó ágyat csinált nekem, és elkezdtünk beszélgetni az ismerősökről. Kiderült, hogy egy bűfőbe jártunk. Most már nekem is ismerős volt, csak a szakálla miatt elsőre nem esett le. A legjobb haverom lett, elfogadott, sőt még rendesebb volt hozzám, mint a saját fajtám. A civil életben is sokszor összefutottunk később, és jókat sztoriztunk.*”

A „valós szomszédságra” való hivatkozásnál érdekesebbnek tűnik az „elképzelt földiség” stratégiája. Érdi oláh cigányok – akik egymással rokoni kapcsolatban is álltak – zárkájába behelyeztek egy alföldi faluból származó magyar fiatalembert. Egy idő után jó barátságot kötöttek vele, amit az egyik roma így magyarázott: „*A szabadulása után Érdén fog lakni, tehát földink. Majd nézünk feleséget is neki.*” A házasság útján történő családba kerülés, a rokonság kialakítása a folyamat második lépése volt. Elsőként eldöntötték, hogy az alföldi fiú később az ő városukba fog költözni, így a lokális identitás azonossága miatt könnyebb volt elfogadniuk, és terveket szőni a „beházasításával” kapcsolatban is.²⁰

²⁰ A történet másik érdekessége, hogy egyébként – az adott helyzettől függően, de többnyire – a fogvatartottakat a származási vagy születési helyük szerint sorolják csoportokba a többiek. Az alföldi fiatalembert befogadásakor a település, ahová a *jövőben* költözni fog, identitásképző elemként képes volt felülmúlni az eredeti lakóhelyét. Egy hatévesen Budapestre került elítélt viszont gyakran a borsodiak

Az elfogadás alapja, mint arra korábban röviden már utaltam, lehet pusztán a közös zárkába kerülés is.²¹ Ez nem minden esetben jelent teljes elfogadást, időnként azonban megteremtheti a védelem lehetőségét. Egyik legszebb példája mindennek, amikor egy – a korábbi szkinhedmúltból származó – horogkeresztes tetoválásokkal bíró fiatalember, *N. András* bekerült *M. Róbert*, egy „menő” hírében álló, erős és ütőképes romungró fogvatartott zárkájába. *M. Róbert* nem „dobta ki” a zárkából, ami a szinten élők számára annyit jelentett, hogy legalábbis elfogadja, hogy András vele azonos lakóhelyiségben él. Ettől kezdve Andrást senki sem bántotta a szinten, hiszen a köztözködés Róbert megsértésével lett volna egyenértékű (azt piszkálni, akit ő elfogadott, lényegében Róbert döntésének megkérdőjelezésével lett volna egyenértékű: mintha őt magát provokálná a szkinhedet piszkáló).²²

A cigányokkal való rokonság – amint azt az oláh cigány feleséggel bíró, *Miki* nevű magyar fogvatartott esetében is láttuk – megkönnyíti a nem cigá-

oldalán verekedett, amikor azok a fővárosiakkal keveredtek összetűzésbe (természetesen a valamelyik oldal melletti elkölözés függ a konfliktusban részt vevők kilététől, a kapcsolat szorosságától is; az identitás ebből a szempontból valóban szituatív, hiszen az adott helyzet határozza meg, hogy az illető borsodinak vagy pestinek mondja-e magát).

- 21 A hazai börtönökben alapvetően a személyzet jelöli ki, hogy ki kivel kerüljön közös zárkába, de a fogvatartottaknak is lehet beleszólásuk a lakóközösség kialakításába (például testvérek, barátok kérhetik magukat egy zárkába, ellenségek pedig jelezhetik, hogy képtelenek kijönni egymással és így tovább). Ha valaki huzamosabb ideig él közös lakóhelyiségben valakivel, az annak a jele, hogy elfogadta a másikat, hiszen ellenkező esetben előbb-utóbb jelezne a nevelőnek, és elkeretné magát onnan. A zárkák közözségek kialakítása szintén lehet etnikaihatár-képzés alapja. Például azt az oláh cigányok által gyakran hangoztatott érvet, hogy amiatt nem szeretnek más oláh cigányokkal együtt lenni, mert túlságosan empatikusak, és ha a másik roma „bereccsen”, akkor bennük is növekszik a diszkomfortérzés, a többiek egyszerűen úgy interpretálják, hogy a cigányok olyan nem cigányokkal kívánnak együtt lenni, akiket gond nélkül kizsákmányolhatnak. A romák erre azt felelik, hogy a *románész* előírása szerint valóban tilos más oláh cigányt kihasználni, becsapni, illetve az embernek mindenét meg kell osztania a testvéreivel, de mindez nem jár feltétlenül együtt azzal, hogy „le akarnák húzni a magyarokat”. Ha csak romák vannak egy zárkában – akik között mindig akadnak olyanok, akiket nem támogatnak pénzzel vagy csomaggal –, az egy főre jutó árukészlet egyszerűen kevesebb, mint ha vegyes zárkában lennének, ahol a többieket megkínálnák ugyan, de egyenlően csak a többi oláh cigánnyal osztoznának.
- 22 *N. András* története ettől az esettől függetlenül is egyedülálló. Szkinhedként került börtönbe még tizenévesen egy rasszista indíttatású bűncselekmény miatt, viszont Tökölön az elszenvedett sérelmei ellenére sem változtatott a nézetein. Másodjára már nagykorúként töltött ítéletet. A vidéki intézetben, ahová szállították, annak köszönhetette, hogy „nem szedték szét a többiek”, hogy egy cigány elítélt, aki „szintfelelős” volt, azaz elismert ember, akire hallgattak a többiek, a pártját fogta. Ez a roma férfi szkinhedekkel verekedett össze civilben, emiatt kapott büntetést. Érdekes módon, amikor meghallotta a körleten, hogy érkezik „egy horogkeresztes gyerek”, azonnal szólt a nevelőnek, hogy hozzá tegyék, ő fog majd vigyázni rá. András a későbbiekben sokat beszélgetett vele, össze is barátkoztak, és ott dőbent rá, hogy „a fajgyűlölet voltaképp hülyeség”. Azóta többször is „visszabukott” már: minden alkalommal elmondja a társainak, hogy nem tagadja le, hogy korábban a szkinhedmozgalom tagja volt, de „jelenleg semmi baja a cigányokkal”. Ettől függetlenül a tetoválások miatt súlyos atrocitások érik.

nyok romák általi elfogadását. Mindezzel összefüggésben a kitalált rokonság és a „műrokonság” esetei a legérdekesebbek. Nem ritka, hogy romák közé került magyar fogvatartottak olyan vérségi kapcsolatokra hivatkoznak, amelyek a valóságban nem léteznek: *„Zalai cigányokkal voltam zárkán, és azt mondtam, hogy a nagynéném oláh cigány, csak hogy ne gondolják, rasszista vagyok”* – mesélte egy magyar elítélt. Ugyanez a cigányok oldaláról: *„Amikor K. meglátta a zárkán a négy nagydarab magyart, eszébe sem jutott bevallani, hogy ő cigány. Megijedt tőlük, ezért tagadta le – írja egy nem roma fogvatartott. – A sötétebb bőrszín miatt persze a cigányok jó része nem nagyon tudja tagadni, hová tartozik, de ez kivételes eset volt. Ahogy egyre jobban megismerték és elfogadták egymást, K. is megnyugodott, és a viselkedésében, a beszédstílusában és az ízlésében is előjöttek a cigányságára utaló jelek. Végül aztán bevallotta.”*

Máskor a befogadó csoport részéről érkezik a rokoni kapcsolatra vonatkozó ajánlattétel. *S. Kálmán*, egy fehér bőrű, zsidó fiatalember elsőként egy két-személyes zárkába került *V. Ottó* oláh cigány fogvatartottal. Mindketten vagyonos emberek voltak, megkedvelték egymást, osztottak a gazdag csomagokon, amelyeket a családtagjaik küldtek. Később, amikor Kálmán nagy létszámú zárkába helyezték, az elismertségnek örvendő Ottó üzent a többieknek, hogy ne bántsák Kálmánt, mert jógyerek. Másnap a szinten az emberek már kezdték vizslatni Kálmán márkás, olasz bőrcipőjét, de egyik zárkatársa, az oláh cigány Zoltán közbeszólt, hogy hagyják békén, mert a „sógora”. A rokonságot azzal magyarázta, hogy amikor Kálmánt behelyezték hozzájuk, elővette a fényképet, és az egyiken észrevette a barátnőjét (aki magyar lány). Kiderült, hogy Kálmán és Anita mostohatestvérek, így voltaképp Kálmán és Zoltán is rokonok. Mivel Zoltán ugyancsak elismert ember volt a szinten, a védelme alatt álló Kálmánnak a továbbiakban nem esett bántódása (és a cipője is megmaradt). A Zoltán által rögtönzött történet emlékeztet a – börtönökben egyébként hihetetlenül népszerű – dél-amerikai szappanoperák fordulataira. Úgy tűnik, hogy a sorozatok kedvelt toposzai a váratlanul előálló, hihetetlen változásokról – talált gyerekek, a szegényebb szereplők hirtelen felbukkanó, dúsgazdag szülei és így tovább – könnyen előhívhatók és felhasználhatók akkor, amikor hasonlóan különleges helyzeteket kell sürgősen megmagyarázni (például azt, hogyan állhat rokonságban a vagyonos, szőke hajú Kálmán és az árukészletekben nem bővelkedő, civilben kábítószerfüggő Zoltán, illetve hogyan derül fény a kapcsolatra egyetlen, a zárkában eltöltött éjszaka leforgása alatt).

Amikor sem a „földiségre”, sem az akár valós, akár kitalált rokonságra nem lehet hivatkozni a zárkaközösség megszilárdítása érdekében, fontosak-

ká válnak a képességek, a személyiségvonások vagy valamilyen mesterségbeli tudás is. A korábbi szkinhed, N. András például úgy gondolta, hogy a „menő” M. Róbert azért fogadta őt el zárkatársnak és azért vette a védelmébe, mert jól tud tetoválni. A korábban idézett T. Róbert azért szeret jobban magyarokkal lenni, mert „intelligensebbek”, és tanultat tőlük. (Ezzel kapcsolatban jegyezte meg egy másik romungró fogvatartott: „*Azért a börtön nem az IQ-ról híres egyik oldalon sem, nem? Amilyen kevés intelligens ember van, találhatsz olyat magyarban is, meg cigányban is.*”)

A bűnözői háttér, a „csibészesség” vagy az éjszakai életben szerzett elismerés sok esetben elegendő ahhoz, hogy egy-egy más etnikumhoz tartozó elitétet maguk közé fogadjanak a különböző csoportok. Amikor például E. Bálint romungró fogvatartottat arról kérdeztem a zárkája előtt, hogy elolvasta-e már a könyvet, amelyet kölcsönadtam neki, egyik társa, P. Sándor – egy a médiában is gyakran szereplő, nem cigány elitét – kikiabált: „*Pszichológusnő, még nem jutottak odáig, Nietzscht olvastak!*” Fültnúja voltam annak is, hogy többször nyíltan „cigányoknak” hívja a társait, akik ezt éppúgy viccesnek tartották, mint ő maga. Bálintot arról faggattam, hogy lehet, hogy Sándort megkedvelték, míg egy korábbi zárkatársukat, a szintén nem cigány A. Kornél többször is megverték. „*Kornél állandóan adta a jógyereket, hogy ő ilyen meg olyan elismert gengszter. Maffiakomplexusa volt. Egyszer sétáltunk az udvaron, elkezdte, látod azokat a kamerákat a falon? Nekem is ilyenek vannak felszerelve otthon. Máskor elszállt egy repülő, aztán kérdezgette, hogy szerintünk mennyibe kerül, mert később venne magának is egyet. Tiszta hülyének nézett mindenkit.*” Noha P. Sándor sem bizonyult sokkal szerényebbnek, és többször gúnyolódott is velük, tőle mégsem számítottak sértésnek a hasonló megjegyzések. Mivel a vagyona és a média is visszaigazolta, hogy „komoly balhéi” voltak, sikerült elismertségre szert tennie egy olyan dimenzióban, amelyet a cigányok is nagyra értékelték (Sándor a zárkatársainál jóval nagyobb kaliberű és sikeresebb bűnöző volt – mint később kiderült, hasonló kriminális karrierrel álmodozott E. Bálint is). Mivel P. Sándor sporteredményekkel büszkélkedhetett, és edzett is velük, rövidesen követték az utasításait olyan területeken is, amelyek miatt másokat megvetettek volna: az írás-olvasás szerete például értelmet nyert akkor, amikor Sándor kiváló beadványokat fogalmazott számukra. Ez után többször kértek kölcsön tőlem is könyveket, amire korábban nem volt példa.

Az egyes „sztárbűnözők” vagy „menők” szimbolikus bekebelezése már átvezet a következő nagyobb témakörhöz: a társas viszonyok és a börtönhierarchia etnicizálódásához. A zárt intézetekben betölthető pozíciók és szere-

pek készletét elsősorban az etnicitástól függetlenül vizsgálják a kutatók²³. A szegregáció/deszegregáció amerikai szakirodalmában viszont nem fordít kellő figyelmet a közösség vertikális tagolódására és a hatalmi viszonyokra. A következő fejezetben azokra a jelenségekre igyekszem összpontosítani, amelyek a „menő”, a „jógyerek”, a „vamzer”, a „köcsög” vagy a „csicska” címkét az etnikai viszonyokkal kapcsolják össze.

Etnikailag színezett hierarchia

Menők és jogyerekek

„A »cigány« megszólítás romák között a leggyakoribb – írja egy magyar fogvatartott. – Igazából nem túl sűrűn emelik ki így a faji hovatartozást. Leginkább baj vagy kérdés esetén használják: »Hallod, cigány, adjál már egy kávét csomagig!«, »Hé, cigány, ne velem csináld már!« Ami tetszik nekem, és viccből szoktam is használni, amikor rácsodálkozáskor vagy meglepődéskor mondanak valamit, és a végén emelkedő hangsúllyal, a magánhangzókat jól elhúzva hozzátesszik: »ciiigááány!«. A magyarok és a cigányok között viszont elég ritka ez a megszólítás. Főleg a romák mondják, mert néhány magyarral a bizalmasabb viszony miatt eltűnik a fajok közötti differencia: »Nagyon meleg van, hogy bírod, cigány?« Hozzáteszem, magyarokat ritkán szólítanak meg így. Egyik srác mondta nekem a múltkor, hogy cigány, és rögtön hozzá is tette, hogy azért használta, mert úgy érzi, az vagyok, olyan jól megértem, és csibész gyerek is vagyok. [...] Visszafelé viszont én sem mondom mindenkinek. Jó ismeretség kell hozzá, és jó viszony is. Az esetek nagy részében viccelődés közben használom vagy jó hangulatú beszélgetések során. Vitáknál mind a két oldalon nagyon ritkán emlegetik nyíltan a faji hovatartozást, tehát a cigányok nem magyarnak, a magyarok nem cigányoknak. Az ok egyszerű: nagy az átjárás a csoportok között, és senki sem akar megsérteni olyasvalakit, akivel jónak van. A másik szempont, hogy így kisebb az esély arra is, hogy valaki beleszóljon az ügybe.”

A „cigányként” való megszólításra vonatkozó társalgási szabályok nem egyszerűen arra világítanak rá, hogy interetnikus helyzetekben elsősorban az azonos pozíciójú fogvatartottak nevezhetik így egymást (egy magasabb státusú nem roma fogvatartottól sértő lehet, ha nyíltan „cigányokként” szólítja

²³ Lásd például Papp Gábor összefoglalóját a téma szakirodalmáról, amelyben ritkán említik a rasszbeli vagy etnikai különbségeket. Papp Gábor: A prizonizációs jelenség elméleti háttere – kritikai megközelítésben. Börtönügyi Szemle, 2009/2.

meg az alacsonyabb pozíciójú romákat; időnként – noha viccről van szó – inkább leereszkedő, a dominanciát érzékeltető tréfálkozásnak lehetünk tanúi). Amikor egy a fogvatartotti hierarchiában elismert roma elítélt nevezi „cigánynak” egy magyar társát, azzal egyidejűleg annak „csibészességét”, „jó vért” – azaz bátorságát és vakmerőségét – is elismeri. Ebben az esetben tehát – a dropprevenciós példákhoz hasonlóan – ismét a „cigány” és a „bevallalós” vagy „zsvány” fogalmak összemosását érhetjük tetten.

Bár a „cigányként” való megszólítást értékelhetjük a szimbolikus bekebelezés aktusaként, kevésbé szoros viszonyok esetén a fogvatartottak továbbra is számon tartják az etnikai különbségeket. A börtönben nagy tekintélynek örvendő, zenészcigány G. Károly például igyekszik jó kapcsolatokat ápolni a „zsvány magyarokkal”, annak ellenére, hogy nem kerül túlságosan közel hozzájuk. *„Nem nagyon tudnék igazi jógyereket mondani a magyarok közül – állítja. – Talán a Feri, de ő is velünk nőtt fel a Dzsumbujban. Olyasmi stílusu, mint mi, de néha kijön a parasztvére. Akkor látom ezt például, amikor együtt megyünk bulizni, és elkezd a cigányzenére ezt a kamucsettintgetést. Neki nagyon nem fekszik.”*

A börtönben elhelyezett „zsvány magyarokra” visszatérve: előfordult, hogy Károly kisegítette egyiküket, Zs. Márkot akkor, amikor annak zárkatársa, egy „zsíros csomagokat” kapó nem roma elítélt el akart költözni tőle: *„Márk húzogatta a gyereket, aztán megkért, hogy ijesszek rá. Rákiabáltam a kisgyerekekre, hogy hogy képzeli, hogy át akar jönni az én folyosómra. Ezért az ötletéért fizetnie kell. Márk kamura bevédte tőlem a csávót, utána meg rendszeresen küldött nekem árut a szívességért. De az egész a pénzről szólt. Hol csináltam volna ilyet neki ingyen?”* A helyzet kínálta alkalmi összefogáson túl azonban egyikük sincs igazán jó véleményrel a másikról: Márk gyakran tett megjegyzéseket Károly önkárosító kísérleteire és nyugtatószedési szokásaira, Károly viszont – amellet, hogy többször utalt rá, hogy Márk egy „senkiházi csicska” volt fiatalkorúként – nem kedvelte annak „magyar stílusát” sem. Utóbbit nehezen tudja meghatározni: idetartozhat a dolgok felesleges becézése, például „zsepi”, „Zoty”, ami a magyarokkal szemben felhozott „kényesség” vádjával lehet analóg (meg kell jegyezni azonban, hogy Károly a nála szubmisszívebb barátai nevével sohasem hagyná el a kicsinyítő képzőt: Misike, Zolika és így tovább). A magyarok amellet, hogy „árut raktározna”, többnyire rosszabb humorúak is: olyan favicceken képesek szórakozni, mint az Irigy Hónaljmirigy-show vagy Galla Miklós műsorai, amelyeket Károly idegesítőnek tart (a magyarok viszont a humorérzékük cizelláltságával és „magasabb” intelligenciájukkal magyarázzák azt, hogy értik és kedvelik is az angol humort).

Számos egyéb példát sorolhatnánk még arra, hogy annak ellenére, hogy a börtönhierarchiában magasabb pozíciót betöltő jogyerékek elismerik egymást, mégis igyekeznek kisebbsíteni a másik tekintélyét, ha etnikailag különbözöként érzélik. Amikor két „menő” romungró mellől elköltözött egy alapvetően szintén jogyerékeknek tartott oláh cigány elítélt, a zárkában maradók „menekülésről” beszéltek: *„Nem tudta kinőni magát közöttünk. Oláh cigány módra siránkozott örökké, hogy így a családom, úgy a kisfiam, amit nem bírtunk, nem akartunk bereccsenni. De a lényeg, hogy itt nem adhatta úgy elő magát. Bármilyen sztoriba kezdett is bele, azonnal leoltottuk. Aztán jobbnak látta, ha átköltözik máshová.”* Az oláh cigány férfi viszont azt állította, hogy egyszerűen az unokatestvéreivel akart együtt lenni. Az eltérő etnikum miatt gyakran kialakuló távolságtartás lehetett az oka annak is, amikor a – már említett – O. Károly azáltal próbált szoros barátságot kialakítani a szinten nagy tekintéllyel bíró H. Jánossal, hogy korábban vállalt oláh cigány-identitásával szemben azt állította magáról, hogy romungró (ezzel ki is vívta a környező zárkák oláh cigány fogvatartottjainak lenézését és haragját – a barátkozás után csaknem tettelegesséig fajuló konfliktusok kezdődtek romák és magyarcigányok között: etnikai alapú csoportok szerveződtek egymás ellenében, de a nyílt agressziót néhány költöztetés segítségével sikerült megelőzni).

A jogyerékek nem egyszerűen azáltal csorbitják az eltérő etnikai identitását, domináns elítéltek pozícióját, hogy itt-ott kínos történeteket mesélnek róluk (például hogy „Tökölön buziskodott”, egy másik intézetben „becsiskult”, „vamzerkodott” és így tovább). Úgy tűnik, hogy magát a *fogvatartotti hierarchiát* is oly módon konstruálják meg és érzélik, hogy az önmaguk és a saját csoport számára megteremtse a kedvező pozíciókat. Egy expliciten kifejtett rendszer egy magyar elítélt tollából: *„Sokéves tapasztalatom alapján a kategóriák faji alapon töltődnek fel. A menők javarésze cigány. Ők itt látnak lehetőséget arra, hogy valamennyire elismertek legyenek. A való világban nem tudnak sikereket elérni. A börtönben könnyebben szerezhetnek bevételt: kávé, cigi, pozíciót. Az, hogy néhány évet le kell még tölteni? Nem számít! Nekik a hazugság, az áruság, a rokonok és a barátok kihasználása zsigerből jön. [...] A jogyerékek hasonlóan erősek, sőt néha erősebbek a menőknél. Csak más a mentalitásuk. Szerényebbek, magukat megvédik, ha kell, és másokat sem piszkálnak. A mostani menők viszont, főleg, akik magukat annak hirdetik, álmenők. Ordibálnak, egy-két gyengébbet megpofoznak, de az igazi menők közelében visszább vesznek persze. Ilyenkor szoktak hazudozni és megverni a gyengébbeket. [...] Sose voltam menő. Nem vagyok ilyen beállítottságú. A jogyerékek közé sorolom magam.”*

Az idézet alapján kirajzolódó tipológia értelmében a „menők”, akik java-részt cigányok, lényegében „álmenők”, a szerző pedig náluk jóval többre tartja a „jógyerekeket”, ahová önmagát is sorolja. A „menő” és a „jógyerek” általa adott jellemzése azonban többé-kevésbé megfeleltethető a cigányokról és a magyarokról kialakított, nem romáktól származó sztereotípiáknak: a romák impulzívok, áruért mindenre hajlandók, másokkal szemben szadisták és így tovább, míg a jógyerekeket egyfajta hősiesség, intelligencia és a gyengébbek védelme jellemzi.

Cigány fogvatartottak hasonlóképpen szívesebben címkézik „jógyereknek” magukat: a „menő” minősítéstől annak pejoratív vá vált jelentéstartalmai miatt a legtöbbször ödzkodnak²⁴. „*A jógyereknek van vére – írja egyikük –, bevállalja a dolgokat, nem rohan egyből a nevelőhöz. Van a szinten egy másik romungró gyerek, akit tisztelek. Ennek a zárkájában nincs olyan, hogy valaki nem eszik vagy nem cigizik. Igaz, hogy más zárkákban megcsinálja a balhéit, megszerzi, ami kell, de a saját zárkája jól él, és ez a lényeg.*” Egy másik romungró elítélt hasonlóképpen vélekedett a jógyerekségről: „*Magyarban is van egy-két tütöképes, bevállalós gyerek, de azért az igazi jógyereknek közelében összebb húzzák magukat. Nincs vécük, csak akkor állnak ki magukért, ha áll mögöttük valaki. Nem mernek elmenni a végsőkhöz, ha nem érzik a saját erőfölényüket. Van bennük valami megtorpanás. A cigányoknál ez nem így működik, és ettől jógyerek. Hogy lesz, ami lesz, nem szarják össze magukat, csak mennek előre.*”

A rabhierarchiát érintő legszembetűnőbb különbséget a kategorizációs folyamatokban érhetjük tetten: a domináns magyarok egy része a higgadtabb, kevésbé erőszakos stílusú érvényesülést tiszteli, és ezt „nem cigány” karakterisztikumnak tartja. A roma jógyereknek viszont úgy vélik, hogy a helyzetek azonnali megoldása és a rettenthetetlenség kimutatása a célravezető, ezt pedig „cigánystílusnak” vagy „cigányvérnek” nevezik²⁵. A „cigány” címkét fel

²⁴ Fiáth Titanilla: Jógyerek a börtönben. *Café Babel*, 2009/58.

²⁵ Természetesen előfordulnak olyan esetek is, amikor a saját csoport egyik tagja nem felel meg a sztereotípiának; ilyenkor a vélekedéseket megfelelő, alsóbb szintű kategóriák kialakításával lehet árnyalni. G. Károly például a következőket mondta egyik zenészcigány zárkatársáról, Gy-ről, akit alapjában véve a barátjának és jógyereknek tart: „*Idegcsitő, ahogy röhög mostanában, főleg, amikor füvet szerez, és csapkodja a lábát. Sokszor túlozkodik mindent, ami B.-re (egy másik zenészcigányra – F. T.) is jellemző volt. Egyszer L. (aki ugyancsak romungró – F. T.) megkérte B.-t, hogy írjon egy levelet a régi asszonyának. Erre B. mindenféle nagy dolgokat beleírt, hogy teleírom a párnámat utánad, ilyen oláh-cigányos nyavalygós stílusban. L. kiadta, hogy azt fogja gondolni a felesége, hogy buzi lett a börtönben, és velem íratva meg végül, mert tudta, hogy én korrekten, normálisan csinálom meg. Szóval Gy. egyre szemtelenebb, sokat gyógyszerzik. A múltkor is beszólt valamit L.-nek, de úgy motyogott, hogy alig lehet érteni. Felkérdezem, azt mondja, csak viccelt. Hát, én az ilyen viccet nem szeretem, ahogy ezt az erőltetett röhögést sem. Ez a kamuromungró stíl, amikor nagyra vagyunk azzal, hogy zenészcigányok vagyunk, fölényeskedünk, tisztára, mint az ócék.*”

is kínálják időnként a „zsvány magyaroknak” (még akkor is, ha ettől függetlenül számon tartják és konfliktushelyzetekben ki is játsszák a magyarok *másságát*). A „cigány” és az „impulzív módon szabályszegő/erőszakos” ily módon való azonosításának veszélyeiről korábban már írtam: az eredmény a romákról kialakult sztereotípiák nehezen megváltoztatható, makacs jellege (hiszen aki a börtönben „bevallalós”, az az etnikai hovatartozásától függetlenül „cigány”, így viszont definíciószerűen felülírhatatlan az „agresszív, menősködő” cigányokról kialakított kép).²⁶

Köcsögök, csicskák, vamzerok

Miután a felügyelők megtaláltak néhány mobiltelefont a szinten, és a birtokosaikat fogdába helyezték, egy sötét hajú, barna szemű fogvatartottról, aki korábban jogyerék hírében állt, elterjedt, hogy vamzer (állítólag azokat a telefonokat, amelyeket ő maga adott el a társainak, később jelentette a felügyeletnek). „*Na, kijött az oláh-cigányvére!*” – kezdték mondogatni az emberek, noha korábban sohasem kérdőjelezték meg az illető – saját maga által is kinyilvánított – magyarságát. „*Árulók, akiket én ismertem, majdnem mind cigányok voltak*” – írja egy nem roma fogvatartott, ami miatt érdekes, mert egy másik írásában elmeséli, hogy egy magyar elítélt hogyan kotyogta ki egyik közös „okosságukat” a romáknak. Korábban, amikor először hallottam nem cigány fogvatartottaktól a „vamzerség” és a „roma származás” összekapcsolását, rákérdeztem, hogy vajon nem a cigányok jelentős börtönbeli számaránya állhat-e a vélekedéseik hátterében (azaz talán amiatt észlelik úgy, hogy a romák között több a besúgó, mert egyszerűen többen vannak a cigányok, vagy legalábbis a börtönön kívüli létszámukkal összevetve nagyobb arányban vannak jelen a bv. intézetekben, és a nem roma származásúak számára feltűnőbbek is). Később rájöttem, hogy értelmetlen efféle statisztikákkal kísérleteznem: ha a „cigány” besorolás pusztán a vamzerkodással is kiérdekelhető, akkor természetes, hogy jóval több roma informátorral találkozunk, mint nem romával.

Mindennek természetesen a fordítottja is előfordul, ha a saját csoportról van szó: amikor *I. Lászlót*, egy sokak által „vamzerként” számon tartott

²⁶ Ezzel kapcsolatban írja egy a cigányok iránti ellenszenvének nyíltan hangot adó fogvatartott: „*Ma-napság a fiatalok körében már menő cigánynak lenni. Beállnak a bandájukba, felveszik a stílust, hű-zogatják a gyengébb magyarokat, le is tagadják, hogy magyarok.*” Ebben az esetben természetesen megint a „cigánysztereotípiá” hízik, hiszen a fogvatartott nem azt a következtetést vonja le, hogy gyakran a magyarok is erőszakosak, és bántják a gyengébbeket, hanem hogy „ezek már elcigányosodtak”.

zenészcigány fogvatartottat megpróbálta behelyezni a nevelő Z. zárkájába, azok nem akarták fogadni, mondván, hogy „az övök oláhcigányzárka”. Amikor rákérdeztem Z.-nél, kiderült, hogy két oláhcigány, két romungró és egy magyar férfi lakott ott. Z. számára ebben az esetben az „oláhcigány” inkább ‘megbízhatót, nem vamzert’ jelentett. Később, amikor annak okairól érdeklődtem, hogy vajon miért mondják magyarok és romungrók egyaránt, hogy az oláhcigányok között sok a vamzer, a csoporton belüli újabb kategóriák létrehozásával magyarázta a jelenséget (ezzel egyben el is távolította magától az áruslás vádját): „Lehet, de ez inkább a vidéki romákra jellemző, akik hagyományörzők, nem olyan kemények, nincsenek hozzáédződve a bűnözéshez, és félnek. Ránk pestiekre ez nem igaz.” Egy másik roma férfi, K. Gusztáv állítása szerint „az oláhcigányok tisztelettudók, udvariasabbak, finomak, talán asszonyosabbak is. Inkább kidumálják magukat a szar helyzetekből, nem annyira agresszívek. Talán a nagy számuk miatt nevezik vamzernak őket a magyarok.”

A besúgókon kívül a nem cigányok a többi, alárendelt szerepet is gyakran kapcsolják a romákhoz: „Csicskák és köcsögök nagy része szintén cigány: a szegénységükből is adódó testi-lelki fejletlenség miatt gyengék.” Kérdés persze, hogy mit észlelünk „gyengéségeként”. P. Márk, egy érettségizett magyar fiatalember például elveszítette a munkáját az üzemben, és a nem dolgozók körletére került. A zárkában három, több fegyelmi fenyítéssel is bíró, erőszakosabb cigány elítélt volt, akik a legtöbb megnyilvánulását valamelyik alárendelt pozícióhoz köthető viselkedésforma jeleként interpretálták. Eleinte azt gondolták róla, hogy „nem ütőképes”. Később, miután a konditeremben látták viszonylag nagyobb súlyokkal erősíteni, felvetették, hogy „megjátssza magát”. Hosszú haja és gyermektelensége miatt a „homoszexuális” bélyegét sütötték rá. Amikor a megengedettnél rövidebb időt töltött a beszélőn, ahol a nagymamája halálhírét közölték vele, kitalálták, hogy az operatív tiszteknél áruzkodott, illetve hogy inkább félbeszakítja a látogatást, csak hogy ellenőrizze a többieket, nem lopták-e el a csomagját.²⁷ Amikor nem akart a halálesetről beszélni, piszkálni kezdték, hogy a hallgatásával „bereccsenti a zárkát”, amikor viszont mégis belefolyt a társalgásba, ismét megvádolták, hogy nem mond igazat, mert ha valóban elveszítette volna a hozzátartozóját, nem tudna ilyen lazán sztorizgatni lényegtelen apróságokról. Ha elővett egy tusfür-

²⁷ Hasonló vád engem is ért már. Az egyik csoportfoglalkozáson filmet vetítettem, és a táskámat mindvégig az ölemben tartottam. Később megtudtam, hogy a viselkedésem egyes résztvevők szemében „a cigányoktól való félelemnek” tűnt, és mivel annyira „szorítottam” a táskát, azonnal „rasszistának” bélyegeztek.

dót vagy egy hajbalzsamot, tapintatlannak nevezték, mert nincs tekintettel a szegényebbekre, akiknek nem telik márkás holmikra. Felajánlotta, hogy a társai is nyugodtan használhatják a tisztálkodási szereit, akkor viszont gyávává és őszintétlenné vált a szemükben, hiszen „csak félelemből jótékonykodott”. Márk rövidesen egy másik börtönbe szállította magát, mert képtelen volt elviselni, hogy a legártalmatlanabb tettei is a róla mint „csicskáról”, „melegről” vagy „vamzerről” kialakított képet erősítették.

Amellett, hogy az eltérő etnikumokhoz tartozók gyakran alárendelt pozíciókkal kínálják meg egymást, időnként ezeknek a szerepeknek az elfogadása lesz a sikeres beilleszkedés záloga. A jogyerekekkel kapcsolatban már idézett G. Károly például, aki igyekszik kisebb-nagyobb negatívumokat találni a domináns magyarok viselkedésében, csak hogy visszavonhassa tőlük a „jogyerek” címét, a „tisztelettudó magyar kisgyerek” kategóriájába tartozókkal, azaz a hozzá képest szubmisszívebben viselkedő nem cigány eliteltekkel képes afféle atyáskodó, nem ellenséges kapcsolatot kiépíteni. *A. Géza* egyedüli oláh cigány fogvatartottként viszont azáltal vívta ki a többi drogprevenációs jóindulatát, hogy sűrűn rájátszott a „primitív, buta cigány” prototípusára, és a bohócszerep vállalásával el is fogadta a rá osztott pozíciót. Nem vált ugyan domináns figurává a közösségben, de a humorérzéke miatt kedvelték, szívesen osztozkodtak vele, és kiálltak mellette, ha más zárkák lakói próbálták megsérteni. *K. Ferencet*, egy oláh cigány fogvatartottat ugyancsak „haverként” fogadnak el a romungrók: „*Volt egy verekedés a sétatúdon – mondta egy zenészcigány elitelt. – Feri ott volt végig, de habiszi semmit sem látott. Már az örök is kijöttek, leállt az egész bunyó, akkor kezdett csak hőzöngeni, hogy ki bántotta a testvérét. Hogy mindjárt megöl mindenkit. Én csak röhögtem rajta. Nem nézem jogyereknek, de problémám sincs vele. Diló. Tegnap is dobtam le kaját neki.*”

Edward Bunker, az amerikai börtönirodalom egyik legjelesebb képviselője önéletrajzi írásában²⁸ részletesen beszámol arról, hogyan vált egyre kiélezettebbé az amerikai börtönközösségekben a gangek közötti háború (azaz hogyan fokozódott odáig a helyzet, hogy míg az ötvenes években lehettek fekete barátai a börtönben, addig egy-két évtizeddel később már maguk a fehérek bántalmazták volna, ha egy más rasszhoz tartozó elitelttel egyáltalán szóba áll): „*A fehér elitelt is kikérték maguknak, hogy neonácikként, a fehér felsőbbrendűség hirdetőjeként vagy helyi bajkeverőkként hivatkozzanak rájuk. Rengeteg, a rasszizmus miatti háborúskodás tört ki a San Quentinben*

²⁸ Edward Bunker: *Education of a Felon. A Memoir*. St. Martin's Griffin, New York, 2001

akkoriban. A fajokkal kapcsolatos paranoia annyira eluralkodott, hogy valódi provokációra nem is volt már szükség egy-egy gyilkossághoz.”

Hazai börtöntapasztalataim azt mutatják, hogy annak ellenére, hogy Magyarországon jóval kevésbé kiélezettek a különböző etnikai csoportok közötti nézeteltérések, az egymásról kialakított vélekedések könnyen polarizálhatók – ami viszonylag rövid idő alatt vezethet konfliktusokhoz és agresszív megnyilvánulásokhoz is. Annak érdekében, hogy ne alakulhassanak ki etnikai alapon szerveződő, stabil gangek, fenn kell tartani a heterogén zárközösségek, munkahelyek és iskolai osztályok jelenleg működőképes gyakorlatát az intézetek falain belül. Az egymásról szerzett közvetlen tapasztalatok azonban megfelelő értelmezési keretek híján könnyen a negatív irányú sztereotípiaképzés malmára hajthatják a vizet (lásd például a börtönhierarchia etnikailag erősen színezett észleléséről mondottakat, ahol a saját, etnocentrikus szempontok alkalmazása a kategorizáció során az ingroup erősen pozitív, míg az outgroup leértékelt észleléséhez vezet). A zárt intézetekben működő csoportfoglalkozásokon kiemelten fontosnak tartom az etnicitás kérdéskörének és az ezzel kapcsolatos tapasztalatoknak a megvitatását – mindez azonban csak akkor válhat működőképes gyakorlattá, ha a börtönön kívüli társadalomban is megkezdődik az előítéletek csökkentését célzó, illetve az interetnikus kapcsolatok kialakítását elősegítő párbeszéd.

IRODALOM

- Barth, Fredrik:** Régi és új problémák az etnicitás elemzésében. *Regio*, 1996/1.
- Bunker, Edward:** Education of a Felon. A Memoir. St. Martin's Griffin, New York, 2001
- Douglas, Mary:** A két test. *Magyar Lettre Internationale*, 1995/18.
- Eriksen, Thomas Hylland:** Etnicitás és nacionalizmus. Gondolat Kiadó, Budapest, 2008
- Feischmidt Margit:** Megismerés és elismerés: elméletek, módszerek, politikák az etnicitás kutatásában. In: **Feischmidt Margit (szerk.):** Etnicitás. Gondolat–MTA Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 2010
- Fiáth Titanilla:** Jógyerek a börtönben. *Café Babel*, 2009/58.
- Hewstone, Miles – Stroebe, Wolfgang – Codol, Jean Paul – Stephenson, Geoffrey M.:** Szociálpszichológia. KJK, Budapest, 1995
- Horváth Kata – Prónai Csaba:** „Retkesek” és „kényesek” között. Egy magyar cigány közösség tisztasági szokásairól. *Café Babel*, 2000/38.
- Irwin, John:** The Felon. University of California Press, Berkeley, 1990
- Papp Gábor:** A prizonizációs jelenség elméleti háttere – kritikai megközelítésben. *Börtöntügyi Szemle*, 2009/2.

Phillips, Coretta: Ethnicity, Identity, and Social Relations in Prison. Economic and Social Research Council, 2008

Stewart, Michael Sinclair: Daltestvérek. Az oláh cigány identitás és közösség továbbélése a szocialista Magyarországon. T-Twins Kiadó, Budapest, 1993

Szuhay Péter: Akiket cigányoknak neveznek: akik magukat romának, muzsikusnak vagy beásnak mondják. In: **Reisz Terézia – Andor Mihály (szerk.):** A cigányság társadalomismertete. Iskolakultúra, Pécs, 2002 [Iskolakultúra-könyvek 13.]

Wacquant, Loïs: Deadly Symbiosis: When Ghetto and Prison Meet and Mesh. *Punishment & Society*, vol. 3, no. 1, 2001

RÁKÓCZI DÓRA

A szabadságvesztés végrehajtása Magyarországon az európai szabályok tükrében

„A börtön nem egy épület, ahol gonosztevőket tartanak elzárva. A börtön egy intézmény, amellyel a társadalom tükröt állít magának. A börtönben sorsokat őriznek.”¹

A büntetés-végrehajtási intézetek túlszűfoltóságának problémája és a megoldási lehetőségek felkutatása egyre aktuálisabb, hiszen napjainkban mind többet hallhatunk arról, hogy a regisztrált bűncselekmények száma folyamatosan emelkedik – vagy legalábbis stagnál –, miközben a büntetés-végrehajtási intézetekben nincs megfelelő mennyiségű szabad férőhely. Ezért előfordul, hogy a jogerősen végrehajtandó szabadságvesztésre ítélteknek hónapokat is kell várniuk a behívóra.

Korunk bűnelkövetési palettája rendkívül széles: a megélhetési bűnözéstől a csekélyebb súlyú lopásokon át egészen az aljas indokból elkövetett emberölésig terjednek a cselekmények. Tovább rontja a bűnözési összképet, a hivatalos statisztikákat a latens bűncselekmények magas száma.

A hazai ítélkezési gyakorlatot vizsgálva megállapítható, hogy a büntető bíróságok egyre többször pénzbüntetést és próbára bocsátást alkalmaznak a végrehajtandó szabadságvesztés helyett, ezzel csökkentve a börtönnépességet. A fogvatartotti létszám azonban a letöltendő szabadságvesztések száma és a büntetés időtartama miatt sem fogyatkozik tartósan.

A bűnözés elleni fellépés hathatós összefogást kíván, nemcsak az igazságszolgáltatás szervei között, hanem a társadalom tagjaival is. Szigorú jogalkotás és magas színvonalú rendőri munka mellett javulhatna a közbiztonság. Mindehhez persze újból meg kell szerezni az állampolgárok bizalmát, főként abban a kérdésben, hogy érdemes feljelentést tenni.

Ez azonban felveti azt a kérdést, hogy a feljelentési hajlandóság emelkedése nem növelné-e még jobban az amúgy is népes börtöntársadalmat.

Megvizsgálva, hogy hazánk egyes intézetei mennyire követik az uniós normákat, illetve hogy az európai országok megoldásai sikerrel tartják-e vissza a bűnelkövetőket az újabb bűncselekmény elkövetésétől, meglepő eredményre

¹ Orbán Károly: Börtönvilág. Korona Kiadó, Budapest, 1999, 9. o.

jutunk. A büntetés-végrehajtás vezetői, az ügyészség felügyeleti tevékenységének és a CPT, azaz a kínzás és kegyetlen bánásmód elleni bizottság munkájának hatására megpróbálnak minél jobban megfelelni az előírásoknak, a visszaesések számának növekedéséből azonban arra lehet következtetni, hogy a szankciók nem valósítják meg hiánytalanul sem a generál-, sem a speciálpreveníciót.

Eddigi büntetés-végrehajtási intézeti látogatásaimon az a benyomásom alakult ki, hogy a bv. intézetek állapota nem egyformán elrettentő a társadalom tagjai számára. Egy közepes vagyoni helyzetű ember mindenképpen megriadna a büntetés-végrehajtási intézeti körülmények láttán, de vélhetően akadnak olyan rossz egzisztenciális körülmények között tengődők, akiknek nem riasztó a hulló vakolat, a változó minőségű, de mégis napi háromszori étkezés és a néhány négyzetméteres élettér. A téli fagyoskodásnál és az éhhalálnál mégiscsak jobb a fűtött cella.

Az általam meglátogatott Budapesti Fegyház és Börtön, a Somogy megyei és a Baranya Megyei Büntetés-végrehajtási Intézet falai között, az évtizedek alatt sok ezer fogvatartott töltött el hosszabb-rövidebb időt, a bezártságot és a hely hangulatát azonban elég nyomasztónak találhatják a büntetlen előéletű, jogkövető állampolgárok.

Egy nem reprezentatív kérdőívben száz különböző foglalkozású és végzettségű szabad embert, ötven férfit és ötven nőt kérdeztem e témáról. Vizsgálatom alanyai határozottan elutasították a diszkriminációmentes ellátást és a segítséget, hogy a pénzükből új börtönök épülhessenek. A megkérdezettek többsége megveti a bűnelkövetőket, ezáltal helyeslik a szigorú büntetéseket. Néhány órás fogva tartás után azonban nyilván jócskán megváltozna a véleményük arról a tévhitről, miszerint a magyarországi börtönökben a fogvatartottak magas színvonalon élnek.

A szabadságvesztés történeti fejlődése és a mai helyzet

A szabadságvesztés kialakulásának bővebb történetére nem térnék ki, azt azonban fontosnak tartom megemlíteni, hogy előzménye a XVI. századra nyúlik vissza, a maitól eltérő céllal és tartalommal, míg az első börtön céljára szolgáló intézményt Mária Terézia építtette a XVIII. században. A büntetés célja kezdetben a bűnelkövetőnek a társadalomból való kizárása volt, ez később átalakult az átnevelésre és a reszocializációs törekvéssre. A bűnelkövetők

mobilitása folyamatosan nőtt és a technikai fejlődés (közlekedés, telekommunikáció) hatására a bűnözés sem maradt az egyes országok határain belül. Ezért egy nemzetközi szervezetet hoztak létre Interpol és egy európai Europol néven.² Előbbi célja a nemzeti rendőrségek közötti együttműködés megteremtése, míg az utóbbi az uniós adatbankjában szereplő adatok kezelése.³

A büntetés mértéke igazodik a cselekmény súlyához. Ha ez nem valósul meg, akkor sérül a közösségi jog által garantált szabadság. A büntetés állami alkalmazásának (*ius puniendi*) alapját már a természetjogászok is vizsgálták, és elképzelhetetlennek tartották, hogy ne büntessék a súlyos bűncselekmények elkövetőit.

Földvári József szerint „a szabadságvesztés alkalmazása komoly pozitív eredménnyel járhat, ha megteremtjük a társadalmi, gazdasági, politikai feltételeit”.⁴

Nagy Ferenc is célravezetőnek tartja ugyan a differenciált szabadságvesztést, de ő inkább a büntetés negatív hatásaira helyezi a hangsúlyt, ezért más alternatívát javasol.⁵

A szabadságvesztés a halálbüntetés – amelyet az Alkotmánybíróság 20/1990. (X. 4.) határozata alkotmányellenesnek talált – eltörlése óta a leg súlyosabb és leggyakrabban alkalmazott büntetési nem. Az abolicionistáknak az a véleményük – és egyben az eltörlés oka is volt –, hogy a halálbüntetés ütközik a Magyar Köztársaság alkotmányába: „a Magyar Köztársaságban minden embernek veleszületett joga van az élethez és az emberi méltósághoz, amelyektől senkit nem lehet önkényesen megfosztani”.⁶

A büntetőjogászok azt hozzák fel a halálbüntetés elleni érvként, hogy nem reparálható, azaz a büntetés végrehajtása után már nem állítható vissza a tévedésből hozott ítélet (*justizmord*) előtti állapot.

A magyarországi büntetés-végrehajtásra elsősorban az 1979. évi 11. tvr. (Bv. tvr.) szabályai vonatkoznak, ez kiegészül az 1949. évi XX. tv.-ben (alkotmány) rögzített emberi jogokkal, az 1978. évi IV. törvénnyel (Btk.), de nemzetközi és európai szabályok is érintik a működését. Ezek értelmében „a büntetés célja a társadalom védelme érdekében annak megelőzése, hogy akár az elkövető, akár más bűncselekményt kövessen el”. A büntetésnek meg kell valósítania a generál- és speciálprevenziót is. A legfontosabb generálpreven-

2 Farkas Ákos: Büntetőjogi együttműködés az Európai Unióban. Osiris Kiadó, Budapest, 2002, 91–92. o.

3 Belovics Ervin – Békés Imre – Busch Béla – Geller Balázs – Margitán Éva – Molnár Gábor – Sinku Pál: Büntetőjog. Általános rész. HVG-ORAC Kiadó, Budapest, 2006, 427., 438. o.

4 Földvári József: Magyar büntetőjog. Általános rész. Osiris Kiadó, Budapest, 2006, 254–256. o.

5 Nagy Ferenc: A magyar büntetőjog általános része. Korona Kiadó, Budapest, 2004, 367–369. o.

6 1949. évi XX. törvény 54. §.

tív, vagyis az elkövetőn kívüli, a társadalom többi tagjára vonatkozó hatása a modern gondolkodás és *Beccaria*⁷ véleménye szerint annak van, hogy minden bűncselekményt jogkövetkezmény követ.⁸ A leghatékonyabb speciálprevenatív⁹, azaz az elkövetőre vonatkozó módszer a nevelés, a megjavítás, ebben jelentős szerepet tölthetnek be a büntetés-végrehajtási intézetek.¹⁰

Aki ellen szabadságvesztés-büntetést szabnak ki, annak személyes szabadságát életfogytig vagy határozott ideig korlátozzák. A szabadságvesztést büntetés-végrehajtási intézetben kell letölteni, fegyház, börtön vagy fogház fokozatban.¹¹

A Bv. tv. meghatározza az egyes fokozatok közötti különbséget, míg a Btk. taxatív felsorolja az egyes bűncselekményekhez társuló büntetés-végrehajtási fokozatot.

A börtön egy ideig védi ugyan a társadalmat a bűnelkövetőtől, de nem csupán megőrző hely, hanem feladata, hogy elősegítse a reszocializációt.¹²

Magyarországon 32 börtön működik, valamint a két speciális intézet, az Igazságügyi Megfigyelő és Elmegyógyító Intézet és a tököli Büntetés-végrehajtás Központi Kórháza. A két speciális intézetre azért volt szükség, mert a betegek társadalomtól elszigetelése nem vezetett eredményre, így a „*bolondok is kikényszerítették a maguk intézettípusát*”¹³. A körülmények javítására azonban anyagi forrásokra lenne szükség, mivel a kórtermek tizennyolc-húsz ágyasak, az orvosok átlagéletkora pedig hetven év felett van, ami nem segíti elő a gyógyulást. Az intézetek összkapacitása 12 335, a fogvatartottak száma azonban eléri a 16 400-at, így a telítettség 133 százalék körüli. A fogvatartottak magas száma és a kevés nevelő személyzet miatt nehéz megvalósítani a reszocializációs célokat.

A fogva tartás körülményeire vonatkozó szabályok

Az Európa Tanács Miniszteri Bizottsága által elfogadott Rec(2006) 2. számú ajánlás¹⁴ meghatározza azokat a követelményeket, amelyeknek az uniós álla-

7 „A bűnözésnek a legerősebb fékje nem a büntetések kegyetlensége, hanem azok elmaradhatatlansága.” Földvári József: i. m. 43. o.

8 Korinek László: Kriminológia I–II. Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, Budapest, 2010, 35–39. o.

9 Balogh Ágnes – Köhalmi László: Büntetőjog I. Általános rész. Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs, 2007, 152–154. o.

10 Földvári József: i. m. 241–244. o.

11 1978. évi IV. törvény 40–41. §.

12 Vókó György: Európai büntetés-végrehajtási jog. Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs, 2006, 25. o.

13 Mezey Barna: Az elzárás világa: Tébolyultak a börtönben. Jogtudományi Közlöny, 2006/4., 151. o.

14 Recommendation Rec(2006) 2 of the Committee of Ministers to member states on the European Prison Rule.

moknak meg kell felelniük. Röviden bemutatom Magyarország fejlődését és a többi ország megvalósítási módszereinek sikerességét, *Vókó György* szerint ugyanis „*a szabadságuktól megfosztott személyekkel szembeni bánásmód tökéletes mutatója annak, hogy adott állam mennyire tartja tiszteletben az emberi méltóságot a gyakorlatban*”¹⁵.

A büntetés-végrehajtási intézetben az eszközrendszer a rend fenntartását teszi lehetővé, az előnyök elérésére való ösztönzéssel, a hátrányok kilátásba helyezésével, valamint közvetett és közvetlen kényszerítő eszközök alkalmazásával. A kényszerítő intézkedések alkalmazására akkor kerül sor, ha a fogvatartottak csoportosan ellenszegülnek, esetleg ön- és közveszélyes magatartást tanúsítanak. A fogvatartottak számára azonban a legnagyobb büntetés nem a fenyítés, sokkal inkább az elérhető előnyöktől való megfosztás.

Az ajánlás előírja, de mindenképpen el is várható, hogy a személyi állomány ne az ereje demonstrálásával tartson rendet a fogvatartottak között, hanem változatos technikákat sajátítson el.¹⁶

Elhelyezés

Az ajánlás szabályokat tartalmaz a cellák kialakításának milyenségére vonatkozóan. E szerint a zárakakat úgy kell kialakítani, hogy egy fogvatartottra hat légköbméter jusson. A magyarországi jogszabályi lehetőségek ezt elősegíté- nek, mert az elítélteket fő szabály szerint egyedül kell elhelyezni¹⁷, viszont ez a gyakorlatban szinte megoldhatatlan, mivel a régi intézetekben a sokszemélyes zárak a jellemzők. Pálhalmán harmincszemélyesek is megtalálhatók még, de a négyfős zárak a legjellemzőbbek. Az ajánlás és a Bv. tv. kitér arra is, hogy az ablakok kellően nagyok legyenek, hogy a fogvatartottak természetes fénynél olvashassanak.¹⁸

De mit tehet egy ország, ha a férőhelyek száma kevesebb, mint amennyi- re szükség lenne? Az ajánlás és az ENSZ irányelvei lehetővé teszik, hogy időszakos túlszűfolttság esetén két ember is tartózkodjon egy zárkában, ha- zánkban azonban a túlszűfolttság nem csak időszakos probléma, így ennek a kíváncsolomnak nem tudunk megfelelni. A többi tagállamban kevesebb gondot

¹⁵ Vókó György: Új európai börtön szabályok és magyarázatuk. Ügyészek Országos Egyesülete, Buda- pest, 2007, 7–10. o.

¹⁶ Vókó György: Magyar büntetés-végrehajtási jog. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs, 2004, 218–226. o.

¹⁷ Európa Tanács Miniszteri Bizottsága Rec. 2(2006) 18.

¹⁸ Vókó György (2006): i. m. 166. o.

okoz a túlsúlyosság, sőt vannak olyan országok is, amelyekben ötvenszázalékos kihasználtsággal működnek a büntetés-végrehajtási intézetek.

A zárkákat a legtöbb helyen kulcsra zárják, hogy a fogvatartottak ne mászkáljanak az épületben. A cellaajtókat azonban bizonyos ideig nyitva kell tartani, ezt Kaposváron például úgy oldják meg, hogy a zárkaajtók előtt egy nagyjából egy négyzetméteres rácsos teret tartanak zárva, míg a cella ajtaja nyitva van. Németország egyes bv. intézeteiben a cellát a fogvatartottak maguk zárhatják be, ha elmennek a zárkából.¹⁹

A gyengébbek védelme érdekében külön kell választani a nőket a férfiaktól, a felnőtteket a fiatakorúaktól és az elítélteket az előzetes letartóztatásban lévőktől. Ezen túl a fertőző betegeket is el kell különíteni az egészségesektől.²⁰ Továbbá külön cellába kerülnek a dohányzók és a nem dohányzók, valamint a bűntársak. A 18 év alatti fiatakorúakat a gyermekek jogairól szóló nemzetközi egyezmény alapján kifejezetten a nekik kialakított intézetekben kell elhelyezni. Az 1955. évi deklaráció értelmében pedig a nők esetén valamennyi helyiségnek szeparáltnak kell lennie.²¹

Az országos börtönök alkalmanként külföldi állampolgárságú fogvatartottat is kénytelenek befogadni, ebből Olaszországban és Máltán²² is több probléma volt. A diszkriminatív bánásmód megelőzése érdekében az országok hamar ratifikálták az átszállításra vonatkozó egyezményt, amely lehetővé teszi, hogy a bűnelkövetők saját országukban töltsék a büntetésüket. Erre rimel az a magyarországi szabályozás, hogy a fogvatartottakat a lakóhelyükhöz legközelebbi büntetés-végrehajtási intézetben kell elhelyezni.

Kapcsolattartás

Mindössze azért, mert szembesegültek egy büntetőjogi normával, a fogvatartottak nem szigetelhetők el teljesen a külvilágtól, ezért lehetővé kell tenni, hogy minél gyakrabban kommunikálhassanak a hozzátartozóikkal, a külső szervek képviselőivel, utóbbiakat fogadhassák is. A védővel való kapcsolattartás azonban sokszor jogi akadályba ütközik.²³

¹⁹ Vókó György: Börtönviszonyok tanulmányozása Németországban. *Ügyészek Lapja*, 2001/5., 67. o.

²⁰ Vókó György (2006): i. m. 256. o.

²¹ Uo. 163. o.

²² Király Klára: A külföldi elítéltek jogi helyzete. *Börtönügyi Szemle*, 2003/3., 104–106. o.

²³ Takácsné Takács Dóra: A fogvatartottak kapcsolattartási jogának egyes gyakorlati problémái. *Börtönügyi Szemle*, 2009/4., 33. o.

Hazánkban a fogva tartás idején havi rendszerességgel lehet látogatót fogadni, egyszerre két felnőttet és két gyermeket. Más a helyzet az uniós tagállamokban: *Svédországban*²⁴ például a fogvatartottak abban a különleges helyzetben vannak, hogy ellenőrzés nélkül telefonálhatnak és a látogatókat a saját szobájukban fogadhatják, míg a *németeknél* a látogatók csak a csomagátvizsgáló és fémkereső kapun történő áthaladás után találkozhatnak családtagjaikkal.

További formája a kapcsolattartásnak a levelezés, a csomag és a rendkívüli eltávozás.²⁵

A levelek, csomagok tartalmát a büntetés-végrehajtási intézet dolgozója ellenőrizheti, annak érdekében, hogy az esetleg elrejtett tiltott tárgy ne kerüljön a fogvatartotthoz (például a Kozma utcában heti rendszerességgel találunk levelekben gyógyszereket, ennél ritkábban kést; Kaposváron elsősorban a konzervekben, porkávékban vannak a nyugtatók).

A XXI. századra a csomagok elveszítették eredeti szerepüket, mivel a beküldhető élelmiszereket a fogvatartottak az intézeti üzletekben is megvásárolhatják, az átvizsgálásuk pedig jelentős pluszmunkát ad a börtönszemélyzetnek. A zalaegerszegi füstölthús-botrány óta pedig romlandó élelmiszer sem küldhető be.²⁶ A csomagátvizsgálásra Kaposváron egy embert alkalmaznak, aki a napi nyolcórás munkaidejét a beérkező levelek, csomagok átvizsgálásával tölti. Az aprólékos vizsgálat – az írószereket szétszedik, a tubusokat felvágják, a zsebrádiókat technikus vizsgálja át, csomagvizsgáló gépet, kábítószer-kereső kutyát alkalmaznak – a biztonságot szolgálja, a hozzátartozók ugyanis igen kreatívak, találtak már szappanban is mobiltelefont. Ezek a tiltott tárgyak természetesen nem juthatnak be az elítéltekhez, a saját költségükön visszaküldhetik a hozzátartozóknak, vagy a büntetés-végrehajtási intézet megsemmisíti őket.²⁷

A fogvatartottaknak joguk van tájékozódni a külvilág eseményeiről, ha a bíróság nem rendelte el az eltiltást, akkor gondoskodni kell arról, hogy folyóirat, rádió vagy televízió útján tájékozódhassanak a napi közügyekről. Saját költségükön újságra is előfizethetnek.²⁸

24 Vókó György: A bűnözés újabb kihívásai és az ellenük való küzdelem Svédországban. Börtönügyi Szemle, 2008/2., 94. o.

25 Vókó György (2007): i. m. 280. o.

26 Egy hozzátartozó füstölt húst küldött be az intézetbe, amelyből a fogvatartott több társát is megkínálta. A hús romlott volt, ezért az érintetteknek ételmérgezésük lett.

27 Frank Tibor: A tiltott tárgyak intézetbe bejuttatásának megakadályozása, a bejuttatott tárgyak előtalálásának módszerei. Börtönügyi Szemle, 2008/2., 20–22. o.

28 Vókó György (2007): i. m. 51. o.

További jog a választásban való részvétel a büntetés letöltésének idején, erre azonban eltérő szabályok vonatkoznak az egyes államokban. Magyarországon az elítéltek automatikusan ki vannak zárva a választásból, de ez főként a hosszabb szabadságvesztés-büntetést töltőket érinti, mivel a rövidebb szabadságvesztést töltők büntetésének idejére esetleg nem esik választás, eként meg sem érzik a kizárást. *Franciaország* és *Szlovákia* szintén a választójogtól megfosztás pártján áll. Ezzel szemben *Írországb*an és *Csehországb*an nem fosztják meg a fogvatartottakat a választójoguktól, a spanyolok és a norvégok választójoga pedig bírói mérlegelés kérdése.²⁹

Foglalkoztatás

Az 1979. évi 11. tvr. megerősíti az állampolgároknak az alkotmány által deklarált jogát, és engedi mindenki művelődését, a szabadidő hasznos eltöltését. Ezt a jogot a fogvatartottaknak is garantálni kell, de az intézeti élet idején a jog módosul.³⁰ A CPT-jelentés is kiemeli, hogy a fogvatartottakat naponta legalább nyolc órát kell a zárkájukon kívül foglalkoztatni.

Ennek betartása érdekében a magyar bv. intézeteket is úgy kell kialakítani, hogy legyenek szabadidő eltöltésére, sportolásra, látogatásra alkalmas helyiségek. Az hiányosság, hogy sok épületben nincs konditerem, de a fogvatartottak így is találnak lehetőséget az edzésre: összegyűjtik a hideg élelemként kapott konzerveket, és azokkal súlyozóznak. *Dániában* a fogvatartottaknak lehetőségük van testépítésre, és labdajátékokat is játszhatnak.³¹

A foglalkoztatás speciális módját választotta a Szegedi Fegyház és Börtön. Létrehoztak egy hosszúidős speciális rezsimű körletet az életfogytig tartó szabadságvesztésre ítélt fogvatartottaknak. 2008-ban kisállat-terápiát vezettek be, ezzel növelve a felelősségérzetüket, és csökkentve a hosszú évekig tartó magányt.³²

²⁹ Vig Dávid: További gondolatok a szabadságvesztésre ítélt választójogáról. *Börtönügyi Szemle*, 2008/3., 73–79. o.

³⁰ Végh Mariann: A fogvatartottak foglalkoztatásáról. *Börtönügyi Szemle*, 2002/4., 9. o.

³¹ Kiss Sándor: A nyitott börtönrendszer dániai gyakorlata. *Ügyészek Lapja*, 2009/2., 79. o.

³² Matovics Csaba: A Szegedi Fegyház és Börtön hosszúidős speciális rezsimű (HSR) körletének működési tapasztalatai. *Börtönügyi Szemle*, 2009/1., 105. o.

Oktatás

A bv. intézetek Európa-szerte igyekeznek minél színvonalasabb oktatást nyújtani. *Spanyolországban* a börtönoktatás törvényi szinten kötelező.³³ *Dániában*, ahol a nyitott börtönök jellemzők, a képzés intézeten kívül történik.³⁴ A börtönoktatás nemcsak a tagállamokban jelentős, az *Egyesült Államokban* is a legtöbben úgy gondolják, hogy az oktatás életre szóló folyamat, így a börtönoktatás a fogva tartás idején is megilleti az embert, mivel tapasztalatot szerez.³⁵

Az alapfokú oktatás és a szakképzés hozzájárul ahhoz, hogy a fogvatartottak a szabadulás után megméressék magukat a munkaerőpiacon³⁶, és elsa-
játítsák az önálló életükhöz szükséges képességeit.³⁷

Az iskola elvégzéséről kapott igazolásban nem szabad feltüntetni a megszerzés helyét, ezzel is segítve, hogy az illetőt ne érje hátrány.

Az általam megkérdezettek hatvannégy százaléka szerint a sport és az oktatás hasznos, mert elősegíti a fogvatartottak visszailleszkedését a társadalomba. De a társadalom tagjai nem nézik jó szemmel, hogy a fogvatartottak az ő pénzükön tanulnak, miközben sokaknak ez a lehetőség a szabad életben nem adatik meg.

Az intézetekben könyvtárat kell kialakítani a fogvatartottak szellemi fejlődése érdekében, mert ez az egyetlen olyan biztos szolgáltatás, amely alkalmas arra, hogy az egyén kultúrához juthasson, mivel az oktatás és a képzés megszervezése nem könnyű feladat.³⁸ Az intézetek könyvtárlománya évről évre gyarapodik, felajánlásokból és pályázati pénzekből fejlesztik. A kaposvári intézet a Szabó Ervin Könyvtártól kapott kétszáznegyvenezer forint értékű idegen nyelvű könyvet, mert egyre jelentősebb az igény a nyelvtanulásra. Mégis, 2005-ben a leggyakrabban olvasott könyvek közül az első három helyen olyan regény szerepelt, amelyben van bűnügyi szál³⁹, 2010-ben a budapesti fegyházban a leggyakrabban kölcsönzött könyv a *Bűn és bűnhődés* volt.

33 Borbély László: Szocializáció és reszocializáció a börtönben. *Börtönügyi Szemle*, 2006/4., 94. o.

34 Kiss Sándor: i. m. 78. o.

35 Marc de Maeyer: Education in prison. *Convergence*, vol. 34, 2001, p. 123.

36 Borbély László: i. m. 93. o.

37 Végh Mariann: i. m. 9. o.

38 Szabados Tünde: A fogvatartottak szociális kapcsolatrendszere. *Esély*, 2005/6., 86. o.

39 Vidra Szabó Ferenc: Könyvtárak a büntetés-végrehajtási intézetekben. *Könyv, könyvtár, könyvtáros*, 2007/6., 3. o.

Vallás

Vallásgyakorlásra senki nem kényszeríthető. A lelkeszi munka nyomán megvalósított erkölcsi javítás évszázados múltra tekint vissza. A tárgyi kellékekről az egyháznak kell gondoskodnia.⁴⁰ Hazai és nemzetközi szervezetek is segítik az intézeti munkát, a legismertebb a Máltai Szeretetszolgálat. A Nemzetközi Testvéri Börtöntársaság célja, hogy a külföldön megszerzett tapasztalatait a magyar gyakorlatba is átültesse.⁴¹ A kaposvári börtönben a missziós tevékenységet egy katolikus lelkész végzi, míg egy amerikai nő a Katolikus Börtöntársaságtól heti két angol órát tart az érdeklődő raboknak.

A fogvatartottak között a csoportos foglalkozások ellenére sem alakul ki szoros kötődés. A tevékenységek és beszélgetések csak unaloműzők.⁴²

Ellátás

Az elítéltek bv. intézetben való ellátása magában foglalja az élelmezést, a ruházatot, a tisztálkodás lehetőségét. Az intézet napi, de legalább heti kétszeri használatot köteles engedélyezni. Az Emberi jogok európai egyezménye a higiénia hiányát megalázó bánásmódnak tartja, míg a CPT-jelentés szerint a higiénia „*az emberi környezet alapvető fontosságú eleme*”.

A fogvatartottak étkezéséről is gondoskodni kell, naponta háromszor. Ebből minimum egyszer meleg ételt kell adni. Az étkezésre fogvatartottanként napi négyszáz forint jut. Az ivóvíz-hozzáférés korlátlan kell hogy legyen. Európa több intézetében van kialakított konyha, ahol az ételt a fogvatartottak maguk készíthetik el; hazánkban az étel mennyiségére és minőségére nem lehet panasz.⁴³ Az intézet köteles a fogvatartottaknak ruhát adni, amely nem lehet lealacsonyító jellegű, a nőknél és a fiataloknál formaruha is lehet. A fogvatartott köteles a ruházatot rendeltetésszerűen használni és megővni, tisztítani pedig az intézetnek kell.⁴⁴ A kalocsai női börtönben a fogvatartottak ruházata egy szoknyából, egy nadrágból, egy ruhából, illetve egy tyúklábmintás ingből áll.⁴⁵

⁴⁰ Vókó György (2004): i. m. 256. o.

⁴¹ Horváth Márta – Körmeny András: A fogvatartottak vallásgyakorlása – jogi szabályozás és jogalkalmazás hazánkban és külföldön. Börtönügyi Szemle, 2009/3., 25–29. o.

⁴² Szabados Tünde: i. m. 88. o.

⁴³ Boros Lajos – Csetneky László: Börtönpszichológia. Rejtjel Kiadó, Budapest, 2002, 184. o.

⁴⁴ 6/1996. IM rendelet 148. §.

⁴⁵ Kék fény, 2010. július 1.

A bv. kódex és az ENSZ gazdasági, szociális és kulturális jogok nemzetközi egyezségokmánya alapján a fogvatartottak egészségét védeni kell. Szükség van arra is, hogy minden büntetés-végrehajtási intézetnek legyen általános orvosa. Régi tapasztalat, hogy az ellátás szintje mindig meghaladta a szabad társadalom ellátásának színvonalát. Az orvosnak elsősorban a testi egészségre kell figyelmet fordítania, de tekintettel kell lennie a mentális egészségre is, mivel évek óta hanyatlak az egészségi állapot, egyre nő az idegrendszeri megbetegedések száma.⁴⁶ Ennek ellenére 2009-ben hat öngyilkosság történt az intézetekben. A fogorvos a börtönben hetente egyszer rendel, az egészségmegőrzéshez szükséges ellátás ingyenes, a fogpótlást a fogvatartott költségére végzik.

Ha a fogvatartottnak akut ellátásra van szükségük, és az intézetben nincs orvos, akkor civil kórházba szállítják, ott megbilincselve, állandó felügyelet alatt gyógyulnak. Ha az ellátás várható, akkor a rabokat a tököli kórházba szállítják a heti kórszállítás idején, majd gyógyulás után ugyanígy érkeznek vissza.

Angliában és Walesben 2006-ban radikális változás kezdődött, a modernizáció következtében csökkenni kezdtek a nehézségek, és a szakmai személyzet ismereteit is bővítették, átszervezték az egészségügyi politikát, ennek hatására javult a finanszírozás is.⁴⁷

A miniszteri bizottság 1998-as ajánlása szerint a „büntetés-végrehajtási egészségpolitikát integrálni kellene a nemzeti egészségügyi politikába”, ez azonban csak nagyon kevés országban valósult meg.⁴⁸

Nevelés

A fogva tartás idején a nevelés kiterjed az elítéltek életviszonyainak javítására, cselekvéseik szabályozására, illetve a felfogásuk alakítására. A személyiség fejlesztésére jutalmazó és fegyelmező eszközöket alkalmaznak.⁴⁹ A nevelésnek ki kell terjednie a szabadulásra való felkészítésre is. Ez főként a hosszabb tartamú szabadságvesztésüket töltőknek fontos, mivel ők sokáig el voltak zárva a külvilágtól, és segíteni kell nekik, hogy tudják, milyen meg-

⁴⁶ Nagy Ferenc: i. m. 11. o.

⁴⁷ Paul Hayton: Prisons and Health Reforms in England and Wales. *American Journal of Public Health*, vol. 96, no. 10, 2006, p. 1731.

⁴⁸ Vókó György (2006): i. m. 174. o.

⁴⁹ Vókó György (2004): i. m. 27–278. o.

próbáltatások várnak majd rájuk. Hazánkban sikerrel alkalmazzák a Goldstein-tréninget⁵⁰, a Humán Pszicho 2000 közhasznú társaság pedig pedagógiai és pszichológiai eszközökkel segít növelni az elítéltek önbecsülését és felelősségérzetét.⁵¹

Munkavállalás

„Munkáltatásnak minősül az elítélt szervezett foglalkoztatásának az a formája, amikor a munkavégzés rendszeresen, díjazás ellenében történik.”⁵²

A munkáltatás célja, hogy elősegítse az elítélt testi és szellemi erejének fenntartását, és megteremtse a szabadulás utáni elhelyezkedés lehetőségét.⁵³ A fogvatartottak ezt rendszeresen, díjazás ellenében, szervezett keretek között végzik. Munkadíjuk a szabad munkavállalók legalacsonyabb jövedelmének egyharmada.⁵⁴ Ausztriában hatvan-kilencven százaléka, öt díjazási fokozatban.⁵⁵

A megkérdezettek szerint az elítélteknek dolgozniuk kell, de többségük nem adna pénzt a munkáért, inkább az eltartásukra fordítanák, és többen a munkát sem hat órában maximálnák, hanem egész nap dolgoztatnák őket.

A munkával megszerzett keresményük egy részét megspórolhatják, és az összeget szabadulásukkor megkaphatják. A kereset másik része a büntetés-végrehajtási intézetet illeti, ez javíthatja a képzések színvonalát.

A tiszalöki intézetben a fogvatartottaknak cipővarrástra, illetve szelektív hulladékválogatásra van lehetőségük⁵⁶, de csak kevesen dolgoznak, mivel sok az egészségügyi alkalmatlanság, illetve sokan csak rövid idejű szabadságvesztésüket töltik, e miatt nem éri meg munkába állítani őket. Akik dolgoznak, szívesen teszik, mert gyorsabban múlik az idő.⁵⁷

50 Vörös Erzsébet: Speciális szabadulásra felkészítő tréning. Börtönügyi Szemle, 2009/1., 81. o.

51 Kómvés Ágnes: Fogvatartottak és büntetés-végrehajtási intézetekből szabadulók munkaerő-piaci (re)integrációjának támogatása. Család, Gyermek, Ifjúság, 2006/4., 36. o.

52 Cséri Zoltán – Hirják András Péter: A fogvatartottak foglalkoztatása és a kapcsolódó gyakorlati problémák a Közép-dunántúli Országos Bv. Intézetben és az Annamajori Kft.-nél. Börtönügyi Szemle, 2009/2., 17. o.

53 Végh Mariann: i. m. 13. o.

54 Nagy Ferenc: i. m. 12. o.

55 Lőrincz József: Büntetőpolitika és börtönügy. Rejtjel Kiadó, Budapest, 2009, 117. o.

56 Tikász Sándor: A PPP-munkáltatás tapasztalatai a Tiszalöki Országos Bv. Intézetben. Börtönügyi Szemle, 2009/2., 26–27. o.

57 Kómvés Ágnes: i. m. 33. o.

A kaposvári előzetesházban a munka csak lehetőség a fogvatartott számára, mégis sokan dolgoznak. A lehetőségeket az intézetnek kell megteremtenie, így itt a fogvatartottak végzik a szakértelemhez kötött munkákat (például villanyszerelés, asztalosmunka). Az országos végrehajtóházakban a Faipari Kft. asztalosmunkát kínál a részükre, illetve a hulladékgazdálkodás is nyújt munkalehetőséget. A börtönmunkának két fajtája van: a szervezett foglalkoztatás és a költségvetési munkáltatás. Előbbi esetében gazdálkodó szervezetknél igyekeznek munkát adni a raboknak, míg utóbbi az intézet fenntartását segíti (például konyhai, mosodai dolgozóként való foglalkoztatás).⁵⁸

Probléma, hogy nincs elég munkalehetőség, és az is, hogy nem tudnak minden, a szabadban dolgozó fogvatartottat őrizni munka közben. A mezőgazdasági és állattenyésztési munkákban részt vevők nagy területen vannak, ezeken általában hiányoznak a biztonsági létesítmények. Ennek ellenére a szökések száma nem jelentős, és gyakran előfordul, hogy maguktól visszatérnek az intézetbe.

Dániában a fogvatartottak munkacsoportokban dolgoznak, így ott létrehozta építőcsoportot és kertészkedők csoportját is. *Franciaországban* olyan munkaerőpiaccá váltak a börtönök, ahol a magánvállalkozók kínálnak munkákat. *Hollandiában* a szabadulás után segítenek abban, hogy a volt elítéltek munkához jussanak. *Németországban* társas vállalkozást hoztak létre külső cégekkel, és a munka elvégzésére ösztönözték a rabokat.⁵⁹ *Romániában* a munkát vállalni képes fogvatartottaknak számos lehetőségük van akár az intézményen kívüli munkavállalásra is. *Angliában* nincs ekkora jelentősége a munkáltatásnak, míg *Belgiumban* nem a munkát tartják a legjobb megoldásnak, hanem bevezették a helyreállító igazságszolgáltatás koncepcióját, amelynek célja, hogy a tettes belássa, hogy a cselekményével mekkora fájdalmat okozott az áldozatnak.⁶⁰

Nők és fiatalkorúak

Az általánostól eltérő szabályok vonatkoznak a nők és a fiatalkorúak szabadságvesztésére. A fiatalkorúak számára külön intézetet hoztak létre az országban több helyen. A büntetés-végrehajtásnak itt csak két fokozata van, és a hu-

⁵⁸ Végh Mariann: i. m. 16. o.

⁵⁹ Vókó György (2001): i. m. 69. o.

⁶⁰ Joanna Weschler: The Human Rights Watch Global Report on Prisons USA. Human Rights Watch, Los Angeles, 1993

szonegyedik életévükig lehetnek itt az elítélt fiatalok. Az oktatás pedig nem mint lehetőség jelenik meg, hanem 16 éves korig kötelező.⁶¹ *Németországban* azt az alapelvet követik, hogy mivel a személyiségük még nem alakult ki egészen, ezért a pozitív irányba való befolyásolást tekintik elsődleges célnak. Így a kötelező iskolai oktatáson túl nyelvtanfolyamot, pszichikai tréninget, sportolási lehetőséget teremtenek számukra.⁶²

A női elkövetőket vizsgálva egy kutatás arra jutott a nők normaszegésével kapcsolatban, hogy a bűncselekmény elkövetése előtt nem éltek anyagi biztonságban, legtöbbjük munkanélküli volt, és az alacsony iskolázottságuknak is szerepe volt a bűnözésben. A MIP-kutatás⁶³ eredményei bizonyították, hogy a bebörtönzéssel azokat a nőket is kirekesztik a társadalomból, akik előtte nem voltak ilyen helyzetben, akik pedig egyébként is így éltek meg a mindennapokat, azok még inkább kirekesztetté válnak.⁶⁴

Angliában a női börtönökben az önkárosítások száma aránytalanul magas, ebben nagy szerepe van a börtönszemélyzetnek és a múltbeli történeseknek (családi elhanyagolás, családon belüli erőszak, szexuális visszaélés és a kábítószer-problémák).⁶⁵

Kevés a női büntetés-végrehajtási intézet, mivel a fogvatartottak száma Európa-szerte tizenkét százalék alatti, ezért szinte mindenki a lakóhelyétől távolra kerül, ez pedig jelentősen megnehezíti a kapcsolattartást a hozzátartozókkal. Hazánkban a női fogvatartottak többségét Kalocsán őrzik: az 1100 fogvatartott tizede van itt. Elsősorban nagyon elleni bűncselekmény elkövetése miatt töltenek hosszabb időt elszigetelve a társadalomtól.⁶⁶ A higiéniai körülmények harminc évvel ezelőttiek. Hasonló a helyzet Egerben is, itt meleg víz is csak hetente két órát van.⁶⁷

A nők esete a terhességük alatt válik egyedivé, az országok eltérő szabályozást alkalmaznak. Hazánkban, ha a szülés a szabadságvesztés idején történik, akkor a gyermeket hat hónapos koráig az anyával együtt kell elhelyez-

61 Vókó György (2007): i. m. 294–297. o.

62 Vókó György (2001): i. m. 63. o.

63 A kutatás célja a szabadulás utáni reintegráció nyomon követése, amelyet 2003 és 2005 között hat országban vizsgáltak. Hazánkban kívül Anglia, Németország, Olaszország, Spanyolország és Franciaország vett részt a felmérésben.

64 Women, Integration and Prison. An analysis of the processes of social labour integration of women prisoners in Europe. MIP Project. http://ec.europa.eu/research/social-sciences/pdf/mip_en.pdf

65 Vicky Short et al.: Custody vs care: attitudes of prison staff to self-harm in women prisoners – a qualitative study. *Journal of Forensic Psychiatry and Psychology*, vol. 20, no. 3, 2009, p. 412.

66 Kék fény, 2010. július 26.

67 Fahidi Gergely: Ombudsman a börtönökről: cellaválaszték. *HVG*, 2009/51., 15. o.

ni, ehhez ki kell alakítani a megfelelő infrastruktúrát. Kecskeméten 2001-ben létre is hoztak egy külön körletet a kisbabás anyák részére.⁶⁸

Szlovákiában a terhes nőnek, vagy annak az asszonynak, akinek egyéves-nél fiatalabb gyermeke van, a törvény tiltja a végrehajtás megkezdését.⁶⁹ *Németországban* mindössze egyetlen női börtön működik, amelyben két anya-gyermek otthon is üzemel. A gyermeket az édesanyja kórházakban szülheti meg, erre az időszakra a büntetés felfüggesztés, a visszatérés után pedig öt évig lehet a börtönben a gyermek az anyjával.⁷⁰

A büntetés-végrehajtás garanciarendszere

*„Minden egyes fogva tartást úgy kell kezelni – legyen szó akár nőkről, férfiakról vagy fiatalokról –, hogy az megkönnyítse a szabad társadalomba történő visszatérést.”*⁷¹

Ehhez azonban szükség van felügyeleti rendszer kialakítására, amelyet hazánkban az ügyészség lát el. Tevékenységüket folyamatos hatáskörbővülés jellemzi, de az ügyész elsősorban átfogó jellegű felügyeleti tevékenységet végez, és havi rendszerességgel látogatja az intézeteket. Ma már feladatuk a fogvatartottak intézetben belüli történő halálának kivizsgálása, az ellenük alkalmazott löfegyverhasználat, valamint a szabálysértési elzárás törvényességének felügyelete. 2000-ben a hatáskörébe utalták a bűnügyi nyilvántartás felügyeletét is. 2009-ben pedig egy új próbatétellel kellett szembenéznük a magyar ügyészeknek: feladatuk lett az uniós tagállamokban a magyar állampolgárokkal kapcsolatos elítélés nyilvántartásának ellenőrzése.

Angliában, Svédországban és Hollandiában a feladatkörük még ennél is szélesebb területre terjed ki. *Angliában* két csoportot is szerveztek, a látogatóbizottságot és a nagyobb intézetet ellenőrző felügyelőbizottságot. Tagja csak a lakosságot képviselő békebíró lehet. Kikérdezhetik a fogvatartottakat, és jelentést készítenek a bánásmódról és a börtönállapotokról. *Hollandiában* szintén felügyelőbizottságok töltik be az ellenőrző szerepet. Tagja itt is a civil lakosság soraiból kerül ki, és feladatukat megbízatás alapján öt éven át látják el. Szerepük akkor nő meg, amikor az elítélteket valamilyen sérelem éri, amely ellentétes a garantálandó jogokkal. *Svédországban* intézeti bizottsá-

⁶⁸ Fahidi Gergely: Jelentés a női börtönökről: cellaellenőrzés. HVG, 2009/26., 16. o.

⁶⁹ Vókó György (2004): i. m. 299. o.

⁷⁰ Vókó György (2001): i. m. 70. o.

⁷¹ Az Európa Tanács Miniszteri Bizottságának ajánlása, 6. szabály.

gokban dolgoznak, tagjait a helyi önkormányzat választja. *Ausztóriában* büntetés-végrehajtási bizottságok alakultak, a tagok között nők is kell lennie. *Németországban* általánossá vált a felügyeleti tevékenység, jogosultak bár-mikor, bejelentés nélkül meglátogatni az intézeteket.

Az szinte minden európai államban jellemző, hogy döntési joguk nincs, panaszokat nem bírálhatnak el.⁷²

A legjelentősebb probléma és a lehetséges megoldások

Magyarországon a legnagyobb gondot jelentő kérdés a túlszűfolttság, amely-nek okai a századforduló előtti, elavult intézetek, valamint hogy fejlesztésre csak kevés anyagi forrás jut⁷³. Az uniós tagállamok egyetértének abban, hogy a börtönnépességet nem lehet nullára csökkenteni, de mindenképpen el kel-lene érni azt, hogy mindenhol az optimális szinthez közelítsenek. Magyaror-szágon a börtönkapacitást jelentősen meghaladja a fogvatartottak száma: 2010-ben 133 százalék volt a túltelítettség. Előfordul, hogy korlátozni kell, vagy le kell állítani a befogadásokat, és listát készíteni azokról, akiknek a szabadon hagyása nem jelent további veszélyt a társadalomra.

1998-ban az Európa Tanács statisztikát készített arról, hogy melyik or-szágból hány fogvatartott jut százezer lakosra. A szabadságvesztések száma ott emelkedett leginkább, ahol az állam is növekvő szociális problémával küszködik, de a fejlődés és az országok közötti együttműködés sem elhanya-golható, mert kihat a bűnüldözés hatékonyságára.⁷⁴

Rövid tartamú szabadságvesztés

Hollandia az európaiak számára a követendő példa, mivel a túlszűfolttságot azzal szüntették meg, hogy eredményesen alkalmazták a rövid tartamú sza-badságvesztést és csak kivételes esetben alkalmazzák a hosszú időtartamút. Nyitott és fél zárt intézmények is működnek eredményesen. A nem teljes be-zártság liberális elvét vallja *Svájc* is, ahol a zsűfolttságot főként a náluk fogva tartott külföldiek okozzák. *Dániában* is jellemzők a nyitott rendszerek, ezzel

⁷² Lajtár István: A büntetés-végrehajtás garancia- és kontrollrendszere Magyarországon. HVG-ORAC Kiadó, Budapest, 2010, 47–63. o.

⁷³ Vókó György: A fogvatartottakkal való bánásmód törvényességéről. Belügyi Szemle, 2000/11., 87. o.

⁷⁴ Lőrincz József: i. m. 103–107. o.

könnyebben valósítható meg a liberális szemlélet, ráadásul lényegesen kevesebb költséggel jár. A különbség egy zárt börtönhöz képest, hogy nincs fizikai értelemben vett biztonsági rendszere.⁷⁵ *Svédország* sokáig Európa és Skandinávia mintaaországának számított, ennek ellenére évtizedek óta szeretnének új módszereket bevezetni a szabadságvesztések számának csökkentésére. Ehhez azonban jól működő pártfogói felügyeletre van szükség, mivel a fogvatartottak többsége még nem készült fel a szabadulásra. Hazánkban azonban hiába kapnak kirendelt pártfogót a szabadulók, nagyon sok szabaduló jut egy-egy pártfogó felügyelőre, így jelentős segítség nem várható tőlük. A börtönnépesség *Franciaországban* is jelentős, ott 2001 óta a fogva tartás feltételeit szeretnék javítani, valamint több segítséget nyújtani a visszailleszkedéshez. Az *olaszok* számadatai jelenleg kedvezőek, ez nagymértékben a pártfogó felügyelet, valamint a részleges és a soron kívüli szabadság intézményének köszönhető. *A spanyolok* módszerei is sokat változtak, a totális zárt rendszer megszüntetésével próbálnak liberális eszközökkel szabályozni.⁷⁶

A pozitív változások ellenére sem mutatnak jelentős változást ezek az államok a fogvatartottak számának csökkenésében.

De a kedvező folyamatokról sem feledkezhetünk meg. *Finnországban* csökkent a fogvatartottak száma, ennek okai a következőkben foglalhatók össze: a treatment-ideológia hatására ártértékelődtek a büntetés céljáról alkotott nézetek, és a generális prevenció kezdett nagyobb szerephez jutni. Az igazságszolgáltatás is segített a csökkenésben, a bíróságok ugyanis egyre kevesebb szabadságelvonással járó büntetést szabtak ki. Előtérbe került a pénz-büntetés és a közérdekű munka. Azoknak, akik viszont mégis börtönbe kerülnek, célul tűzték ki, hogy minél kedvezőbb munkalehetőséget teremtenek, valamint a fogvatartottak ellátását segítve szakképzett pszichológusokat kezdtek alkalmazni.⁷⁷

A legkedvezőbb börtönnépességet magáénak tudó *Izland* mind a skandináv, mind az uniós államok közül kiemelkedik. Az országban öt börtön van, kapacitásuk 138 fő, kihasználtságuk viszont csak 72-79 százalék. Mivel a női és fiatalokú elkövetők száma is alacsony, nem lett volna értelme külön intézeteket építeni, ezért tiltakoztak az ajánlás azon szabálya ellen, hogy külön tartsák fogva őket. Ezen kívül sem felelnek meg a követelményeknek (de stabil, „bűnözésmentes” államukban kevésbé szükséges is), mivel az intézetek-

⁷⁵ Kiss Sándor: i. m. 69–70. o.

⁷⁶ Lőrincz József: i. m. 113–129. o.

⁷⁷ Karl Johann Lang: European Standards in Finland. Central Collection of Correctional Documents of Central and East European Countries, 1/1995., pp. 18–19.

nek nincs oktatásuk, szakmai programjuk, viszont a szabadulóknak munkát adnak.⁷⁸

Magyarország még csak kevés javulást hozó eredményt tud felmutatni, de az emberek vélekedésében tapasztalható, a szankciókat érintő gondokat a média generálja. Sokan úgy gondolják, hogy ma a legtöbb bűncselekmény erőszakos tett, és e tekintetben azt tartják a legjobb megoldásnak, ha minél hosszabb ideig bezárva tartják az elkövetőket.⁷⁹ Ez azonban nem biztos, hogy eredményre vezet.

A szabadságvesztést tehát nem úgy kell felfogni, mint a társadalom fölösleges kiadását társadalmi hasznosság nélkül⁸⁰, hanem úgy, hogy rendben, több pénzt kell költeni a börtönökre azért, hogy a férőhelyek száma emelkedjen. Mai társadalmunkban a pénzbüntetés vagy a közérdekű munka kiszabása valószínűleg még nem jelentene elég visszatartó erőt a bűncselekmények elkövetése szempontjából, ez derül ki a civilek válaszaiból is, tehát más megoldásokat kell keresni.

A túlszűfolttságot csökkentené, ha rövidebb időtartamú szabadságvesztéseket szabnának ki. Az elgondolás jó, mert ezzel valóban mérséklődne a börtönök túlterheltsége, de ellenzők itt is akadtak, szerint ugyanis a rövid idő alatt nem érvényesülhet az átnevelő hatás. Ezt azzal magyarázzák, hogy a normál időtartamú szabadságvesztésüket töltők fogva tartását három szakaszra osztották: az elsőben egy depresszív hatás érvényesül, a másodikban az elítélt eltompul, míg végül alkalmazkodik a körülményekhez. Továbbá nem lehet felkészíteni a rabokat a szabadulás utáni életre, és amúgy is csak növeli az adminisztratív terheket. *Franz Liszt* fogalmazta meg először, hogy a rövid időtartamú szabadságvesztés képes megfelelni a generálpreventív céloknak, de nem tud eleget tenni a speciálpreventív követelményeknek. Ezért az európai jogrendszerek igyekeznek kerülni az ilyen megoldásokat, a tagállami bíróságok azonban szívesen szabnak ki ilyen büntetést.

Svájcban és Franciaországban különleges megoldásokat alkalmaztak annak érdekében, hogy a büntetés-végrehajtási intézetekben ne legyenek túl sokan. *Svájcban* a fél fogság intézményét vezették be, míg a *franciák* a pihenő-időre korlátozták a bv. intézeti létet. Az elítélt a többi tevékenységét (munka, tanulás) a civil életben folytathatja.⁸¹ Ez a félig nyitott rezsim emberhez mérhető végrehajtási modellnek tekinthető.

⁷⁸ Juhász Zsuzsanna: A finn és izlandi büntetés-végrehajtás. Börtönügyi Szemle, 2001/3., 37–43. o.

⁷⁹ Kerecsi Klára: Láthatatlan elkövetők és kézzel fogható börtönök, avagy kell-e Magyarországnak börtönépítési program? Esély, 2000/5., 44–45. o.

⁸⁰ Vókó György (2007): i. m. 153. o.

⁸¹ Uo. 153–159. o.

Elektronikus felügyelet

A túlszűfolttság megszüntetésének módját dolgozta ki *Belgium*, amikor 1998-ban bevezette az elektronikus felügyeletet. A szükséges feltételek a lakhely kijelölésére, hogy az elítéltet ne zárják ki az intézkedés alkalmazhatóságából, legyen tartózkodási címe, adja az előzetes beleegyezését, valamint legyen lakása és telefonja. Akkor alkalmazható, ha ezeken kívül még az ítélete sem haladja meg a három évet.

Az elektronikus felügyelet ötlete jó, de sok hiányossága miatt további akadály, hogy a személyzet túlterhelt, mert a szakértői vélemények száma is növekszik, valamint az eljárásban az egyedi esetek osztálya is lassítja a döntést. Ennek ellenére a belgák szerint alkalmas arra, hogy elősegítse a társadalom biztonságát és csökkentse a fogva tartás káros hatásait. Az ellenpélda Európán kívüli: *Kanada* egyáltalán nem tartja jónak az elektronikus felügyelet bevezetését, ugyanis fölöslegesnek és költségesnek gondolja, mivel úgy véli, nincs elegendő személyzete és megfelelő eszközei.

Belgium és Kanada példájából *Vókó György* azt vonja le végső következtetésként, hogy az elektronikus felügyelet soha nem fog többet érni az igazi büntetőpolitikánál.⁸²

Börtönprivatizáció

A Public Private Partnership, avagy a börtönprivatizáció napjaink fontos témája: hogyan alkalmazható mint finanszírozási forma a büntetés-végrehajtási intézetek felépítésére? PPP-nek, társadalmi privatizációs partnerségnek nevezzük az állami szervek és a magánszektor együttműködését.

*„A PPP célja az állami felelősségvállalás feladása nélkül olyan közösségi, akár társadalmi célok megvalósítása, amelyet magánszférával oszt meg a hatékonyság, a fejlesztés és a kockázat tekintetében.”*⁸³

Magyarországon az elmúlt években több esetben is hallottuk már megoldásként, hogy magántőkét vontak be állami feladatok teljesítéséhez. A látha-

⁸² Vókó György: Az elítéltek elektronikus felügyeletével kapcsolatos véleményekről. Börtönügyi Szemle, 2004/3., 91–102. o.

⁸³ Közlemény a Public Private Partnership struktúra magyarországi meghonosítására létrehozott Szakmai Bizottság negyedik üléséről.
<http://www.docstoc.com/docs/21004266/kozlemeny-a-Public-Private-Partnership-struktura-magyarorszag>

tó eredmények ellenére (például Nemzeti Színház, autópályák), ez a forma sokszor nagy vitát kavart. Alkalmazása nálunk még nem elterjedt, külföldön (elsősorban Nyugaton) már a büntetés-végrehajtásban is jól működik (főként az enyhébb bűncselekményt elkövető rabokat helyezik el itt).⁸⁴

A büntetés-végrehajtás hosszú időn át készült a bevezetésre, de az államnak a meglévő intézmények fenntartására is kevés a pénze.⁸⁵ Egyesek attól is félnek, hogy alkalmazásával magánbörtönök jönnének létre, és kicsúszna az irányítás állam kezéből.⁸⁶ Nem véletlenül, hiszen Nyugat-Európában már bebizonyosodott, hogy nem szabad emberraktárakat létrehozni⁸⁷, valamint a rabkölcsönzésre vonatkozó kezdeti amerikai példák sem túlságosan biztatók.⁸⁸ Mindezek ellenére Tiszalökön 2007-ben sikerült megépíteni magántőke bevonásával a hétszáz ember befogadására alkalmas intézményt, amelyben a magánosítás az üzemeltetésre is kiterjed.⁸⁹ A szombathelyi intézetet pedig magántőkéből újították fel. A 2010-es adatok szerint a már megépült hazai „magánbörtönök” egy év alatt nagyjából húsz százalékkal többet takarítottak meg, mint állami társaik.⁹⁰

Jellemzően *Angliában, az Egyesült Államokban és Ausztráliában*, vagyis az angolszász területeken döntöttek amellett, hogy a tervezést, fenntartást és az üzemeltetést is magánkézbe adják. Amerikában úgy gondolják, hogy a magánkézben lévő börtönök sok pénzt takarítottak meg az adófizetőknek, ráadásul a cégek hatalmas profitját is ők generálják⁹¹, valamint versenykörünyezetet teremtenek a magánszektornak.⁹² Ezzel szemben a *francia* állam megtartotta az üzemeltetést magának, és csak a tervezést és a beruházást bízta magánvállalkozókra. A privatizáció ötlete az Egyesült Államokból származik, ahol már harminc éve működik a rendszer. *Németországban* még szintén gyerekcipőben jár a fejlesztés, de az angol és francia tapasztalatokból arra a következte-

84 Sponga István: A PPP modell alkalmazásának nemzetközi tapasztalatai. Börtönügyi Szemle, 2003/3., 83–85. o.

85 Vókó György: A büntetés-végrehajtással kapcsolatos állami feladatok privatizálásának problémái Magyarországon. Magyar Jog, 2010/10., 577. o.

86 A privatizáció első megjelenési formái a börtönboltok, amelyeket vállalkozók működtettek állami kezek között.

87 Vókó György (2010): i. m. 578. o.

88 A klasszikus magánbörtön profitorientált volt, a haszon a vállalkozóké volt, így a fogvatartottak csaknem fele meghalt.

89 Tikász Sándor: i. m. 25. o.

90 Vókó György (2010): i. m. 579. o.

91 Eric Bates: Private Prisons. Nation, vol. 266, issue 1, 1998, p. 12.

92 Paul Thomson: PPPs in criminal justice. New Economy, vol. 7, issue 3, 2000, p. 154.

tésre jutottak, hogy az állami beruházás időigényes, míg a magántőke bevonása rugalmasabb megvalósítást tesz lehetővé.⁹³

Hazánkban sok érv és ellenérv született. Az érvek elsősorban gazdaságiak, a pénzügyi hiány csökkentésére alkalmasak, míg az ellenérvek az államba vetett bizalom, felelősség kérdését feszegetik, ráadásul sokan úgy vélik, hogy a magánbörtön nem olcsóbb és nem jobb, mint az állami. Sok tanulmányt lehet olvasni arról, hogy az emberek fizetnének több adót annak érdekében, hogy mindenkit el lehessen ítélni és legyen is hová bezárni őket, de az általam megkérdezett száz emberből mindössze tizenheten fizetnének többet erre a célra. A PPP magyarországi bevezetése jogszabály-módosításokat igényelne, a jelenleg hatályos szabályozás ugyanis nem terjed ki a speciális körülményekre.

„Mindannyiunk érdeke, hogy törvényesen, a jogállami követelményeknek megfelelően történjék a szabadságvesztés-büntetés végrehajtása minden szempontból a PPP konstrukciójú büntetés-végrehajtási intézetekben is.”⁹⁴

Közérdekű munka, pénzbüntetés

Magyarországon a szabadságvesztés alternatívájaként 1993 óta kiszabható a közérdekű munka, amelynek célja egyfajta „javító-nevelő” munka. Az elítélt szabadidejében vagy heti pihenőnapján kellene hogy végezze, díjazás nélkül. Ez azonban sajnos több gondot is felvet: nincsenek meg a feltételek, mivel nem tudnak munkát adni, azok pedig, akinek tudnának, inkább leülnek, azaz a bíróság a közérdekű munkát fogházban letöltendő szabadságvesztésre változtatja.

Szintén szabadságelvonnással nem járó büntetesként kiszabható pénzbüntetés, amely az anyagi szempontból próbálja visszatartani az elkövetőt a bűnismétléstől. Hazánkban a pénzbüntetés napi tételes jellegű, kiszabására ez elmúlt években gyakrabban került sor, de a szám valószínűleg nem emelkedik jelentősen, a büntetés ugyanis sokszor behajthatatlan.⁹⁵

Mediáció

A tettes és áldozat közötti kiegyezés célja, hogy a tettes által okozott rosszat ugyanolyan rosszal egyenlítsék ki.⁹⁶ Magyarországon 2007. január 1. óta van

⁹³ Vókó György (2001): i. m. 75–76. o.

⁹⁴ Vókó György (2010): i. m. 588. o.

⁹⁵ Földvári József: i. m. 262–264. o.

⁹⁶ Sós Tóth Adrienn: A rövid tartamú szabadságvesztés dilemmái. Börtönügyi Szemle, 2006/4., 21–23. o.

lehetőség a közvetítői eljárásra, csak meghatározott cselekmények esetén alkalmazható, de jó megoldásnak tűnik, mivel a bíróságokat tehermentesíti, és megengedés esetén nem lesz szükség elítélésre, vagyis csökken a zsúfoltság.

Egy mediátor (közvetítő) elősegíti a felek közötti kommunikációt, és mindkét fél részére előnyös egyezséget kínál.⁹⁷

Eredményes tárgyalás esetén az eljárás gyorsabbá, olcsóbbá tehető, valamint a tettes számára elkerülhető a szankció, amely akár szabadságvesztés is lehetne. Főként társadalmi előnyei vannak: csökkenti az igazságszolgáltatás költségeit (negyedével kerül kevesebbe), nem lesz szükség a drága intézeti fogva tartásra (elítéltenként és naponta mintegy nyolcezer forint), valamint közelebb hozza egymáshoz a polgárokat, megértetik velük az elkövetés okait, elősegíti a toleranciát. A tettes pedig elkerüli a börtön káros hatásait.⁹⁸ A börtönártalmakat többen vizsgálták: a büntetés első szakaszában az elítélt átveszi a fegyházi élet gyakorlatát, erkölcsét, szokásait, ez a *prizonizáció*. A fogvatartotti lét második szakasza a *depriváció*, amikor is tudatosan az egyénben, hogy megfosztották a korábbi szabadságától, kapcsolataitól. Ennek enyhítésére szolgál a kapcsolattartás engedélyezése. Egy újabb ártalom, amely a fogvatartottat éri, a *stigmatizáció*, amelynek hatására a szabadulás utáni életben is felismerhetők lesznek azok a jellemzők, amelyekre a fogva tartás idején tett szert, ilyen például a börtönszleng használata.⁹⁹ A káros következményeken túl olyan tevékenységet is megismerhetnek a fogvatartottak, amellyel a civil életben nem is foglalkoznának. Ezt bizonyította a 2010. szeptember 28–29-én Pécsen megrendezett, *A kultúra a börtönben, a börtön kultúrája* című nemzetközi tudományos konferencia keretében a fogvatartottak festményeiből létrehozott kiállítás.

A mediáció ellenzői kifejtik, hogy ily módon a gazdagok megvásárolhatnák büntetlenségüket, de sokkal inkább az jellemző, hogy a sértettek csak a valódi megbánást fogadják el.¹⁰⁰

Az alternatív megoldások elterjedése hasznos lenne gazdaságilag és társadalmilag egyaránt, de bármelyik lehetséges új megoldást választjuk is, tudnunk kell, hogy „a szabadságelvonnással nem járó szankciók alkalmazása, a

97 Gilányi Eszter: Barabás A. Tünde: Börtön helyett egyezség? Recenzió. Jogtudományi Közlöny, 2006/5., 195. o.

98 Barabás A. Tünde: Börtön helyett egyezség? Mediáció és más alternatív szankciók Európában. KJK-Kerszöv Kiadó, Budapest, 2004, 136–154. o.

99 Papp Gábor: A prizonizációs jelenségek elméleti háttere – kritikai megközelítésben. Börtönügyi Szemle, 2009/2., 29–36. o.

100 Fahidi Gergely: Kárpótlás börtön helyett: békítő tárgyalás. HVG, 2008/1., 19. o.

*fogva tartás elkerülésének igénye, nem szünteti meg egyben a zárt büntetés-végrehajtás léteit*¹⁰¹.

Összegzés

Az Európai Unió ajánlásaiban megfogalmazta azokat a követelményeket, amelyek garantálnák az elvárható körülményeket a fogvatartottaknak. Javasolja a tagországoknak, hogy teremtsenek olyan diszkriminációmentes életteret, amely alkalmas arra, hogy hosszabb időt töltsenek fogva, akár egyedül, akár zárkatársakkal együtt. Az országoknak gondoskodniuk kell (kellene) arról, hogy a túlszűfoltásból eredeztethető börtönártalmak minél kevésbé befolyásolják a bűnelkövetőket abban, hogy egymást kiképezve újabb, akár súlyosabb cselekményeket kövessenek el. A nyugati országok élen járnak a magántőke-beruházással épített vagy felújított börtönök létrehozásában, ezzel csökkentve a túlszűfoltasgot. Magyarországon ez a típusú megoldás még csak kezdetleges, mindössze két börtön vett részt a PPP-konstrukcióban. Magyarország sikeresen valósítja meg az előírások fogva tartásra vonatkozó részeit, hiszen szinte minden büntetés-végrehajtási intézetben jó minőségű ételt adnak a fogvatartottaknak, az intézetek többségében színvonalas az orvosi ellátás, a kapcsolattartásra sem panaszkodnak az elítéltek. Az továbbra is gond, hogy gyakran nem a lakóhelyükhöz legközelebb eső intézetben helyezik el őket. Minden intézetben, ahol az ítélet is megengedi és a biztonságot sem veszélyezteti, engedélyezik a választáson való részvételt, a televízió- és rádióhasználatot, illetve a fiatalokéuk intézetében a számítógép-használatot. Lehetővé teszik a raboknak a sportolási és szabadidős tevékenységeket, a napi háromszori étkezést.

Azt a következtetést is levonhatjuk, hogy vannak olyanok, akik – elsősorban az anyagi helyzetük és torz értékrendszerük miatt – inkább a börtönt választják a szabad élet helyett. A fogvatartottak életét jelentősen befolyásolják a „mindennapi örömeik és kudarcok”, a nevelők önmagukban nem elegendők ahhoz, hogy a visszaesést megelőzzék, mivel a társadalom elutasítása biztosít egy újabb bűncselekmény elkövetéséhez.¹⁰²

A cél az lenne, hogy a szabad társadalom tagjai megértsék: az elítéltek többsége nem azért követi el a bűncselekményt, hogy az ő adójukból börtön-

¹⁰¹ Vókó György (2004): i. m. 83. o.

¹⁰² Borbély László: i. m. 96. o.

ben töltse élete jó néhány évét, és éppen ezért a civileknek is segíteniük kellene a társadalomba való visszailleszkedésüket, hogy egy múltbeli rossz döntésükért ne kelljen megbélyegzettként élniük a szabadulásuk után.

A társadalom tagjainak be kellene mutatni a jelenlegi állapotokat, hogy megismerjék a valódi körülményeket, az általam megkérdezetteknek – köztük gyakorló jogászok és leendő jogászok is – kevesebb mint a fele tudja ugyanis, hogy vannak felújításra váró és felújított intézetek is, úgy gondolják, már megfelelünk az európai színvonalnak.

A bűnözőket sokan rossz embernek tartják, és a cselekményük súlyától függetlenül általánosítanak, eszükbe sem jut, hogy karácsony előtt nem egy fogvatartott ajánlja fel a megmaradó konzerveit a szegényeknek, vagy például árvíz idején a maguk módján segítik a rászorulókat. Erről azt mondja *Nagy István*, a Kaposvári Büntetés-végrehajtási Intézet parancsnoka, hogy az „*ő lelküknek is hatalmas megkönnyebbülés, hogy segíthetnek, annak ellenére, hogy ők is szűkös körülmények között élnek bezártságban*”. Az állam dolga az, hogy az európai ajánlásokat követve minél jobbá, elviselhetőbbé tegye a börtönéletet, építsen új intézeteket¹⁰³ a túlszűfolttság megszüntetésére, valamint olyan törvényeket alkosson, amelyekkel minél inkább visszaszoríthatóvá válik a bűncselekmények elkövetése. Ezen kívül hasznos lehet a mediáció elterjedése is, ezzel megspórolnánk napi több ezer forintot, és a megegyezés segíthetne rádobbenteni az elkövetőket a cselekményük súlyára, ezáltal csökkentve a visszaesések számát.

Végül pedig álljanak itt egy fogvatartott szavai, amelyekből kiderül, hogy milyen célt kellene maguk elé tűzniük, amivel csökkenhetne a visszaesések száma: „*A börtön érzéketlenné tesz, de rákényszerít, hogy észrevegyük, mi a legfontosabb. A család és a hűség. Mi, elítéltek tudjuk, hogy a börtönben egyik sem létezik. Tehát ne menekülj az elől, akivé váltál – elítélt. Fogadd el, fejlődj tőle, és többé nem veszted szem elől az igazi értékeket.*”¹⁰⁴

IRODALOM

Balogh Ágnes – Köhalmi László: Büntetőjog I. Általános rész. Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs, 2007

Barabás A. Tünde: Börtön helyett egyezség? Mediáció és más alternatív szankciók Európában. KJK-Kerszöv Kiadó, Budapest, 2004

¹⁰³ Egy nem reprezentatív felmérésben a csaknem 1400 válaszadó 80,7 százaléka gondolta úgy, hogy szükség van Magyarországon új börtönök építésére.

¹⁰⁴ Ric Roman Waugh: Az elitélt. Amerikai film, 2008

- Bates, Eric:** Private Prisons. *Nation*, vol. 266, issue 1, 1998
- Belovics Ervin – Békés Imre – Busch Béla – Gellér Balázs – Margitán Éva – Molnár Gábor – Sinku Pál:** Büntetőjog. Általános rész. HVG-ORAC Kiadó, Budapest, 2006
- Borbély László:** Szocializáció és reszocializáció a börtönben. *Börtönügyi Szemle*, 2006/4.
- Boros Lajos – Csetneky László:** Börtönpszichológia. Rejtjel Kiadó, Budapest, 2002
- Cséri Zoltán – Hirják András Péter:** A fogvatartottak foglalkoztatása és a kapcsolódó gyakorlati problémák a Közép-dunántúli Országos Bv. Intézetben és az Annamajori Kft.-nél. *Börtönügyi Szemle*, 2009/2.
- Fahidi Gergely:** Kárpótlás börtön helyett: békítő tárgyalás. *HVG*, 2008/1.
- Fahidi Gergely:** Jelentés a női börtönökről: cellaellenőrzés. *HVG*, 2009/26.
- Fahidi Gergely:** Ombudsman a börtönökről: cellaválaszték. *HVG*, 2009/51.
- Farkas Ákos:** Büntetőjogi együttműködés az Európai Unióban. Osiris Kiadó, Budapest, 2002
- Földvári József:** Magyar büntetőjog. Általános rész. Osiris Kiadó, Budapest, 2006
- Frank Tibor:** A tiltott tárgyak intézetbe bejuttatásának megakadályozása, a bejuttatott tárgyak előtérítésének módszerei. *Börtönügyi Szemle*, 2008/2.
- Gilányi Eszter:** Barabás A. Tünde: Börtön helyett egyezség? Recenzió. *Jogtudományi Közlöny*, 2006/5.
- Hayton, Paul:** Prisons and Health Reforms in England and Wales. *American Journal of Public Health*, vol. 96, no. 10, 2006
- Horváth Márta – Körmendy András:** A fogvatartottak vallásgyakorlása – jogi szabályozás és jogalkalmazás hazánkban és külföldön. *Börtönügyi Szemle*, 2009/3.
- Juhász Zsuzsanna:** A finn és izlandi büntetés-végrehajtás. *Börtönügyi Szemle*, 2001/3.
- Kerecsi Klára:** Láthatatlan elkövetők és kézzel fogható börtönök, avagy kell-e Magyarországnak börtönépítési program? *Esély*, 2000/5.
- Király Klára:** A külföldi elítéltek jogi helyzete. *Börtönügyi Szemle*, 2003/3.
- Kiss Sándor:** A nyitott börtönrendszer dániai gyakorlata. *Ügyészek Lapja*, 2009/2.
- Korinek László:** Kriminológia I–II. Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, Budapest, 2010
- Kömüves Ágnes:** Fogvatartottak és büntetés-végrehajtási intézetekből szabadulók munkaerőpiaci (re)integrációjának támogatása. *Család, Gyermek, Ifjúság*, 2006/4.
- Lajtár István:** A büntetés-végrehajtás garancia- és kontrollrendszere Magyarországon. HVG-ORAC Kiadó, Budapest, 2010
- Lang, Karl Johann:** European Standards in Finland. *Central Collection of Correctional Documents of Central and East European Countries*, 1/1995.
- Lőrincz József:** Büntetőpolitika és börtönügy. Rejtjel Kiadó, Budapest, 2009
- Mayer, Marc de:** Education in prison. *Convergence*, vol. 34, 2001
- Matovics Csaba:** A Szegedi Fegyház és Börtön hosszúidős speciális rezsimű (HSR) körletének működési tapasztalatai. *Börtönügyi Szemle*, 2009/1.
- Mezey Barna:** Az elzárás világa: Tébolyultak a börtönben. *Jogtudományi Közlöny*, 2006/4.
- Nagy Ferenc:** A magyar büntetőjog általános része. Korona Kiadó, Budapest, 2004
- Orbán Károly:** Börtönvilág. Korona Kiadó, Budapest, 1999

- Papp Gábor:** A prizonizációs jelenségek elméleti háttére – kritikai megközelítésben. *Börtönügyi Szemle*, 2009/2.
- Short, Vicky et al.:** Custody vs care: attitudes of prison staff to self-harm in women prisoners – a qualitative study. *Journal of Forensic Psychiatry and Psychology*, vol. 20, no. 3, 2009
- Sós Tóth Adrienn:** A rövid tartamú szabadságvesztés dilemmái. *Börtönügyi Szemle*, 2006/4.
- Sponga István:** A PPP modell alkalmazásának nemzetközi tapasztalatai. *Börtönügyi Szemle*, 2003/3.
- Szabados Tünde:** A fogvatartottak szociális kapcsolatrendszere. *Esély*, 2005/6.
- Takácsné Takács Dóra:** A fogvatartottak kapcsolattartási jogának egyes gyakorlati problémái. *Börtönügyi Szemle*, 2009/4.
- Thomson, Paul:** PPPs in criminal justice. *New Economy*, vol. 7, issue 3, 2000
- Tikász Sándor:** A PPP-munkáltatás tapasztalatai a Tiszaleti Országos Bv. Intézetben. *Börtönügyi Szemle*, 2009/2.
- Végh Mariann:** A fogvatartottak foglalkoztatásáról. *Börtönügyi Szemle*, 2002/4.
- Vidra Szabó Ferenc:** Könyvtárak a büntetés-végrehajtási intézetekben. *Könyv, könyvtár, könyvtáros*, 2007/6.
- Vig Dávid:** További gondolatok a szabadságvesztésre ítéltelk választójogáról. *Börtönügyi Szemle*, 2008/3.
- Vókó György:** A fogvatartottakkal való bánásmód törvényességéről. *Belügyi Szemle*, 2000/11.
- Vókó György:** Börtönviszonyok tanulmányozása Németországban. *Ügyészek Lapja*, 2001/5.
- Vókó György:** Magyar büntetés-végrehajtási jog. Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs, 2004
- Vókó György:** Az elítéltek elektronikus felügyeletével kapcsolatos véleményekről. *Börtönügyi Szemle*, 2004/3.
- Vókó György:** Európai büntetés-végrehajtási jog. Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs, 2006
- Vókó György:** Új európai börtön szabályok és magyarázatok. Ügyészek Országos Egyesülete, Budapest, 2007
- Vókó György:** A bűnözés újabb kihívásai és az ellenük való küzdelem Svédországban. *Börtönügyi Szemle*, 2008/2.
- Vókó György:** A büntetés-végrehajtással kapcsolatos állami feladatok privatizálásának problémái Magyarországon. *Magyar Jog*, 2010/10.
- Vörös Erzsébet:** Speciális szabadulásra felkészítő tréning. *Börtönügyi Szemle*, 2009/1.
- Weschler, Joanna:** The Human Rights Watch Global Report on Prisons USA. Human Rights Watch, Los Angeles, 1993

ZINNER TIBOR

Bibó István és két társának büntetőpere a kádári megtorlás rendszerében II.¹

A tárgyalás hangulata és a kiszabott ítéletek mértéke

Hónapok teltek el 1957. május 23. óta. A bíróságok – főként a két, 1957. július², majd decemberi³ MSZMP KB PB-határozatba foglaltak miatt – egyre súlyosabb ítéleteket szabtak ki. Az önmagát a lenini örökség megvalósítójának tekintő Kádár és kiszolgálói 1957-ben mindenféle „előítélet” nélkül, főképp a proletariátus ellen léptek fel. Tudták, hogy a múlt, jelen és jövő megtorlása „hosszú és fáradságos tömegharc útján” valósítható meg. De nem rettentek meg, azért hoztak határozatokat. Elkészült az új párthatározat, amely lehetőséget teremtett a megtorlás folytatásához. Továbbra is feledve az 1956. novemberi ígéreteiket, mindössze annyi történt, hogy a „szocialista törvényesség”, azaz osztályszempontok alapján differenciált ítélkezést szorgalmaztak: egyfelől a kíméletlen jogalkalmazást az 1945 óta hagyományosan el-lenségnek bélyegzettekkel, másfelől az enyhébb büntetőeljárásokat a „megtévedt” dolgozókkal szemben. Ez többszörösen törvénysértő volt, még akkor is, ha legalább így további ezrek mentesülhettek a terror gépezetének csapásai alól. A köztörvényes bűntettek elkövetőivel szemben is hasonló el-vek érvényesítését irányozták elő. S mindezek a pártpolitikai szempontok uralták a büntetés-végrehajtással összefüggő feladatterv végrehajtását. És az sem tekinthető véletlennek, hogy „*miközben a lenini utat emelték zászlajuk-ra, a sztálini úton folytatták tovább*”⁴. Az MSZMP KB PB december 10-i ülé-se után kiadtak egy *Tájékoztatót*, ezzel a sillabusszal a magyar bűnüldözési gyakorlatban eddig ismeretlen büntető törvénykönyvet alkottak. Ebben olyan „büntetési tételeket” fogalmaztak az ismert dokumentumok alapján, ami pár-ját ritkítja. Íme:

1 A tanulmány első része a *Belügyi Szemle* előző számában jelent meg.

2 Az MSZMP KB Politikai Bizottsága határozata a belső reakció elleni harc néhány kérdéséről. 1957. július 2.

3 Az MSZMP KB Politikai Bizottsága határozata büntetőpolitikánk egyes kérdéseiről. 1957. december 10. (Az előterjesztők december 31-én írták alá a végleges változatát.)

4 Zinner Tibor: A kádári megtorlás rendszere. Hamvas Béla Kulturakutató Intézet, Budapest, 2001, 325. o.

„1. Kérlelhetetlen vasszigornak kell érvényesülnie azokkal az osztályidegen, deklasszált, huligán elemekkel szemben, akik ellenforradalmi bűncselekményeket követtek el. Az ilyen elemek cselekményei megítélésénél az osztályhelyzet súlyosbító körülményként jelentkezik.

2. A törvény teljes szigorával kell büntetni azokat a dolgozó osztályhelyzeti személyeket, akik az ellenforradalom alatt vagy a jövőben osztályukat elárulva főbenjáró, súlyos ellenforradalmi bűncselekményeket követtek, illetve követnek el...”⁵

Mindennek ismeretében a Bibó István és két társa elleni büntetőper tárgyalásáról készült négy jelentés – amelyeket utóbb a Nagy és társai ellen folytatott büntetőeljárás irataihoz csatoltak – ezért is érdemel elemzést.⁶ Hogy hogyan látta, láttatta az ott hallottakat Csiki István rendőr őrnagy, aki Bodrogi László rendőr őrnagy mellett Bibó egyik kihallgatója volt. Nem vesszük górcső alá valamennyit, közülük csupán Bibó kihallgatásának sajátos korabeli felidézésére szorítkozunk.⁷

Bibó István nem ismerte el bűnösségét, és fenntartotta abbéli álláspontját, hogy a kezdetektől helyteleníti ennek a kormánynak a megalakulását, tevékenységét. Elutasította a szocializmus hazai építésének eszközeit. Leszögezte, 1935-től vallja, hogy az „egyedüli helyes államforma a köztársasági, a több-

⁵ Zinner Tibor: Halálos évtized a „Népköztársaság nevében!” A Legfelsőbb Bíróság halálos ítéletei 1957. január 14. és 1966. október 13. között. In: Balla Judit – Borbély Zoltán – Koltay András (szerk.): „A Köztársaság nevében!” Pálincás György emlékkönyv. Rejtjel Kiadó, Budapest, 2007, 228. o.

⁶ MOL XX – 5 – h. V – 150.000/17. 177–187. o. Sorrendben: 1958. július 28. (háromoldalas), július 29. (háromoldalas), július 30. (háromoldalas) és július 31. (kétfoldalas).

⁷ Jelentés 1958. július 29.: Göncz Árpád és Regéczy-Nagy László bírósági kihallgatásáról. Gönczről: „elveinek fenntartása mellett a Magyar Népköztársaság államrendjével szemben áll, azt meg akarta változtatni [...] 18 éves korától vallja a nézetét, hogy egyetlen helyes államforma a parlamentáris demokrácia, ezt vallja ma is és kívánta létrehozni. Az októberi eseményeket ma is »forradalomnak« értékeli [...] A tárgyalás folyamán többször kijelentette, hogy elveit fel nem adja, minden esetben, ha az »ellenforradalomról« volt szó, nyomatékosan kihangsúlyozta a »forradalmat«, valamint több tevékenységénél kijelentette, hogy azokban nem érzi magát bűnösnek.” A teljes beismerésben lévő Regéczy-Nagyról: „Göncz-cel való ismeretségét illetően elmondotta, hogy már 1953-ban politikai nézetük megegyezett abban, hogy a parlamentáris rendszer az egyedüli helyes államforma. Egyetértettek abban, hogy a kommunista párt eljárászotta szerepét, nem képviseli a magyar nép érdekét, ezért a koalíciós pártoknak kell a hatalomra kerülni, mind [sic!] ahogy ez az októberi események idején kiderült.” Horváth Ibolya – Solt Pál – Szabó Győző – Zanathy János – Zinner Tibor (szerk.): Iratok az igazságszolgáltatás történetéhez 3. KJK, Budapest, 1994, 841–845. o. A következő napon a bizonyítékok felvételével folytatódott a tárgyalás. Tanúként hallgatták ki Farkas Ferencet, Feri Sándort, Márkus Istvánt, Fábiani Dánielt, Erdei Ferencet, Boldizsár Ivánt, Szesztay Andrást, Sárközi Györgynét, Soós Júliát, Markos Györgyöt, Veress Pált, majd 31-én Cserbakói Endrét, Szabó Miklóst, Kemény Istvánt, Hámosi Zoltánt, Halkó Mariannét és Tildy Zoltánt. MOL XX – 5 – h. V – 150.000/17. 185. o. A július 30-i jelentés 3. oldaláról: „a mai napon a vádlottak magatartásával kapcsolatban kifogás nem merült fel Göncz Árpád kivételével, akit a tanácselnök közbeszólásaiért rendreutasított”.

pártrendszer alapján, proletárdiktatúra nélkül". Kijelentette, hogy a „Kom-munista Párt kizárólagos hatalma elleni harcnak tekintetem az 1956. okt. 23-án megindult mozgalmat, mely irányult a demokrácia eltorzulása ellen is”.

Csiki szerint az elsőrendű vádlott elmondta azt is, hogy a kormányfő november 4-én, 5.20-kor elhangzott rádiónyilatkozatának hatására határozta el, hogy ott marad a Parlamentben. Itt készítette el a nyilatkozatát, amelyben – a jelentés készítője, a tárgyaláson elhangzottakat valójában torz, hazug módon interpretáló rendőr őrnagy szerint – „felhívta a nyugati nagyhatalmokat, hogy a nov. 4-én előállott helyzetbe feltétlenül avatkozzanak be, még abban az esetben is, ha az egy harmadik világháború veszélyét idézi elő. Ezt a nyilatkozatot a budapesti amerikai követség ügyvivőjének át is adta.”⁸ Mi ebből az igazság? A követség részéről Edward T. Wailes vette át Bibótól a dokumentumot. Ő nem volt ügyvivő, hanem követ lett volna, de nem adhatta át a megbízólevelét, mert 1957. február 22-én kiutasították Magyarországról. Mi van ebben a dokumentumban, miképp szerepel benne a harmadik világháborúra történő utalás, mit jelentett Wailes Budapestről november 4-én, 6.55-kor telexen Washingtonba?

„Megvizsgáltuk az államminiszter megbízólevelét. A tegnap kinevezettek egyike [...] Azt mondja, Nagy átment a szovjet nagykövetségre és nem tért vissza. A miniszter a földszinten azt mondja, ezért ő most a két ügyvivő kabin-tal egyike. Van nála egy üzenet, amit továbbítani kíván az Elnökhöz. Most fordítjuk. Azt mondja, nagyon sürgős. Már kész a fordítás. A jegyzéket Bibó államminiszter; a volt Paraszt-, most Petőfi Párt tagja küldte. Tildy a másik államminiszter ebben a témában. Íme az üzenet: »Magyarország jelenlegi rendkívüli nehéz helyzetében különös bizalommal hivatkozik az Elnök által eddig már oly sokszor határozottan kinyilvánított békeszeretetre, bölcsességre, bátorságra. Bár Magyarország népe elszánta magát arra, hogy elkeseredetten harcol az őt ért támadás ellen, nincs kétség aziránt, hogy az egyenlőtlen küzdelemben vereséget szenved, ha nem kap segítséget. Ebben a pillanatban a legfontosabb segítség nem katonai, hanem politikai jellegű. Világos, hogy a Szovjetunió szándékainak ez az új szakasza kapcsolatban áll az egyiptomi brit intervencióval. Magyarország alávetése azonban nemcsak az elnyomás felújítását jelentené ebben az országban, hanem megállítaná azokat a felszabadító tendenciákat, amelyek oly reményteljesen indultak be a többi kelet-európai országban. Tönkretenné a tízéves amerikai felszabadító

⁸ Jelentés, 1958. július 28. In: Horváth Ibolya – Solt Pál – Szabó Győző – Zanathy János – Zinner Tibor (szerk.): i. m. 836. o.

9 Uo. 839. o.

politikát is, amely oly határozott formában és bölcsen nyilvánult meg. Megingatná a kelet-európai emberek bizalmát az USA-ban és [a többi országban]. Másrészt az egyiptomi intervenció hátrányos kihatásaira tekintettel új izolacionista áramlatokat hozna a felszínre, amelyek az eddigi tapasztalatok alapján egyenes úton vezetnének a második [harmadik] világháború kirobbanásához. Ez az a történelmi pillanat, amire mind Eisenhower elnök, mind Dulles külügyminiszter utalt korábbi beszédében, amikor azt mondták, hogy csak a világháború kirobbanásának megkockáztatásával lehet megtalálni a biztos útját annak, hogy megakadályozzuk az új világháború kitörését. Anélkül, hogy bármilyen módon is tanácsot próbálnánk adni, fel kell hívunk az Elnök figyelmét arra az eshetőségre, hogy a legsúlyosabb következmények figyelembe vételével egyrészt ráveheti a nyugati hatalmakat az egyiptomi intervenció beszüntetésére azáltal, hogy közvetítő szerepet játszik a fegyverszünetben, másrészt felszólíthatja a Szovjetuniót, hogy vonja gyorsan vissza csapatait Magyarországról. Tudatában vagyunk annak, hogy a két lépés egyidejű megtételének erkölcsi jelentősége ugyanolyan gyakorlati nehézségeket jelent, mint a végrehajtás maga.« Eddig ennyit fordítottunk le.»¹⁰

Ismert – noha a tanácsot nem fogadta meg – Eisenhower elnök írásos reakciója is másnapról: Bibó „úgy látja, hogy már-már győztek, és a jövő biztatónak tűnt, amikor kirobbant a közel-keleti konfliktus. Szerinte ez bátorított fel az oroszokat a bevonulásra és a felkelés leverésére. Azért idézem ezt – írja az elnök az egyik izraeli ismerőséhez írt levelében –, hogy bemutassam: az ilyen erőszakos akciók és incidensek hatása sohasem korlátozódik a helyszínéül szolgáló területre. Nem kétséges, hogy a magyarok egy része, joggal vagy jogtalanul, de élete végéig azt fogja gondolni, hogy ők a közel-keleti kaland miatt veszítették el szabadságukat.»¹¹

Csiki őrnagy tárgyalási jelentése és a vonatkozó dokumentum beszélő viszonyban sincs egymással. Ugyanerről Bibó is vallomást tett 1958. június 2-án, ekképp: „ami az amerikai követségen tett hajnali látogatásomat illeti, az akkor leadott üzenetem, melyet az amerikai kormánynak kértem továbbítani, még nem demonstratív jellegű volt. Benne nem ellenállásra hívtam fel, hanem az amerikai közvetítő fellépésre. Ugyanis már előző napon kialakult bennem egy olyan elgondolás megfogalmazása, melyet a Minisztertanácsban akartam előterjeszteni, hogy az amerikai kormányt arra kellene felkérni, hogy egyidei-

¹⁰ Uo. 839–840. o.; Foreign Relations of the United States, 1955–1957. Vol. XXV. Eastern Europe. US GPO, Washington, pp. 375–378. „A magyarországi képviselő és a Külügyminisztérium közötti telexbeszélgetés átirata, 1956. november 3–4.” Fordította: Zinner Judit.

¹¹ Litván György (2001): i. m. 13. o.

leg [sic!] lépjen közbe a nyugat-európai kormányoknál a szuezi akció, a szovjet kormánynál a magyar akció abbahagyására s így mindkét fél számára a visszakozás könnyebb legyen.”¹²

Ez után az őrnagy négyszer azt részletezte, hogy Bibó mit ismert „el”, egyszer azt, hogy mit ismert „be”, majd két-két tagadásról és újabb vádpontok elismeréséről tájékoztatót. A bírói kérdések után Bibó az ügyész kérdésére „felháborodva jelentette ki, hogy nem olyan szocializmust akart, mint ami jelenleg a népi demokráciákban van, mert a proletárdiktatúra a nyugaton nem népszerű, és a nyugati országok munkásait az imperializmus karjaiba taszítja”. Az ügyvéd, Zalán Kornél azt firtatta, hogy sajnálja-e az elkövetett cselekményeit, erre Bibó – Csiki őrnagy szerint – „kijelentette, hogy azt sajnálja, hogy politikai és államminiszteri mivolta miatt került letartóztatásba Göncz Árpád és Regéczy-Nagy László, aki az ő elgondolásainak megvalósítása érdekében tevékenykedett”.

Miként összegzett Csiki őrnagy? „Dr. Bibó István a tárgyalást igyekszik felhasználni arra, hogy politikai koncepcióját kifejtse, a proletárdiktatúrára burkolt becsmérlő megjegyzéseket tegyen. A tárgyalás menetét szeretné úgy beállítani, hogy ő nem az elkövetett tevékenységéért, hanem nézeteiért került a bíróság elé. Erre a tárgyaláson sok lehetősége nincsen. A tényeket illetően beismerő vallomást tesz, de azokhoz különböző elvi magyarázatokat fűz.”¹³ Az egykori kihallgatótiszt abban nem tévedett, hogy a kényszerpályán lévő Bibó és két társa mozgásterét, védekezési lehetőségét a velük szemben fellépő igazságügyi és erőszakszervek munkatársai minimálisra korlátozták a zárt tárgyaláson, de ők – és ezt Csiki jelentései igazolják – nem hátráltak meg, mi több, dacoltak a kádári terrorgépezettel.

Miképp aránylik a kiszabott ítélet mértéke a további ismert kiemelkedő perekben elmarasztalt személyekéhez? Az 1957. decemberi titkos párhátározatról szóló tájékoztatóba sűrített egyfajta büntető törvénykönyvnek a „kérlelhetetlen vasszigor” alkalmazására vonatkozó passzusai kellőképp nem érvényesülhettek Bibóval és két társával szemben, mert nem voltak „deklaszálta, huligán elemek”, „akik ellenforradalmi bűncselekményeket követtek el”. Noha „osztályidegen”-nek tekinthették őket, akiknek „cselekményei megítélésénél az osztályhelyzet súlyosbító körülményként jelentkezik”, de ott volt az 1957. április 9-i kádári taktikus intés. A Tájékoztató második pontjában jelzetek – „a törvény teljes szigorával kell büntetni azokat a dolgozó

¹² Horváth Ibolya – Solt Pál – Szabó Győző – Zánathy János – Zinner Tibor (szerk.): i. m. 840. o.; MOL XX – 5 – h. V–150.000/11. 52. o. Nagy Imre és társai ügye.

¹³ Uo. 838. o.

*osztályhelyzetű személyeket, akik az ellenforradalom alatt vagy a jövőben osztályukat elárulva főbenjáró, súlyos ellenforradalmi bűncselekményeket követtek, illetve követnek el...*¹⁴ – nem Bibó és két társa, hanem a pár héttel később, 1958. január végén megvádolt Nagy Imre és társai jövőjét árnyékolta be.

Meggyőződésünk, egybevetve, de nem részletezve a kádári megtorlás büntetőeljárásai során kiszabott jogerős ítéletek mértékét, hogy Bibó és két társa nagyon súlyos, de nem visszafordíthatatlan elmarasztalásban részesült. A két életfogytiglan és egy tizenöt éves szabadságvesztés-büntetés drákói ítélet volt, az egyik legkiemelkedőbb a több mint 26 ezer elmarasztalt '56-os meghurcolt ügyei között. Nem kockáztatunk sokat, ha azt vélelmezzük, hogy – bármily furcsának tűnhet is – Bibó, Göncz és Regéczy-Nagy sorsa mégsem *Borbély Jánostól* függött. A tanácsvezető mellett jelenlévő népbírák¹⁵ – akik a Nagy és társai büntetőügyben is szavaztak június 15-én – nem sok jót ígértek a vádlottak számára, de ők erről semmit sem tudtak.

Kovács János, a Legfőbb Ügyészség ügyésze¹⁶ a vádbeszéde végén azonban meglepte az eljáró ítészeket. A vádló – Regéczy-Nagy emlékei szerint – azért nem kért halálbüntetést Bibóra, mert a jogvégzett elsőrendű vádlott „*egész életében küzdött a halálos ítéletek ellen*”. Az egykori elítélttárs szerint mindennek a háttérében az állt – és forrásként a titkosság alól felszabadított indiai iratokra utalt –, hogy a Moszkvába akkreditált indiai diplomaták Bibó és Göncz élete érdekében közbenjártak Nyikita Szergejevics Hruscsov-nál, aki utasította Kádárt.¹⁷ Így a Nagy és társai büntetőügyéhez képest alig másfél hónappal később a négy népbírónak egyfelől módja volt az arányosításra az ítélet mértékének megállapításánál, másfelől – és Regéczy-Nagy levele ezt támasztja alá – Borbélyal együtt olyan ukázt kaphattak, hogy ne történjen a legsúlyosabb szabadságvesztés-büntetésnél súlyosabb elmarasztalás. Továbbá egyrészt elég volt a közvélemény sokkolása másfél hónappal korábban a kormányfő és a vele együtt, illetve a korábban elmarasztaltak kivégzésével, másrészt az 1957. április 9-i kádári állásfoglalás is hathatott.

Noha az 1993. május 23-án folytatott beszélgetésben erre a büntetőügyre konkrétan nem, de a korszak az idő tájt totális hatalommal bíró emberére utalt *Jáhnér-Bakos Mihály*, a Legfelsőbb Bíróság volt elnöke is. Ekkor tájékoztatott

¹⁴ Zinner Tibor (2007): i. m. 228. o.

¹⁵ Biró Mihály, Fehér Kálmán, Lakatos Péterné és Sulyán György.

¹⁶ Zinner Tibor (2001): 355. o.; Mikó Zsuzsanna: Bibó István kihallgatási jegyzőkönyve, 1958. július 8. Archivum – MOL XX – 5 – h – 1958 – 42. Legfelsőbb Bíróság vizsgálaton átesett büntető TUK-iratok.

¹⁷ Regéczy-Nagy László levele. Tarski blogja. Nolblog, 2011. november 30.

arról, hogy annak idején miképp tárgyalt titokban gyakorta Kádárral. Az ő II. kerületi Szemlőhegyi úti lakása és Kádár Cserje utca 19. alatti villája között hosszú közös kerítés húzódott, így a szomszédok – rejtve a figyelő tekintetek elől – arról tárgyalhattak, amiről csak akartak. Nem kizárt, hogy a frissen kinevezett legfelsőbb bírósági elnök és magyar párt első embere Bibó és két társának sorsáról is beszélhetett, és a mondandó Borbély János, illetve Kovács János¹⁸ részére történő továbbítása nem ütközhetett nehézségbe és ellenállásba.¹⁹

Bibó István bírói mentesítése

Bibót az elmarasztaló népbíróági határozat szerint „*a népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedésben vezetéssel elkövetett bűntett és hűtlenség bűntette miatt életfogytiglani börtönre, a büntetőtörvényben felsorolt egyes jogok gyakorlásától 10 évi eltiltásra, valamint teljes vagyonelkobzásra*” ítélte a bíróság.

1959-ben a Népköztársaság Elnöki Tanácsa 12. számú törvényerejű rendeletével részleges közkegyelmet hirdetett. A belügyi, az igazságügyi tárca vezetői és a legfőbb ügyész együttes utasítást bocsátott ki ennek végrehajtásáról. Ennek alapján az egységes alkalmazás és végrehajtás céljából bizottságokat állítottak fel. Ők határoztak a névjegyzékekbe felvett személyek sorsáról, „*a szocialista törvényesség megtartása mellett a proletárdiktatúra osztálypolitikájának maradéktalan érvényesülése érdekében*”²⁰. A Legfelsőbb

18 Zinner Tibor (2001): i. m. 362. o. Az utasítások általában kormányvonalon Münnich vagy Biszku, pártvonalon Kádár vagy Marosán útján történtek. Ki beszélhetett a legfőbb ügyésszel? Vélhető, hogy Kádár, amennyiben Hruscsov szólt neki, de sem Jáhner-Bakos, sem Münnich közvetítő szerepe nem zárható ki. Ugyanis Szénási évtizedes baráti kapcsolatot ápolott Münnichkel – ez sokat nyomott a latban legfőbb ügyési kinevezésénél –, annak idején, a koalíciós időkben együtt dolgoztak a főváros rendőrségének központjában.

19 Interjú dr. Jáhner-Bakos Mihállyal, a Legfelsőbb Bíróság 1958–1963 között volt elnökével. Készítette dr. Zinner Tibor 1993. május 28-án. Uo. 161. o. A Legfelsőbb Bíróság elnöke, Jáhner-Bakos Mihály 1954-től a Katonai Főtörvényszék (utóbb Felsőbírói) helyettes vezetője volt 1956. december 14-ig. Ekkor megbízták az IM Katonai Főosztály vezetésével, 1957. június 14-én az MSZMP IIB elfogadta, hogy igazságügyminiszter-helyettes legyen, 1957. június 29-én kinevezték, 1958. májusában leszerelt. Noha az MSZMP KB csupán utólag, 1958. április 25-én hagyta jóvá, 1958. március 25. és 1963. március 20. között volt elnök a Legfelsőbb Bíróságon, munkaviszonya 1963. április 30-án szűnt meg.

20 Horváth Ibolya – Solt Pál – Szabó Győző – Zánthy János – Zinner Tibor (szerk.): Iratok az igazságszolgáltatás történetéhez 4. KJK, Budapest, 1995, 961–970. o. Az 1959. évi 12. sz. tv. részleges közkegyelem gyakorlásáról. Kihirdetve 1959. április 3-án. Törvények és Rendeletek Hivatalos Gyűjteménye 1959. Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány, Budapest, 1960, 117–118. o.

Bíróság 1959. június 15-i iránymutató állásfoglalása a felmerülő vitás kérdések rendezését volt hivatva elősegíteni.²¹ A legfőbb ítészi testületnek két – egy a Büntető, egy a Katonai Kollégium mellett felállított – bizottsága lett, ezek két ülést tartottak, előbb május 8-án, majd tíz nappal később. Az első alkalommal készült jegyzőkönyvből ismert, hogy „a Legfelsőbb Bíróság népbírószági tanácsa, illetve a Katonai Kollégium külön tanácsa mint elsőfokú bíróság előtt a legfőbb ügyész 62, illetve 21 személy ellen emelt vádat és hozott a Legfelsőbb Bíróság ítéletet. A jogerősen elítélt 62, illetve 21 személy közül 20, illetve 8 személy főbüntetése végrehajtást nyert [azaz kivégezték őket], a fennmaradó 55 elítélt közül e tvr. 1–3. §§-ai alapján kegyelemben részesült 7, illetve 2 személy; e szerint a két bizottságnak 35, illetve 11 elítélt ügyét kell megvizsgálnia.”²² Köztük Bibó 21., Göncz 22., míg Regéczy-Nagy 23. sorzámmal szerepelt.²³ A bizottságok tagjai május 18-án egyhangúlag arról határoztak, hogy „a nevezetteket kegyelemre érdemesnek nem tartják”²⁴.

A következő esztendőben újabb és meglehetősen szűk körű kegyelmi intézkedést hirdetett a hatalom. Az 1960. évi 10. tvr. részleges közkegyelem gyakorlásáról és a közbiztonsági őrizet megszüntetéséről intézkedett.²⁵ Emiatt Vácott – ahol a hosszabb időtartamú szabadságvesztéssel sújtottakat

21 Horváth Ibolya – Solt Pál – Szabó Győző – Zanathy János – Zinner Tibor (szerk.): Uo. 971–975. o.

22 A 35 személy (emelkedő sorszám szerint): Déry Tibor, Háty Gyula, Donáth Ferenc, Kopácsi Sándor, Jánosi Ferenc, Vásárhelyi Miklós, Lőcsei Pál, Ádám György, Pozsár István, Bohó Róbert, Földvári Rudolf, Kiss József, Szítóvszky Zoltán, Nagy Attila, Bogár Károly, B. Szabó István, Kardos László, Márkus István, Hernai Sándor, Józsa Péter, Bibó István, Göncz Árpád, Regéczy-Nagy László, Haraszti Sándor, Tanczos Gábor, Fazekas György, Kovács Zoltán, Seifert Tibor, Szilágyi Zoltán, Zimányi Tibor, Szenes László, Varga Károly, Varga Rezső, Sárközi Károly és Farkas Mihály. A 11 személy (emelkedő sorszám szerint): Radó György, Havasi László, Váradi Gyula, Marián István, Erdélyi Sándor, Tóth Elemér, Virág János, Kovács István, Márton András, Zolomy László és Solymosi János. Az előterjesztő két bizottsági elnök (miként e sorok szerzője), Vida és Sömjén egyesek nevét aláhúzza azzal, hogy náluk „*esetleg méltánylandó személyi körülmények*” forognak fenn. A 46 embert és a velük együtt meghurcolt kivégzetteket – többek között – az Ádám György és társai (a IV–VI. rendű elítélteket nem vizsgálták), Bibó István és társai, Déry Tibor és társai (a III–IV. rendű elítélteket nem vizsgálták), Földvári Rudolf és társai, Haraszti Sándor és társai, Kardos László és társai (az V–VI. rendű elítélteket nem vizsgálták), Kovács István és társai (az V. rendű elítéltet nem vizsgálták), Kovács Zoltán és társai, Lőcsei Pál, Nagy Imre és társai (a IV. rendű Tildy ügyét nem vizsgálták), Radó György és társai, B. Szabó István és társai (a II. rendű ügyét nem vizsgálták), Varga Rezső és társai (Sárközi Károly), Váradi Gyula és társai (az V–VI. és a VIII–IX. rendű elítélteket nem vizsgálták), valamint Farkas Mihály, Varga Károly vádlottak elleni büntetőperes ügyekben marasztalták el. Szenes László autóbuszvezető az 1959. február 17-én kiszabott 15 éves börtönbüntetésének letöltése közben Vácott elhunyt.

23 Horváth Ibolya – Solt Pál – Szabó Győző – Zanathy János – Zinner Tibor (szerk.) (1995): 977–984. o.

24 Uo. 985–986. o.

25 1960. évi 10. sz. tvr. részleges közkegyelem gyakorlásáról és a közbiztonsági őrizet megszüntetéséről. 1960. április 1. Törvények és Rendeletek Hivatalos Gyűjteménye 1960. KJK, Budapest, 1961, 87–88. o.

őrizték²⁶ – április 7-én, külső belügyes erők felhasználása nélkül is gyorsan felszámolt éhségstrájk, valamint munkabeszüntetés kezdődött. Bibó Istvánt – aki a strájk utolsó aktusainál csatlakozott a tiltakozó kb. nyolcszáz személyhez, az elmarasztaltak nyolcvan százaléka –, Göncz Árpádot²⁷ és további 27 társukat ez után április 20-án átszállították Márianosztrára. Fogdaügynökök jelentettek róluk és a strájkjal összefüggő szerepvállalásukról – nem úgy, ahogy az események történtek, hanem akképp, ahogy az operatív tisztjeik elvárták a börtönbesúgóktól.²⁸ A strájkolók fegyelmi fenytetésben részesültek, egyéves összkedvezmény-megvonással büntették meg őket. Ez azt jelentette, hogy megfosztották őket a levélváltástól, a látogatástól, a csomagküldés jogától, továbbá a spájazólástól, a dohányzástól, és voltak – köztük kora ellenére Bibó is –, akiket kegyetlenül meggumibotoztak, illetve másokat tíz-tíz napi sötétzárkával is sújtottak.²⁹ Mindezek után a Lapkiadók Nemzetközi Szövetsége – megismételve az előző év májusában tett felhívását – hasonlóképp sikertelenül követelte a magyar kormánytól, hogy Bibót engedje szabadon.

Bibó – az 1961–1962-ben zajló titkos magyar–amerikai tárgyalások³⁰, majd az úgynevezett ENSZ-kegyelem, közismertebb nevén az 1963. évi álta-

26 Zimmer Tibor (2001): i. m. 362. o. A társadalmi helyzet, illetve a kiszabott szabadságvesztés mértéke alapján történő kategorizálást az országos börtönökben: Budapesten, Márianosztrán, Sátoraljaújhelyen, Sopronkőhidán, Szegeden és Vácott 1958. június 30-ig kellett elvégezni.

27 MOL XIX – E – I – z. 0055/1960. A Legfelsőbb Bíróság tanácsvezetőjének, Borbély Jánosnak a véleménye a Göncz felesége és édesanyja által benyújtott kegyelmi kérelemről 1960. október 12-én: „*dr. Göncz Árpád terhelt tudatosan állt szemben és fejtett ki ellenséges tevékenységet – jóval a fegyveres ellenforradalom leverését követő hosszú időn át – letartóztatásáig a dolgozó magyar nép állama ellen. Az érdekében előterjesztett kegyelmi kérelemben előadott – egyéb ügyekben méltánylandó körülmények súlytalanná válnak e tudatos ellenforradalmár terhelt személyében és terhére megállapított államrend elleni cselekményeiben rejlő társadalomra veszélyesség kirívóan magas foka mellett. Ez okból kegyelemben részesítését nem javaslom.*” A hozzátartozók azért kértek egyéni kérelmet Göncz részére, mert „*a négy gyerek [az idő tájt: négy-, hat-, kilenc- és tizenegy évesek] és az idős anya eltartása szorul, elítélt a börtönben beteg lett*”. Göncz esetében Borbély ezeket „*az egyéb ügyekben méltánylandó körülményeket*” súlytalannak minősítette, kizárólag az általa hozott ítélet tényállása alapján foglalt állást, az elítéltek sem a tárgyalás alatti magatartására, sem az 1960-as váci éhségstrájkban játszott szerepére nem utalt.

28 Argejő Éva: „... töltse jól megérdemelt büntetését Magyarország egyetlen szubalpin börtönében, Márianosztrán...” Fogdaügynöki jelentések a Váci Országos Börtönben történt éhségstrájkokról. Bete-kintő, 2009/2.

29 Kertész Dezső – Litván György: Váci börtönstrájk, 1960. In: Hegedűs B. András – Kende Péter – Litván György (szerk.): Visszaemlékezések és dokumentumok. '56-os Intézet, Budapest, 1995 [Évkönyv 4.]

30 Somorjai Ádám – Zimmer Tibor: Szeizmográf a Szabadság téren. Mindszenty bíboros levelezése az USA elnökeivel és külügyminisztereivel 1956–1971. Hamvas Béla Kulturakutató Intézet, Budapest, 2010, 171–176. o.

lános közkegyelem³¹ után – 1963. március 27-én szabadult. 1976. december 16-án kezdte meg vele az életrajzi interjúsorozatot *Hanák Gábor és Huszár Tibor*. A nyugdíjas könyvtáros 1978. március 28-án kérelemmel fordult a Legfelsőbb Bírósághoz, azért, hogy őt a vonatkozó törvények alapján rehabilitációban részesítsék, „tekintettel arra, hogy 15 évre módosított életfogytiglani büntetésem³² letöltése alól amnesztiával való szabadulásom időpontja, 1963. március 27-e óta 15 esztendő eltelte”. Tájékoztattott arról, hogy a Fővárosi Bíróság K. I. 67/1963. számú határozatával szabadult³³, öt év és tíz hónap letöltése után. Kezdetét vette az ilyenkor szokásos eljárás.

Az illetékes Legfelsőbb Bíróság nevében *Vágó Tibor* tanácselnök előbb a Központi Statisztikai Hivatal Könyvtárának vezetőjétől részletes munkahelyi jellemzés, a Budapesti II. Kerületi Rendőrkapitányságtól részletes lakkörnyezeti vélemény elkészítését kérte 1978. június 7-én.³⁴ A beadvány érkezéséhez képest nem siette el. *Dányi Dezső* könyvtárigazgató nyolc nappal későbbi választát június 20-án érkezett. A *Mansfeld Péter*³⁵ halálos ítéletét kihirdető tanácselnökkel tudatta, hogy Bibó „1963. május 23-tól 1971. október 31-ig – nyugdíjazásáig – dolgozott a KSH Könyvtárában”. Az idegen nyelvű könyvek, kiadványok beszerzésével, a duplumállomány revíziójával és felszámolásával foglalkozott, „kiemelkedő teljesítménnyel, lelkiismeretesen”. „Szakmai felkészültsége, nyelvtudása és szorgalma képezte alapját munkatjesítményének.” Ötléte alatt „emberi magatartásával, politikai állásfoglalásával és megnyilatkozásával kapcsolatban kifogás nem merült fel”. Majd – mintha nekrolóiban sorolná fel az elhunyt érdemeit – a könyvtárigazgató ekképp részletezte azt, hogy mi adta a Bibó István „szakmai munkájának alapját”. Egyrészt az, hogy könyvtárosi munkakörben dolgozott tudományos kutató-

31 1963. évi 4. sz. tvr. közkegyelem gyakorlásáról. 1963. március 22. Törvények és Rendeletek Hivatalos Gyűjteménye 1963. KJK, Budapest, 1964, 25–26. o.

32 Miután a Btk. hatályba lépett – és a Btk. átmenetileg életfogytig tartó büntetést nem ismert –, a Btké. 6. §-a úgy rendelkezett, hogy a korábban életfogytig tartó börtönként kiszabott szabadságvesztés-büntetéseket tizenöt évi szabadságvesztésként kell végrehajtani.

33 Bibó-mentesítés. Dr. Bibó István kérelme. 1978. március 28.

34 Bibó-mentesítés. Munkahelyi jellemzés és lakóköznyezeti vélemény kérése. 1978. június 7.

35 Az 1941-es születési Mansfeld Péter ipari tanulót letartóztatták 1958. február 19-én. A Fővárosi Bíróság életfogytig tartó börtönbüntetésre ítélte 1958. november 21-én. A Legfelsőbb Bíróság – a vád tárgyává tett cselekmények idején fiataloként, a hatályos jogszabályok alapján – halálra ítélte 1959. március 19-én, két nappal később kivégezték. A Magyar Köztársaság Legfelsőbb Bírósága 1990. április 20-án semmissé nyilvánította az ítéletét. Mindazok, akik Mansfeldre emlékeznek, emlékeztetnek, emléket megörökítik 1989 októberétől, sajnálatos módon a médiák bulvárjellegének megfelelőképp szajkózzák, hogy kivégzésekor megvárták, hogy betöltse 18. évét. Nem kellett! Ha valaki a vád tárgyává tett cselekmény elkövetésekor már elmúlt 16 esztendő, halálra ítéltető és kivégezhető volt 1945. május 1-jétől. Mansfeld drámája nem az életkorához, hanem a megtorlás korához kötődik.

ként az Egyetemi Könyvtárban 1951 és 1957 között.³⁶ Másrészt a „jogi, közigazgatási szakmai múltja, ugyanis 1934. és 1946. között [...] mint bírósági jegyző, majd az Igazságügyi Minisztérium előadója, a felszabadulás után pedig, mint a Belügyminisztérium főosztályvezetője működött, 1946. és 1950. között Szegeden az alkotmánytan és a közigazgatástan egyetemi tanára volt”.³⁷

Június 20-án készült el a rendőrség információs jelentése, amelyet három nappal később, június 23-án iktatott a Legfelsőbb Bíróság titkos ügykezelése. Az illetések két helyről szereztek be adatokat a forradalom miniszterelnökének egykori lakásától nyolc házzal arrább, a II. kerületi Orsó utca 35. alatti ház földszintjének 2. számú, kétszobás, összkomfortos lakásában feleségével együtt lakó Bibó Istvánról. Egyfelől a házfelügyelő 28 éves vejétől. Ő elmondta, hogy Bibót „jól ismeri” és „semmi kifogásolnivalót nem talál magatartásában, a feleségével csendben él. A lakásukat vendégek, vagy idegenek nem keresik fel, nem viselkednek hangosan, korán lefekszenek, és politikailag semmiféle közösségellenes megjegyzést, vagy magatartást nem tanúsítanak”. A másik adatszolgáltató egy 24 éves hölgy volt, ő és férje tartották a „legsorosabb kapcsolatot” a Bibó családdal. Rögzítette a jelentés, hogy Bibó „magatartása ellen semmiféle kifogás nem merült fel [...] alkalmankint [sic!] hozzá jár telefonálni, mert a házban csak neki van telefonja. A beszélgetések zömét hallja, és általában az édesanyjának telefonál, aki beteg. Amikor elmennek a lakásból a lakáskulcsot neki leadják, tehát teljes a bizalom mindkét részről. A felesége dr. Bibó Istvánnak pedagógus, és egy fiatalember, mint tanítvány szokott feljárni hozzájuk, de a nevét nem tudta megmondani. Telefonon a fiával is szokott beszélni, de a napi élettel kapcsolatos általános témákról folyik a beszélgetés. A házban senki nem tudja, hogy akár büntető, akár polgári peres ügye lenne.” Majd – mintha érezte volna a jelentés készítője, hogy túl sok jót írt – ekképp folytatódott a rendőri információ: „a továbbiakban igyekeztem több adatot beszerezni, de a kertes házban mindenkinek jó véleménye volt dr. Bibó Istvánról”. A rendőrök a régi villából átalakított és négy család által lakott lakóház mellett újonnan épített társasházakban nem találtak olyan adatszolgáltatót, „aki több felvilágosítást tudott volna adni az eddigieknél”.³⁸

Következhetett az újabb stáció: a bíróságról a Legfőbb Ügyészség Politikai Osztályához továbbították az iratokat, ahonnan az indítványtételt július 5-én kel-

³⁶ Bibó-mentesítés. Munkahelyi jellemzés. 1978. június 15. Dányi tévesen 1958-at írt, be is karikázták a Legfelsőbb Bíróságon.

³⁷ Uo.

³⁸ Bibó-mentesítés. Jelentés, 1978. június 20.

tezve és a legfőbb ügyész helyettesétől, Csendes Károlytól³⁹ származó aláírással küldték vissza. Lakonikus válasz érkezett: „a bírósági mentesítés megadását el-
lenzem”. Csendes eme hivatalos levele egyfajta hattyúdalnak is tekinthető, mert hamarosan nyugdíjazták, jogi okfejtésében rögzült, hogy „a Btk. 81. § (1) be-
kezdés értelmében bírósági mentesítésnek az egy évet meghaladó, határozott
tartamú szabadságvesztések esetén van helye. A Btk. hatályba lépését követően
– tekintettel arra, hogy a Btk. átmenetileg életfogytig tartó büntetést nem ismert
– a Btké. 6. §-a úgy rendelkezett, hogy a korábban életfogytig tartó börtönként
kiszabott szabadságvesztés büntetéseket 15 évi szabadságvesztésként kell végre-
hajtani. Ez a rendelkezés csupán azt célozta, hogy az életfogytig tartó szabad-
ságvesztésre ítélték helyzete összhangba kerüljön a Btk. rendelkezéseivel (BJD
5954). Tekintettel arra, hogy az életfogytig tartó szabadságvesztés büntetésre
való elítéltetés esetében mind a rehabilitáció mind az ítélet meghozatala idején,
mind jelenleg, a rehabilitációs kérelem elbírálása idején a bírói rehabilitáció
megadása kizárt, a kérelem elutasítását indítványozom.”⁴⁰

Másnap tanácsulést tartott a Vágó Tibor vezette tanács, és Bibót „bíró-
sági mentesítésben” részesítette. A végzés indoklása szerint a Legfelsőbb Bírósá-
g az előterjesztő „kérelmét alaposnak találta” – ellentétben a legfőbb
ügyész helyettesének jogi álláspontjával. Azért, mert a „Btk. 81. §-ának ren-
delkezései a bírósági mentesítésben részesítéshez két feltételt írnak elő: egy-
részt a törvényben meghatározott idő eredményes leteltét, másrészt a mente-
sítésre való érdemességet”. Csendes Károllyal ellentétben a Legfelsőbb
Bíróság szerint „a szóban lévő – a Btké. 6. § (1) bekezdésében írt rendelkez-
zéshez képest 15 évi szabadságvesztésnek tekintendő – elítélés vonatkozásá-
ban a Btk. 81. § (1) bekezdésének b) pontjában írt várakozási idő eredmén-
yesen letelt”. A Legfelsőbb Bíróság „mindezekre tekintettel dr. Bibó István
kérelmezőt a Btk. 81. §-ának (1) bekezdésében foglaltak értelmében bírósági
mentesítésben részesítette, amelynek folytán mentesült a büntetett előléthez
fűződő hátrányos következmények alól”.⁴¹ Másnap Vágó levelet írt Bibónak,

³⁹ Az 1916-ban született Csendes (a korábbiakban Weintraub) Károly az MDP KV Káderosztályán, majd 1954 augusztusa és 1960 júniusa között az IM-ben dolgozott. A legfőbb ügyész büntető-helyettese volt 1960. június 15. és 1978. október 31. között. Nyugállományba helyezték 1979. január 31-én. Az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában az V – 150.030 dossziében őrzött „Feljegyzés Szücs Ernő, volt államvédelmi ezredes által foglalkoztatott hálózati személyekről” szerint Csendes tagja volt az államvédelem egyik vezetőjének, Szücs Ernőnek irányításával tevékenykedő hálózatnak is. Pártközpontbeli főnökei, Szőnyi Tibor és Szalai András bitófán végezték...

⁴⁰ Bibó-mentesítés. TUK 00452/1978/1. A legfőbb ügyész helyettesének, Csendes Károlynak indítvány-
tetele Bibó István mentesítési ügyében. 1978. július 5.

⁴¹ Uo. Bírói mentesítés, végzés, 2. o. 1978. július 6.

kérve, hogy keresse fel őt július 11-én, délelőtt 10 órakor a Fő utca I. emeletének 39. számú szobájában a „büntetett előlethez fűződő hátrányos következmények alóli mentesítési kérelme tárgyában”. Így is történt, ezzel a Bibó-saga e fejezete véget ért.

A Bibó és két társa elleni büntetőper politikai üzenete

Vásárhelyi Miklós – 1985. december 18. és 1987. július 12. között Hegedűs B. Andrással és Kozák Gyulával az élete 1945 és 1956 közötti szakaszáról beszélgetve – visszaemlékezett az „új szakasz” miniszterelnöke köré tömörültek és Bibó forradalom előtti kapcsolatára is. „Utólag Bibótól megkérdeztem, hogy lehet az, hogy ő nem keresett semmiféle kapcsolatot hozzánk. Ami annál is feltűnőbb volt, mert azért neki volt egy csomó olyan régi ismerőse, barátja, akik kommunisták voltak, vagy nagyon közel álltak a párthoz. Erdei, Ortutay. Nekünk eszünkbe sem jutott Bibó, elfelejtettük, nem emlékeztünk rá. De egész biztos, hogy ha Bibó jelentkezett volna, akkor arra reagálunk. Bibó azt válaszolta, hogy ő nagy érdeklődéssel és izgalommal figyelte, hogy mi történik, természetesen olvasta az Irodalmi Újság cikkei, és minden fontosabb megnyilvánulásról tudomást szerzett, elsősorban Sárközi Márta révén, de ezt az egész dolgot annyira párton belüli ügynek tekintette, hogy úgy érezte, neki itt nincs sok mondanivalója, másrészt meg, mivelhogy mi nem érdeklődünk iránta, nekünk nyilván csak teherterhelés lenne, ha megszólalna vagy véleményét nyilvánítaná.”⁴² Igen, a volt kormányfő és a körötte verbuválók környezete azt tudták, hogy a moszkvai pártkongresszus után Magyarhonban is „egy új szakaszba lép az ország”, de céljuk „egy megjavított, korrigált, józan és egyértelmű kommunista politika folytatása volt. Tehát a programunkban nem volt semmiféle olyan követelés, amelyik ezen túlment volna, és amely október 23-án, sőt már 22-én kialakult. Tehát se valódi politikai pluralizmus, se az ország semlegessége vagy egy függetlenebb külpolitika kivívása nem szerepelt benne [...] Egy elavult program” volt ez már az idő tájt.⁴³ S noha egységesek voltak a többpártrendszer helyreállításában, azt 1947-es formájában, a kommunisták vezető szerepével képzeltek el.⁴⁴ Amikor az országban bekövetkezett események ráébresztették őket ennek tarthatatlanságára, és

42 „Vásárhelyi elvtárs, maga nem érti, miről van itten szó!” Vásárhelyi Miklóssal életének 1945 és 1956 közötti szakaszáról beszélget Hegedűs B. András és Kozák Gyula. Beszélő, 2001. október, 76. o.

43 Uo. 72. o.

44 Uo. 76. o.

már „hajnalodott”, a nemzetközi nagypolitika meghatározó tényezőinek egyértelmű állásfoglalása után – az amerikai elnök és külügyminiszter ismertté vált nézete nyomán a szovjet pártelnökség meghozta a közismert október 31-i határozatát a katonai beavatkozásról – siker már nem koronázhatta kései együttműködési készségüket. Sem Bibóval és két társával, sem azokkal a politikusokkal, akik az idő tájt újonnan vagy több mint fél évtizedes kényszerű hallgatás után ismételten feltűntek a hazai politikai arénában.

Nagy Imre második kormányának negyedik összetételében, november 2. és 4. között *de jure* tíz államminisztere volt. Közülük Kádár csupán Nagy második kormányának második összetételében, és ott sem a kezdetektől, október 26-tól, hanem csupán 30-tól volt kormánytag, és a negyedik összetételben ismert, november 2-től tevékenykedő koalíciós kabinet idején már Moszkvában tartózkodott. Ő otthagyva november 1-jén az esti órákban és elárulva a harmadik összetételben ismert második Nagy-kormányban október 31-től politizáló társait, fellépett *Losonczyval és Tildyvel* a Nagy Imre és társai elleni eljárással, majd Bibóval, *B. Szabóval*, utóbb, évekkel később, a büntetőjog adta sajátos lehetőség nyomán *Kéthlyvel* szemben. A másik két szociáldemokrata államminiszter közül *Fischer Józsefet* nem bántották. *Kelemen*, az új pártfőtitkárt sem hurcolták meg. Kádár nem csupán taktikai okokból, hanem talán azért sem ismételt, mert vissza is emlékezhetett saját dicstelen fellépésére 1948-ból, az úgynevezett Nitrokémia-üggyel összefüggve.⁴⁵ Mindez azonban nem a Fischer, Kelemen, illetve kezdetben Kéthly iránti megértésből, hanem a napi politika igényéből fakadt, ahogy azt Kádár 1957. április 9-én elvtársai tudtára adta. Miként az is, hogy a tragikus sorsú kisgazda politikus, *Kovács Béla*⁴⁶, az 1956-os pártelnök „permentessége” is főként a restaurált „*munkás-paraszti*” rendszer stabilizációs igényeiből következett.

45 Szakács Sándor – Zinner Tibor: A háború „megváltozott természete”. Adatok és adalékok, tények és összefüggések – 1944–1948. Génius Gold, Budapest, 1997, 366–367. o. Kádár a csepeli gyárőrias munkái előtt támadta valótlan tények felsorakoztatásával Kelemen. Azt állította az iparügyi tárca államtitkáráról, hogy ő „a kommunistaellenesség bajnoka, állandóan az SZDP-érdek védelmezőjének, a magyar munkásság barátjának tüntette fel magát, és közben kiderült róla, hogy 40 millió forinttal károsította meg a magyar demokráciát. Ennek az állapotnak meg kell szűnnie.” Fogaskerek, 1948. február 13.

46 Az 1908-ban született Kovács Béla 1939-től az FKGP főtitkárhelyettese, 1945 és 1947. február 20. között főtitkára volt. A BM politikai államtitkára az Ideiglenes Nemzeti Kormányban, földművelésügyi miniszter 1945. november 15. és 1946. február 23. között. A magyarországi Szövetséges Ellenőrző Bizottság keretében tevékenykedő szovjet hatóságok lefoglalt hamis vádak alapján 1947. február 25-én. Bírósági tárgyalás nélkül húszévi kényszermunka-büntetésre ítélték a Szovjetunióban. Hazaszállították Magyarországra 1955 őszén, szabadult 1956 áprilisában. Ismét a földművelésügyi tárcát vezette 1956. október 26. és 31. között, államminiszter volt november 2. és 4. között.

Ezért Bibó államminiszterrel és a „paraszt szövetség” Gönczcel nem csupán '56 ült a vádlottak padján és állt bírái előtt 1958 nyarán, hanem a társadalom széles körei által igényelt, és ideig-óráig visszatért többpárti demokrácia s vele együtt a többpártrendszer is, ami Moszkva számára olyan volt, mint ördögnek a tömjénfüst. Ezért a közeli mellett a távolabbi múlt, a magyar polgári demokrácia felszámolásának időszaka is ott kísértett a zárt tárgyalásokon. A közismert bibói életút mellett ugyanis nem árt utalni arra, hogy Göncz Árpád – az 1945 utáni koalíciós idők kisgazdapárti főtitkárának, Kovács Bélának egykori titkára – megtestesítette a múlt markáns politikusát is, aki kétszer, előbb október 26. és 31. között a földművelésügyi, majd november 2. és 4. között államminiszteri tárcát is kapott '56 forradalmának napjaiban. Annak idején Gönczöt – aki 1947 júliusáig volt pártjának tisztviselője – az államvédelmisek letartóztatták, és kilenchereti raboskodás után szüntették meg az ellene kezdeményezett eljárást. Kovácsot – szemben 1947-tel – most nem merték meghurcolni, részben egészségi állapota, részben a vele szemben korábban elkövetett szovjet attak törvénysértő voltának széles körben ismert volta miatt, függetlenül attól, hogy a kisgazdapárti elnök semmilyen törvénybe ütköző cselekedetet nem követett el a forradalom idején, ugyanis az elnyomó apparátust a jogalap sohasem érdekelte.

A restaurált politikai struktúra megerősödése után a kádári pretoriánus erők (a más büntetőeljárásban elmarasztalt B. Szabó mellett) e két politikus meghurcolásával egyfelől az egykori parasztpárti, ez idő tájt, október 30-tól Petőfi párti⁴⁷, másfelől a volt kisgazdapárti, illetve kötődő politikai erőkkal szembeni újabb fellépéssel is érzékeltették, sem régi, sem új pártjaik, sem azok vezetői nem kívánatos személyek az újra egypártivá zsugorított politikai palettán. Nem meglepő ezért, hogy a távollévő Kéthly sem maradt ki az egykori koalíciós pártok, személyében jelesül a Szociáldemokrata Párt elmarasztalándó prominens politikusai közül, de miképp?! Róla – noha az 1962. augusztusi MSZMP KB-ülés szellemiségének kvázi ellentmondott (azaz a továbbiakban szociáldemokratákat a múltjuk miatt nem marasztalnak el) – 1962 őszén határozta meg a Legfelsőbb Bíróság bírái (Vágó Tibor tanácsa), részben ismét törvénytelenül elítélve őt, rehabilitációja során pettyet ejtve makulátlan múltján. Bibó István és két társa mellett az államminiszterek elmarasztalása így nem csupán a személyükben meghurcoltakat érintette, hanem a volt pártjaik erről mit sem tudó egykori tagjainak szóló egyfajta titkos, míg

⁴⁷ A másik államminisztert, a parasztpárti utódszerveződés, a Petőfi Párt főtitkárát, Farkas Ferencet nem hurcolták meg.

Moszkva számára világos „üzenet” volt: az egypártrendszer hegemoniájához nem férhet kétség, még 1947-es alapokon sem restaurálható a koalíciós éra.

Az utóbb elmarasztaltak elleni vizsgálat, majd büntetőperük nem csupán azt a célozta, hogy „a forradalom céljainak és eszméinek talán legmarkánsabb megfogalmazóját” két társával együtt titokban kompromittálja. Ők a nemzet és a megdöntött törvényes kormány nevében felvették ugyan „a kapcsolatot a három nyugati nagyhatalom és India budapesti diplomataival”, és tudósították a világot a Magyarországon történekről, egyúttal „reális javaslatokat” is sugalltak a „magyar kérdés kompromisszumos megoldására”, kísérlüket mégsem koronázhatta siker. Azért sem, mert az MSZMP vezetése, Kádár és köre, mint a kommunista párt jogutódja tobzódhatott, folytatva a hagyományokat, esetenként fizikailag is leszámolt a párton belül és azon kívül lévő, ellenségé minősített politikusokkal, személyekkel. A határokon belül senki sem állhatott az útjába, mindeközben a határokon kívülről a testvérpárti politikusok kimondottan erre sarkallták. Az ’56-os forradalom és szabadságharc utóvédharciba jeleskedő Bibó István és két társának büntetőpere ekképp illeszkedett a kádári megtorlás rendszerébe, ami „nem volt más, mint a Rákosi-féle rendszerű retorziók rémséges restaurálása”.⁴⁸

Az államminisztértársak meghurcolása után – miután cserbenhagyta és Moszkvában el is árulta őket november elején, majd később Magyarországon – Kádár a második szovjet beavatkozással kapott hatalma birtokában okkal érezhette, hogy immár nem államminiszter, hanem az „állam én vagyok”. A quislinggé vált politikus korabeli és későbbi tevékenységének mérlegét nem a magyar büntetőbíráóság, hanem a történelem ítélőszéke vonta meg.

IRODALOM

Argejő Éva: „... töltse jól megérdemelt büntetését Magyarország egyetlen szubalpin börtönében, Márianosztrán...” Fogdaügynöki jelentések a Váci Országos Börtönben történt éhségstrájról. *Betekintő*, 2009/2.

Horváth Ibolya – Solt Pál – Szabó Győző – Zanathy János – Zinner Tibor (szerk.): Iratok az igazságszolgáltatás történetéhez 3. KJK, Budapest, 1994

Horváth Ibolya – Solt Pál – Szabó Győző – Zanathy János – Zinner Tibor (szerk.): Iratok az igazságszolgáltatás történetéhez 4. KJK, Budapest, 1995

Kertész Dezső – Litván György: Váci börtönstrájk, 1960. In: Hegedűs B. **András – Kende Péter – Litván György (szerk.):** Visszaemlékezések és dokumentumok. ’56-os Intézet, Budapest, 1995 [Évkönyv 4.]

⁴⁸ Zinner Tibor (2001): i. m. 9. o.

Somorjai Ádám – Zinner Tibor: Szeizmográf a Szabadság téren. Mindszenty bíboros levelezése az USA elnökeivel és külügyminisztereivel 1956–1971. Hamvas Béla Kulturakutató Intézet, Budapest, 2010

Szakács Sándor – Zinner Tibor: A háború „megváltozott természete”. Adatok és adalékok, tények és összefüggések – 1944–1948. Gênius Gold, Budapest, 1997

„Vásárhelyi elvtárs, maga nem érti, miről van itten szó!” Vásárhelyi Miklóssal életének 1945 és 1956 közötti szakaszáról beszélget Hegedűs B. András és Kozák Gyula. *Beszélő*, 2001. október

Zinner Tibor: A kádári megtorlás rendszere. Hamvas Béla Kulturakutató Intézet, Budapest, 2001

Zinner Tibor: Halálos évtized a „Népköztársaság nevében!”. A Legfelsőbb Bíróság halálos ítéletei 1957. január 14. és 1966. október 13. között. In: **Balla Judit – Borbély Zoltán – Koltay András (szerk.):** „A Köztársaság nevében!” Pálincás György emlékkönyv. Rejtjel Kiadó, Budapest, 2007, 228. o.

HORVÁTH SÁNDOR

Gumibot és razzia

A szocialista rendőrség és a szegénység felügyelete

A szocialista rendőrség a közterek felügyeletét három jól elkülöníthető módszerrel képzelte el: a különböző feladatokat ellátó osztályok munkatársainak közbiztonsági akciókra vezénylésével (razziákkal), az őrsemélyzet városi mozgatásának fokozásával (például a közrendvédelmi járőrszolgálat járművekkel ellátásával, vagy az URH 1956-os bevezetésével) és az önkéntes rendőrök bevetésével, leginkább tömegrendezvényeken. Bár utóbbi feladatkör kapcsán a hatvanas években már panaszként merült fel, hogy a szolgálatba küldhető önkéntes rendőrök száma futballrangadók idején mindig megugrik, míg állami ünnepek idején csökken.¹ A tömegrendezvényeket a Budapesti Rendőr-főkapitányság közbiztonság-politikai hatás szempontjából három kategóriába sorolta 1968-ban: az első kategóriába tartoztak a nemzetközi politikai rendezvények, április 4., magyar–szovjet, FTC–Vasas, FTC–Dózsa labdarúgó-mérkőzések, illetve egyes külföldi zenekarok fellépése. A második kategóriába sorolták az összes többi fontosabb mérkőzést és nagyobb ünnepi rendezvényt, míg a harmadik kategóriába került a kerületi kapitányságokra tartozó események biztosítása.²

A szocialista rendőrség megszervezésekor a razziák elsősorban az előállítási tervek teljesítését szolgálták. 1950-ben az országban végrehajtott razziák célját így fogalmazták meg: „a gépjárművek ellenőrzése, a titkos kéjnlők felkutatása, valamint a fekete árut szállító egyéb járművek ellenőrzése”³. 1951-ben Házi Árpád belügyminiszter elrendelte a koldusok összeszedését, ez Budapesten több rendkívüli járőrszolgálat kivezénylésével járt. Ekkor kezdett elterjedni, hogy több, két fővel indított járőrszolgálatot vezényeltek ki, „mert

1 Jelentés az önkéntes rendőrök munkájáról. Magyar Országos Levéltár (MOL), ORFK, XIX-B-14. 499. d.

2 Az első kategóriába sorolt rendezvényekre százötven-kétszáz rendőrt, kétszáz önkéntes rendőrt, száz operatív munkást, száz BM-karhatalmistát tartalékban, tíz URH-s gépkocsit és nyolc lovas rendőrt kellett biztosítani, ezzel szemben a második kategóriára hatvan rendőrt, száz önkéntes rendőrt, a harmadik kategóriára húsz-harminc rendőrt és csupán harminc-ötven önkéntes rendőrt jutott. Fontosabb rendezvények rendőri biztosításának tapasztalatai, feladatai. Budapest Főváros Levéltára (BFL). BRFK, 56/10 111-026/4-1968.

3 MOL, ORFK, XIX-B-14. 446. d. 3. sz. 1950.

a koldusok összeszedésénél egy fős járőr nem tudta elvégezni feladatát”. A megyei kapitányságokon ugyanebben az időben viszont úgy tudták emelni a járőrszolgálati terv teljesítésének ütemét, hogy általában nem kettesével, hanem egyesével vezényelték ki a járőröket.⁴

A térhasználat rendőri ellenőrzésének kérdését – már csak az aktualitása miatt is – a szegénység és kolduskérdés Rákosi- és Kádár-kori rendészeti kezelésén keresztül vizsgálom.⁵

A kolduskérdés kezelésének szocialista korszakbeli modellje 1951-ben alakult ki. 1951. december 25-ig a VIII. Kerületi Rendőrkapitányságra előál-lították a Budapest utcáin fellelhető és „felkutatott” összes koldust. Ez a rendőrkapitányság kapta feladatul a kolduskérdés rendészeti kezelésének irányítását. A koldusok begyűjtése után egy külön erre a célra alakult bizottság eldöntötte, hogy a „kolduláson tetten értek” közül ki a „rászoruló” és ki az, akit nem szabad hazaengedni. A „jó koldusokat” hazaengedték, és a „*további koldulásuk megelőzése céljából fokozottabb mértékű*” segélyben részesítették. Ezt a segélyezést a koldulók lakóhelye szerinti kerületi tanács feladatává tették, azzal a feltétellel, hogy a segélyt elsősorban természetben kell kiadni. Ez elsősorban étel- és tüzelőosztást jelentett, vagyis a közsegélyezés módjának első számú eszközét. Ezek alapján úgy tűnik, hogy a „jó koldusok” a közsegélyezett, míg a „rossz koldusok” az elzárandó, kiutasítandó kategóriába kerültek. Ha a fokozott segélyt nem volt célszerű természetben kiadni (mert például *„a kolduló családi környezetben él, ahol főzési lehetőség*

⁴ MOL, ORFK, XIX-B-14. 446. d. 13. sz. 1951.

⁵ Amikor az államilag szabályozott kollektív erőszak kutatói a város és a rendőrség viszonyát vizsgálták, a rendőri intézkedések városlakókra gyakorolt hatását többnyire tanulási folyamatként vagy a civilizációs/modernizációs fegyelmzési technikák kiterjesztéseként ábrázolták. A Georg Simmel modelljében reprezentált nagyvárosi ember modernség-tapasztalatának ábrázolása éppúgy tetten érhető a társadalmi tér állami felügyeletével foglalkozó Alf Lüdtke (aki a porosz rendőrség állami erőszakáról írta a disszertációját), Ralph Jessen és Thomas Lindenberger, mint a témával Magyarországon elsők között foglalkozó Gyáni Gábor írásaiban. Georg Simmel: A nagyváros és a szellemi élet. In: Szelényi Iván (szerk.): Városszociológia. KJK, Budapest, 1973, 251–266. o.; Alf Lüdtke: „Gemeinwohl”, Polizei und „Festungspraxis”. Innere Verwaltung und staatliche Gewaltsamkeit in Preußen. 1815–50. Göttingen, 1982; Thomas Lindenberger: Volkspolizei. Herrschaftspraxis und öffentliche Ordnung im SED-Staat, 1952–1968. Böhlau Verlag, Köln, 2003; Gyáni Gábor: Az utca és a szalon. Társadalmi térhasználat Budapesten 1870–1940. Új Mandátum Kiadó, Budapest, 1998, 74–85., 96–109. o. A szocialista korszak rendőrségének története még gyermekcipőben jár, az eddigi feldolgozások elsősorban az 1945 utáni évekkel foglalkoztak. Kozáry Andrea: Dokumentumok a szerveződő rendőrségről és Budapest közállapotáról 1945. január–február. Társadalmi Szemle, 1997/1., 76–90. o.; Kozáry Andrea: A Rendőrákadémia létrehozása és működése 1947–1948-ban. In: Gyarmati György (szerk.): Trezor 1. A Történeti Hivatal évkönyve. Történeti Hivatal, Budapest, 1999, 189–208. o.; Palasik Mária: Félelembe zárt múlt. Politikai gyilkosságok Gyomrón és környékén 1945-ben. Napvilág Kiadó, Budapest, 2010

van”), havi 150-180 forintos pénzsegélyt adtak azzal a feltétellel, hogy a kolduló nem próbálkozik meg ismételtén a koldulással. A közsegélyezett „koldusok” támogatásának összege mindezek alapján az ötvenes évek elején magasabb volt, mint az ötvenes évek végén.⁶ A többieket – akit tudtak – szociális otthonba utalták, amelyek vidékre telepítése éppen ebben az időszakban zajlott. A közsegélyezés tehát a kolduskérdés rendészeti kezelésének hatására alakult ki, emiatt egyik fontos szerepe volt, hogy különbséget tegyen „jó” és „rossz” koldusok között.

Az ötvenes évek végétől a tervgazdálkodásból fakadó ipari segédmunkashiány miatt a gazdasági és pártszervek egyre nagyobb erőfeszítéseket tettek annak érdekében, hogy a cigány lakosságot bevonják a nagyipari termelésbe. Ennek hatására született az MSZMP Politikai Bizottságának 1961. június 20-i határozata a cigány lakosság helyzetének megjavításáról, ami nemcsak a cigánykutatások hatvanas évekbeli megélénküléséhez, hanem a cigánybűnözésről szóló rendészeti diskurzus erősebbé válásához is vezetett. A társadalmi tér rendőri felügyeletében új lehetőségként jelent meg a cigánytelepeken tartott razziák számának növelése: az itt végrehajtott razziák növelték az előállítási terv végrehajthatóságát. Ekkor élénkült meg az úgynevezett „*cigánybűnözők vonalának ügynöki biztosítása*” is. A cigánylakosság helyzetének javításáról szóló MSZMP PB-határozat után a rendőrségi iratokban egyre gyakrabban bukkant fel a „cigánybűnözés” kifejezés, a rendőrség kampányokat indított a „cigánybűnözés” felszámolására, ami a cigánytelepek elleni razziák számának növekedésével járt együtt.⁷

A szegények térhasználatának rendészeti korlátozása a Kádár-korszakban a Rákosi-korszakból is örökölt tradíciók alapján folytatódott. Egy 1960-ban készült, az öregkori szociális ellátások kapcsán készült tanácsi jelentésről szóló vitán a szociális gondozásra szorultnak ítélték említésekor nyomban szóba került a megbélyegzésük is: „*Ván Budapesten vagy 150-200 olyan öreg, akik munkára már képtelenek, nem családban élnek, volt bűnözők vagy*

6 A kolduláson tetten érték fokozottabb támogatása; A kolduskérdés felszámolásának folytatása. BFL Végrehajtó Bizottság (VB) XXIII-115c. Egészségügyi osztály (Eüo). Szociálpolitikai (Szocpol) Csoport. 1. d. 3060/6-155/50-51.

7 Az ORFK 1962-től módszeresen tanulmányozta és összegyűjtötte a „cigánybűnözésre jellemző” bűncselekményeket, ebben a témában jelentéseket kért a megyei kapitányságoktól. MOL, ORFK, XIX-B-14. 583-584. d. A cigányoknál az ügynöki vonal fejlesztéséről. MOL, ORFK, XIX-B-14. 122. d. sz.n. 1959. „A fejlődés ellenére sem kielégítő a cigánybűnözők vonalának ügynöki biztosítása. Számos területen a bűnügyileg fertőzött, cigánybűnözők lakta helyek nincsenek biztosítva. Ennek oka, hogy a terület ügynöki fejlesztése az egyik legnehezebb feladatok közé tartozik, különös gondos kiválasztást, a jelöltek alapos tanulmányozását igényli.”

*lumpenproletárok, akik előregedtek és a fővárosban teljesen lakás nélkül vannak. Koldulnak és csavarognak. Nagyon rontják a városképet és különösen rossz hatással vannak az idegenforgalomra, mert elsősorban a város belterületén koldulnak.*⁹ „Tenni kellene viszont valami azokkal, akik budapestiek. Bezárni nem lehet őket, mert nem követtek el semmit. Ha valahol elhelyezzük őket, kijönnek és tovább koldulnak és csavarognak vagy más ilyesmivel foglalkoznak és akkor már bíróságilag el lehet járni.”¹⁰ A rendészeti eszközök korlátozott volta miatt azonban az is szóba került, hogy „jelöljünk ki egy harmadrendű szociális otthont, ahová be tudjuk utalni őket”¹¹. Erre azonban nem nagyon volt szükség, mivel az idős hajléktalanokat – akiket nem tudtak sem bezárni, sem kiutasítani – egy idő után vidéki elmeotthonba zárták. Az elmeotthonok – mivel gazdaságokat is üzemeltettek – amúgy is közelebb voltak az önfenntartáshoz. Az ott élők munkára kényszerítése viszont csak büntetéssel volt lehetséges. Volt olyan elmeotthon is, amelynek új épületét az oda „beutaltakkal” építették.¹² A szociális otthonokban végeztetett munka hivatalosan amúgy is nevelő hatású volt, mivel az illetékesek szerint az öregeknek fontos, hogy „ha mód van rá, elfoglaltságot adjunk, hogy ne üljenek tétlenül. Munkabírók, mozogni akarnak.”¹³

A felvetésre érkezett válasz szerint: „a koldus-kérdést [...] csak zárt intézettel lehetne megoldani [...], márpedig a fennálló törvényes rendelkezések erre nem adnak módot. Ezt csakis rendészeti úton lehetne megoldani.”¹⁴ A rendészeti megoldásról született informális rendészeti megállapodás szerint: „A csavargókról, a koldusokról többször tárgyaltunk már a Főkapitányság illetékes osztályával és megállapodásra is jutottunk. Ha a Főkapitányság vagy egy kerületi kapitányság részéről olyan személyeket hoznak hozzánk, akik budapesti illetőségűek, minden esetben soron kívül elhelyezzük őket valamelyik vidéki otthonunkban” – mondta a szociálpolitikai csoport vezetője.¹⁵ Másfelől ez a megoldás tehermentesítette a budapesti szociális otthonokat. „Az ed-

8 Jelentés az öregkori betegellátásról, különös tekintettel a szociálpolitikai vonatkozásokra. 1960. november 2. Vita. 104. BFL, VB, XXIII-102a.

9 Uo.

10 Uo.

11 Jelentés az öregkori betegellátásról... i. m. 105.

12 Uo. 106.

13 Uo. 124.

14 Uo. 108.

15 Uo. 112.

digi gyakorlattól mereven elzárkóztunk és továbbra sem fogunk belemenni. Eddig ugyanis az volt a gyakorlat, hogy ha egy csavargót valahol elfogtak éjjel, akkor bevitték egy szociális otthonba és kényszerítették az otthon valamelyik dolgozóját, ápolóját, inspekciónak, hogy vegye be éjszakára. Ez nem lehet, és a Főkapitányság részéről meg is értették, hiszen az illető csavargó esetleg férges is.”¹⁶ A vidéki otthonokat azért is részesítették előnyben a kolduskérdés megoldásakor, mert ott jobban őrizték a fogva tartott beutaltakat: „Ha ugyanis valaki megszökött a szociális otthonból és bírói eljárással köteleznek bennünket, hogy elhelyezzük az illetőt, akkor el tudjuk helyezni olyan vidéki otthonba, ahonnan nem tud megszökni. Ez egyébként tíz éve probléma, és a helyzet sokat javult. Régebben minden sarkon volt egy-egy koldus.”¹⁷

A koldulás a korszakban szinte kizárólag rendészeti probléma volt. A koldusok kilétééről keveset tudtak a tanács dolgozói, de külső nyomásra időnként igyekeztek valamit megtudni. 1963 karácsonya előtt a szociális csoport munkatársai levelet kaptak a *Nők Lapjától*, ebben felhívták a tanács dolgozók figyelmét, hogy még mindig vannak koldusok Budapesten, de nem tudni, kik ezek. A levelet azon nyomban továbbították a Budapesti Rendőr-főkapitányság Igazgatásrendészeti Osztályának. Ott továbbküldték a területileg illetékes rendőrkapitányságok vezetőinek, így a kerületi kapitányságok rendőreinek módjuk nyílt arra, hogy közvetlenül levelezhessenek a Nők Lapjával. Az új év új razziával indult a belvárosban a koldusok ellen, elsősorban a koldusok kilétének megállapítása céljából. Január végén az V. és XIII. kerületi kapitányság előállított néhány koldust, akik ellen a rendőrök már feljelentést is tettek. A Múzeum körúton, a Szent István körúton vagy a Nyugati pályaudvarnál kolduló emberekről a rendőrök leírták, hogy évek óta ismerik őket: többnyire valamelyik végtagjuk hiányzik és tüdőbeteg, de a többszöri figyelmeztetés ellenére nem hagytak fel tevékenységükkel, annak ellenére, hogy némelyikük még börtönben is volt koldulás miatt.¹⁸

Az eljárás miatt egyikükről, *S. Györgyről* környezettanulmány is készült. Előtte *Kóvér József* rendőr főtörzsőrmester leírta róla, hogy a Nyugati pályaudvarnál kolduló 39 éves „személy [...] a koldulás alkalmával a két mankójára támaszkodva felhúzza a pantallóját mindkét szarát úgy, hogy lehet látni, hogy mülábai vannak és a kezét kitarva kéreget. Nevezett a figyelmeztetések alkalmával elmondotta, hogy mit csináljon, sehol nem veszik fel munkára,

¹⁶ Uo. 113.

¹⁷ Uo. 120.

¹⁸ BFL XXIII-115c. VB Eüo., Szocpol 54. d. 200265/1964. Levelezés az ügyben: 1963. december 23. és 1964. március 10. között.

mivel múltái vannak és hogy tüdőbeteg, és valamiből élni kell neki.” S. György elmondta azt is, hogy a Bécsi úton, a téglagyárnál lakik egy földszinti lakásban a feleségével és a 15 éves lányával, Ilonával, akik mindketten segéd munkások. S. Györgynek volt két másik gyereke is: egy 22 éves fiú és egy 19 éves lány, mindketten házasok. A rendőr kérdésére elmondta azt is, hogy ők nem segítik anyagilag. Márk Ferencné, a tanács szociális csoportjának vezetője a rendőrségi jellemzés beérkezése után kért környezettanulmányt S. Györgyről. E szerint a férfi 1949-ig cserepesként dolgozott, de akkor villamosbaleset miatt mindkét lábát elvesztette. A Bécsi úton hatan éltek az egyszobás lakásban: S. György (akit többnyire kizártak a lakásból), a felesége, a lányuk, a férfi nagyobb lánya a férjével és egyéves gyermekükkel, de ők a leírás szerint külön háztartást vezettek a szoba-konyhás lakásban. Szabó Lajosné, a környezettanulmány szerzője így folytatta: *„Helyszíni vizsgálat során feleség is éppen akkor jött haza és hangoskodott, hogy ő nevezetett eltartani keresetéből képtelen. Az a meglátásuk, hogy a család zavarja el nevezetett koldulni, mivel munkaképtelen, jövedelemmel nem rendelkezik. Útjukban van szerencsétlen. Nevezett nagyon szeretne egy szociális otthonba menni, amit a felesége is nagyon helyeselt.”* Márk Ferencné ezek után sürgős szociális otthoni beutalót kért, ez azonban már nem volt csatolva az ügyben készült iratokhoz.

A rendőrség a kolduskérdés rendészeti kezelésén kívül a szegénység korabeli formáinak egyik első észlelője is volt, hiszen rendre a rendőröket hívták, ha valaki éhezés, betegség, inség miatt életveszélybe került. *„A kerületi tanácsoktól, a Vöröskeresztől, a rendőrségtől, stb., nap mint nap értesülünk olyan esetekről, hogy az egyedülálló, magáról gondoskodni nem tudó idős emberek, akik szociális otthoni beutalásra várnak, olyan állapotban vannak, hogy életük közvetlen veszélybe kerül. Nem egy gondozásra szorultat patkányok, férgek rágtak, szennyben, bűzben, étlen-szomjan feküdtek szánalmas ágyaikban, mikor rájuk találtak”* – írták a budapesti szociális otthonok fejlesztéséről készült jelentésben 1965-ben.¹⁹ Az időskori szegénységet korántsem szüntette meg a társadalombiztosítás, azon belül a nyugdíjrendszer kiterjesztése. A szociális otthonok (különösen a vidéki „elmebetegek” részére fenntartott otthonok) sajátos „elzáró helyként” funkcionáltak, ahova a rendőrség – más híján – előállította a deviánsnak ítélt szegényeket.

A kolduskérdést azonban nem lehetett rendészeti eszközökkel megoldani, mivel a hatvanas években sem tiltották be teljesen a koldulást. Az ismételt

¹⁹ A szociális otthonok helyzete, problémái és fejlesztése a fővárosban. 1965. február 3. BFL. VB XXIII-102a.

korlátozásra immár nem csupán ideológiai, hanem idegenforgalmi okokból került sor. 1967-ben a koldusok ügye azért került ismét a fővárosi tanács elé, mert úgy vélték, hogy a belvárosban elszaporodtak a koldusok, akik sokak szemében zavarták az idegenforgalmat és a belvárosi utcaképet. A koldusok persze nem lettek többen, mint korábban, pusztán a turisták számának emelkedése miatt egyre jobban sértették az idegenforgalmi érdekeket. A fővárosi rendőrfőkapitány levelet is kapott az Idegenforgalmi Hivatal és a Belvárosi Plébánia igazgatóitól a Váci utca és a szállodák környékén elszaporodó koldusokról. *„Ezeknek a leveleknek a mindegyike egyöntetűen arra szólít fel, hogy a koldus kérdésben lépünk fel radikálisan. Közlöm a Végrehajtó Bizottsággal, hogy a koldusok ellen fellépni semmiféle hatóságnak nincsen joga. Magyarországon szabad koldulni, ha a kolduló személy nem folytat könnyelmű életmódot vagy nem tanúsít garázda magatartást. [...] Az új szabálysértési kódex majd módot ad arra, hogy álkoldusok, tehát a dolgozni tudó munkakerülők ellen eljárjunk”* – mondta Sós György főkapitány a VB előtt. Csehik Ferencné szerint *„a Belvárosban ez nagy problémát jelent. [...] De nem is mutat jó képet az, hogy rongyos, piszkos emberek lepik el a Belvárost”*. Sós György a leghatékonyabb eszköznek a rendészeti eljárást tartotta: *„Igazlatatlással zavarjuk őket és ha fiatalok vagy munkaképesek, akkor elvisszük őket, de öregekkel és betegekkel mit kezdünk?”* – tette fel a költői kérdést rendőr létére.²⁰

Országos jogszabályokban nem szabályozhatták a koldusok elleni fellépést, mert a szocializmusban hivatalosan nem létezett koldus. Ezért hiába igyekeztek a kerületi tanácsok szabályozni a kérdést, erre nem volt lehetőségük. *„Ahogyan Sós elvtárs említette, el lehet járni a közveszélyes munkakerülőkkal szemben, de ha öregekről van szó, akkor ez szociális problémává válik. Ha a koldulást megtiltjuk, akkor ezzel a tanács szerveinek okozunk gondot, mert akkor vagy szociális ellátásban vagy szociális segítségben kell őket részesíteni.”* A szociális otthonokba utalt koldusok elzárását maga a tanács is szorgalmazta: *„Aki közveszélyes munkakerülő, azt le kell csukni. Aki állásban van és kiáll koldulni, az ellen el kell járni. Ha szociális otthonban van az illető, akkor meg kell akadályozni, hogy koldulni menjen, és valamiféle szankciót kell találni ezzel kapcsolatban a szociális otthonnak.”*²¹ A legta-

²⁰ BFL VB XXIII-102a. 1967. december 20., 104–105.

²¹ A másik problémát abban látta az egyik VB-tag, hogy a koldusok sokkal jobban keresnek az utcán, mintha segílyt kapnának, ami gyakori érvelésnek számított a szociális segélyezéssel szemben. „Kelemen Lajos: Két-háromszáz forint szociális segílyt tudunk biztosítani, ezek pedig két nap alatt megkeresnek 300 forintot.” Uo. 105.

karékosabb rendészeti megoldás a koldusok vidéki szociális (elme-) otthonokba zárása volt ezen a téren, amelyek egyúttal a legszegényebb öregeknek is szállást nyújtottak.

1971-ben szinte hasonló tartalommal került a Fővárosi Tanács Végrehajtó Bizottsága elé a munkásszállók helyzetéről szóló jelentés, amely szerint a többségében ideiglenesnek szánt munkásszállókban élők többsége „falusias” életet él, nem ritkán tíz-tizenkét éve lakik ugyanazon a szállón, s míg a férfiak ellen a legtöbb panasz a csendháborítás miatt érkezik, addig a nőket többnyire férfi látogatók fogadása miatt jelentették fel. A munkásszállások helyzetének javítását többen a rendőrség aktívabb bevonásával képzelték el, ez beleillett a kérdés rendészeti kezelésének hagyományába. Az ülésen többen is felvetették, hogy a rendőrségnek több véleményezési jogot kell adni, például azért, mert az azt megelőző másfél évben három munkásszállásról is kerültek ki gyilkosok. Az ülésen a legnagyobb vita arról folyt, hogy a sajtóban nyilvánosságra hozzák-e a jelentés megállapításait. Végül azzal érvelve vetették el a nyilvánosságot, hogy „*még a külföld is átvenné ezeket a híreket, hogy milyen viszonyok vannak nálunk a munkásszállásokon*”²². A szegénység etnicizálódásával párhuzamosan a munkásszállókat az ott élő cigányok száma alapján tartották a „jó” vagy „rossz” munkások lakhelyeként számon.²³

Verebélyi Ottó, a Fővárosi Tanács kezelésébe tartozó Munkás- és Nővérszállók Központjának igazgatója a szálláslakók egy részét azért ítélte rászorulóknak, mert közülük tartoznak „*például: volt állami gondozottak, rehabilitációs intézetekből átvett testi fogyatékosok, leszázalékoltak, idegbetegek, börtönből szabadultak, akiknek kapcsolata a társadalommal és a családdal megszakadt és elhelyezésük, utógondozásuk szociálpolitikai feladat*”²⁴. Másrészt elmondta, hogy ugyanezek az emberek egyáltalán nem ideiglenesnek tekintik lakóhelyüket, hanem ragaszkodnak hozzá, ezért a magánéletük felügyelete folyamatos konfliktusok forrása.²⁵

Ezzel szemben az építőipari szállások – amelyek jelentős részét a fekete vonatokkal ingázók lakhelyeként tartottak számon – lakóinak zömét *Dékány*

22 A munkásszállások helyzete és problémái Budapest VII-VIII-IX. kerületében. BFL XXIII. 102. a. Fővárosi Tanács (FT) VB 1971. január 20., 94.

23 Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltár (PSZL). XII. 14. f. 8/119. A munkásszállások a közművelődésért című pályázattal kapcsolatos anyagok. 1985. 99. BKV Méta utcai munkásszállója. 1986. ápr. 19. Futaki József jkv.-e.

24 PSZL. XII. 14. f. 8/113. A munkásszállások a közművelődésért c. pályázattal kapcsolatos anyagok, 1977–78. Szemelvények az SZBT munkásszállók közművelődési helyzetével foglalkozó konferenciájának anyagából. 1976. 73–74.

25 Uo. 76.

István, az Építőipari Szállás Kulturális Egyesület vezetője nem tartotta munkásnak: „A munkásszálláson dolgozók még alig tartoznak a munkásszálláshoz, tapasztalataim szerint csupán 12-14%-uk tartja véglegesnek a budapesti munkavállalást, és nem akar egyáltalán visszatérni falujába.”²⁶

A szállások között a hetvenes évektől éles választóvonalat húzott, hogy közülük egyre többet kifejezetten „cigányszállóként” tartottak számon és még a hivatalos jelentésekben is így emlegették. „Elrettentő a KÉV-Metro Csepeli cigány szállója, ami egy lakóház alagsorában a közműsövekkel együtt helyezkedik el. Két bejárata van, két lakóház kapuja. A kapukat 21 órakor bezárják, de a szállólakóknak nem adnak kapukulcsot. A szobák fele átjáró szoba.”²⁷ A Csavargyár úti munkásszállót is kifejezetten cigányszállóként ábrázolták: „Ma is gondot jelent a cigány kérdés, jöllehet a cigányok zömmel beilleszkednek a vállalati rendbe, bár ez a szállásokon nehezebben megy, mert bizalmatlanok velük. Jelentős fejlődést mutat a Csavargyári Szálló, amelynek cigány származású közművelődési felelőse megtalálta a hozzájuk vezető utat, és a velük való foglalkozás helyes módszereit. A feloldott feszültség jelentős eredményeket hozott, de tapasztalható az is, hogy ahol a munkahelyi közösség fel tudta oldani az elkülönülést, ott a szálláshelyeken sincs cigányprobléma.”²⁸ A szegregáció a munkásszállások között is érvényesült, ezért korántsem meglepő, hogy a szállásokat látogató szakszervezeti megbízottak negatív tendenciaként ábrázolták a cigányok arányának növekedését a szállókon.²⁹

A nyolcvanas években általánossá vált, hogy a budapesti munkásszállók közművelődési helyzetét szakszervezeti megbízottak ellenőrizték. A látogatásaikról készült jegyzőkönyvek gazdag forrását adják a munkásszállók korabeli mindennapjainak, ezekről a korábbi évtizedekből jóval kevesebb for-

26 Uo. 85.

27 Uo. 92.

28 PSZL XII. 14. f. 8/115. A munkásszállások a közművelődésért című pályázattal kapcsolatos anyagok. 1980. 13–23. Jelentés a fővárosi munkásszállásokon folyó közművelődési munka tapasztalatairól, javaslat a további feladatokra. Budapest, 1980. május 5., 15.

29 „Többször visszatérő gondolat volt a Bánk bán szállón, hogy az utóbbi években igen leromlott a szállólakók állománya minőségileg és megnövekedett a cigányok aránya.” PSZL XII. 14. f. 8/117. A munkásszállások a közművelődésért című pályázattal kapcsolatos anyagok, 1983–84, 126. Fővárosi Község-terület-fenntartó Vállalat munkásszállóján készült jkv. (XI. Bánk bán u. 8–10.) 1985. november 17. Szabó Ákosné. „Az itt élő emberek zöme a szó teljes értelmében a társadalom periferiáján foglalnak helyet. Rendkívül magas az analfabéták száma, és a hiányzó alapfokú iskolai végzettség is általánosnak tekinthető. Mindez talán egyenesen következik abból, hogy a szállólakók 70%-a cigány.” PSZL XII. 14. f. 8/118. A munkásszállások a közművelődésért című pályázattal kapcsolatos anyagok. 1985, 134–135. Jelentés FKfV-munkásszállás, Bánk bán u. 8–10. Kiss László, 1986. február.

rás maradt fenn. E jegyzőkönyvek némelyike néha szociografikus erővel ábrázolta a szállólakók társadalomból kivetettségét: „*alkonyati szórt, szürke fényben a szálló előtti utca fűvén letelepedett embercsoportot látok, amint kártyáznak, beszélgetnek. Gatyában, fürdőköpenyben, farmerben. Amikor megnyugtatom őket, hogy sem civil ruhás nyomozó, sem szabadnapos rendőr nem vagyok, valamelyest feloldódik arcukon a gyanakvás. Itt az utcán, az ő társaságukban ők szabják a házirendet, én vagyok náluk a vendég.*”³⁰

A közművelődési felelősök néha egészen sajátos helyzetbe kerültek a munkásszállókon, hiszen olyan kulturális célokat igyekeztek megvalósítani, amelyek az elszigetelt élethez szokott szálláslakókat többnyire teljesen hidegen hagyták. Az egyik ilyen „művelődési program” ellenőrzéséről egy ferencvárosi munkásszállón készült jegyzőkönyv szerint: „*A nagyterem belülről ZÁRT ajtaja mögött nyilvános közös torna (aerobic) zajlott. Résztevői a népművelő előtornászásával 3 félmeztelen lakó és négy-öt télikabátba burkolódzó drukker. A teremben szintén félhomály volt, hideg és izzadságszag. A hangulat a tetőfokán. Kölcsönös üdvözlésünk után a testnevelés – kéréssemre – folytatódott, hiszen a tervezett ill. szokásos 45 percből még csak 20 perc telt el. Addig alkalmam nyílt a drukkerekkel való beszélgetésre. Elmondták, hogy ők nem szívesen vetkőznek le, de a népművelő így, fürdőruhában nagyon tetszik nekik.*”³¹

A munkásszállók lakóinak napi ellenőrzését a szakszervezeti megbízottak is a renitens gyerekek kontrollálásához hasonlították, hozzátéve, hogy „*a szobákban tartott razziákat legalább jobban meg kellene ideologizálni, nehogy ennyire a munkások autonómiáját sértő cselekedetnek tűnjön.*”³² A társadalom peremén élő szállólakók társadalmi funkcióját is igen találoan jellemezték a szakszervezeti megbízottak: „*A vállalatok valóban azért építenek munkásszálló(ka)t, hogy a pesti- és pestkörnyéki lakosokkal be nem töltött – mert a városi és városmenti embereket ezek a munkák nem elégítik ki – helyek munkaerő-ellátását biztosítsák az alulurbanizált vidékekről érkezőkkel.*”³³ S hogy miért maradtak ezek az emberek gyakran csak ideiglenes városlakók, arról is felettebb kritikus megállapításokat lehetett leírni a nyolcvanas évek második felében. Az egyik jegyzőkönyv szerzője szerint azért, mert a mun-

30 PSZL XII. 14. f. 8/118. A munkásszállások a közművelődésért című pályázattal kapcsolatos anyagok, 1985. 136–138. FKFV Bánk bán u. – Futaki József, 1986. május 10.

31 PSZL XII. 14. f. 8/118. A munkásszállások a közművelődésért című pályázattal kapcsolatos anyagok, 1985. 74–75. Jegyzőkönyv a MÁV RÜG Bp.-Ferencváros 400 fős munkásszálló közművelődési helyzetéről. Dalnoki Ágnes, 1985. november 12.

32 Uo. 110–111. MÁV munkásszállóján tett látogatási jkv. 1986. április 23. Szabó Ákosné (XIV. Tatai u. 79.).

33 Uo. 126. Fővárosi Községi-fenntartó Vállalat (FKFV) munkásszállóján készült jkv. (XI. Bánk bán u. 8–10.) 1985. november 17. Szabó Ákosné.

kasszállókon kívül „a munkássá szocializálás, a városi polgárrá nevelés feladatát más szervek, kultúra nem intézményesítette”³⁴. A munkásszállók lakóinak nyolcvanas évekbeli megbélyegzése együtt járt a szegénység etnicizálásával. Ezt bizonyítja az egyik budapesti munkásszálló népnevelőjének arra a kérdésre adott válasza is, miért nem rendeznek operaestek helyett néha diszkót a szállóban? „Szó sem lehet róla, a rendőrség nem engedélyezné, hogy itt diszkókat tartsunk, meg itt mindenféle cigányok, újmagyarok, a lábujjuk között sarat hordó szabolcsi brazilok csinálják a balhét” – válaszolta a népművelő Sanyi bácsi 1986-ban, „aki mellesleg könyveket ír, és ezek meg is jelennek, várostörténeti, közlekedéstörténeti kutatásokat végez, nyelveket beszél, operába jár, stb.”³⁵

A munkásszállók és szociális otthonok lakóit igazoltató, járőröző rendőrök és a szállók lakói korántsem álltak olyan távol egymástól társadalmilag. A budapesti rendőrök szociális összetétele leginkább a városokba bevándorló segédmunkásokéhoz hasonlított.³⁶ Egy 1955-ös felmérés szerint a budapesti rendőrök szüleinek 57 százaléka paraszt volt, a rendőrök 35 százalékának előző foglalkozása föld nélküli mezőgazdasági munkás, 55 százalékuk 21 és 30 év közötti, 78 százalékuk elemibe vagy általános iskolába járt csak. A rendőrségnél, akárcsak az iparban az alacsonyabb képzettséget igénylő munkahelyeknél, a korlátozások ellenére igen magas volt a fluktuáció. A totalitárius modellnek leginkább megfeleltethető ötvenes évek első felében paradox módon talán a rendőrség számított az egyik legbizonytalanabb munkahelynek. 1955-ben „a Politikai Bizottság a rendőri munkát értékelve megállapította, hogy a rendőrség szakmai munkájában lévő problémáknak és nehézségeknek egyik legfőbb okozója a testületen belül meglévő nagyarányú fluktuáció. 1954-ben a személyi állomány több mint 50 százaléka mozgásban volt, elbocsátások és áthelyezések folytán. [...] az előző években sok nem megfelelő embert vettünk fel a rendőrség állományába és a szolgálattal járó nehéz feladatok végrehajtásában meghátrálnak és a testületből való elbocsátásukat kérik”³⁷. A származás, a korábbi társadalmi státus és a gyakori munkahelyváltás hasonlósága mellett a rendőrök egyvalamiben igencsak külön-

34 Uo. 139. FKfV. 1986. május 20., Szabó Ákosné jelentése.

35 PSZL XII. 14. f. 8/119. A munkásszállások a közművelődésért című pályázattal kapcsolatos anyagok, 1985. 99. BKV Méta utcai munkásszállója, 1986. április 19. Futaki József jkv.-e.

36 Ez utóbbról: Benda Gyula: Budapest társadalma 1945–1970. In: Valuch Tibor (szerk.): Magyar társadalomtörténeti olvasókönyv 1944-től napjainkig. Argumentum Kiadó, Budapest, 2004, 211–244. o.; Kemény István: Velük nevelkedett a gép: magyar munkások a hetvenes évek elején. Vita Kiadó, Budapest, 1990

37 MOL, ORFK, XIX-B-14. 256. d. sz.n. 1955. október 15.

böztek leggyakrabban igazoltatott földijeiktől, a bevándorló ipari segéd munkásoktól: egyes időszakokban több mint ötven százalékuk párttag volt.³⁸

Amikor az állam nagyobb mértékben volt képes egyenlőtlenül „juttatni” a társadalom hatalomhoz közelebb álló tagjainak, azzal a rendszer legitimációját is erősítette. Másfelől követték azt a több évszázados hagyományt, hogy normatív feltételekhez kötötték az állami támogatást. Így a szociálpolitikai juttatások kéz a kézben jártak a „lumpen elemek” hivatalosan támogatott – egyúttal a közvélemény szemében is pártfogolt – kirekesztésével.

Nem véletlenül tárgyalt az MSZMP Politikai Bizottsága 1984. április 25-én a szociálpolitika fejlesztéséről és a „közveszélyes munkakerülés (KMK) elleni jogi intézkedések hatékonyságának” növeléséről. Az ülésre benyújtott javaslat szerint „Jelentős és egyre bővül [...] azok száma, akik kivonják magukat a rendszeres munkavégzés alól, s megélhetésüket a társadalom kárára biztosítják. Közös ismervük a munkátlan éltetvel, az elődsdi magatartás, a társadalom nyújtotta törvényes lehetőségek visszautasítása, a közösségi normákkal való szembehelyezkedés.” A javaslat szerint a közveszélyes munkakerülők és a bűnözés növekedése összefügg, a csavargás és az üzletszerű kéjelgés a közveszélyes munkakerülés velejárója. Évente tizenöt-húsz ezer embert ítélték el kmk miatt, a javaslatot benyújtó MSZMP KB Közigazgatási és Adminisztratív Osztályán azonban ezt kevesellték: „A közveszélyes munkakerülők tényleges száma azonban ennél magasabb, s köztük nagyobb arányt képviselnek a fiatalkorúak, a fiatal felnőttek és a cigányok.”³⁹ A közveszélyes munkakerülés büntetése volt a korszakban mindvégig az a legismertebb eszköz, amellyel az állam különbséget tett a támogatásra rászoruló és „lumpenek” között. 1978-as⁴⁰, majd 1984-es szigorítása összefüggött az állami újraelosztás és a szociálpolitika fogalmának változásával. A „rászorulóak számának növekedése” – ami szintén a hivatalos diskurzus terméke volt – megkövetelte, hogy szigorúbb feltételekhez kössék az állami juttatásokat, ami erősítette az állami szociálpolitika kirekesztő mechanizmusait. Az 1984-es szigorítás célja

38 MOL, ORFK, XIX-B-14. 256. d. sz.n. 1955. január 1. Kimutatás a BM, ORK és megyei (bp.-i) főosztályok rendőri állományának statisztikai megoszlásáról. Párttagok aránya ekkor: 58,5 százalék.

39 MOL 288. f. 5/908. ö. e. MSZMP PB 1984. április 25., 3. A közveszélyes munkakerülés elleni jogi intézkedések hatékonyságának növelése 136.

40 1978. évi IV. tv. a büntető törvénykönyvről, 266. § Az a munkaképes személy, aki munkakerülő életmódot folytat, ha korábban közveszélyes munkakerülés vétsége vagy szabálysértése miatt megbüntették és a büntetés kitöltésétől vagy végrehajthatóságának megszűnésétől két év még nem telt el, vétséget követ el, és egy évig terjedő szabadságvesztéssel, javító-nevelő munkával vagy pénzbüntetéssel büntetendő. Mellékbüntetésként kitiltásnak is helye van.

<http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=8525>

az volt, hogy a közveszélyes munkakerülés már első esetben is szigorúbban büntethetővé váljon, ne csupán maximum hatvannapi elzárással büntethető szabálysértésnek számítson, másrészt az elkövetőket szigorított javító-nevelő munkára lehessen ítélni (maximum két évre): bányában, állami gazdaságban, építőipari vállalatnál. Bár a javaslat szerint a közveszélyes munkakerülés gyarapodása a bűnözés növekedésének veszélyét hordozza magában, ami „nyugtalanítja a közvéleményt”, a Politikai Bizottság nem tartotta szükségesnek, hogy a kmk elleni új intézkedések „nagy publicitást” kapjanak.⁴¹ Ennek okát Kádár János így fogalmazta meg: *„Akkor majd a csöveseknél meg a híd alatt – ott is megvan a hírszolgálat és nem rosszabb, mint a miénk – tudni fogják. Én ebből olyan nagy győzelmet nem csinálnék, hogy bevezettük a közveszélyes munkakerülés fogalmát és a többi.”*⁴²

A javaslat elfogadásakor kibontakozó vitában Kádár János odáig ment, hogy személyesen is szükségesnek tartotta a közveszélyes munkakerülő fogalmának meghatározását, s végső soron odáig jutott, hogy *„közveszélyes munkakerülő, aki a hatósággal összeütközik. És nem rabláson fogják rajta, mert arra van büntető rendszabály. Nem lopáson, mert arra is van büntető rendszabály, hanem mit tudom én min. Randalizolok, az közveszélyes munkakerülő szerintem és ezzel kell foglalkozni. [...] ne komplikáljuk túl. [...] közveszélyes munkakerülő alatt azt értjük [...] aki valahogy a hatósággal összebotlott meg nem engedhető magatartás, cselekmény miatt, olyan cselekmény miatt, amire más büntethető eljárás nem alkalmazható.”*⁴³ Ez utóbbi kitétel jóformán bárkit büntethetővé tett, ami persze elsősorban a rendőri és bírósági gyakorlat függvényévé vált. A közmunkák kapcsán Aczél György szavá tette, hogy a bányákat ne vegyék bele, *„mert a bányász megsértődik”*. Erre Kádár azt mondta, hogy ilyen alapon az útépítők is megsértődhetnek.⁴⁴ Úgy tűnik, a párt első embere munkára szoktató közmunkatáborokat is vizionált, mivel kifogásolta: nem szerepel a javaslatban, hogy hány „ügyféllel” számolnak. *„Valami munkahelyet fel kell deríteni ügye, barakkokat építeni vagy mit tudom én mit, ahol ezek laknak. [...] Én nem számolnék hetvenezer emberrel. Korlátozott számmal be kell indítani, ha bővül, akkor bővül.”*⁴⁵

41 MOL 288. f. 5/908. ó. e. MSZMP Politikai Bizottság (PB) 1984. április 25., 3. A közveszélyes munkakerülés elleni jogi intézkedések hatékonyságának növelése 5., 138.

42 Uo. 211.

43 Uo. 209.

44 Uo. 210.

45 Uo. 211.

Úgy tűnik, Kádár burkoltan a nyolcvanas évek elejétől a nyilvánosság előtt egyre gyakrabban megjelenő „csöveskérdés” rendészeti kezelését szorgalmazta, még hozzá gyorsan, nem a szokásos bírósági ügyintézésrel. A táborról szóló vízióját pedig így összegezte: *„Nem kell ide sok ór. A barakkot sem úgy képzelem el, hogy ide melegvíz kell, mert a Munka Törvénykönyve azt mondja. Egyszerű, primitív elhelyezés és nem sok ór. Megmondva azt, hogyha innen meglép, akkor mi következik, és amelyik rendesen viselkedik, mondjuk vasárnapra hazaengedik.”*⁴⁶

A nyolcvanas évek elején a közvélemény-kutatók által feltett kérdésekre adott válaszok szerint a szegények elsősorban önhibájukból szegények. Mert „elisszák a pénzüket”, „nem szeretnek dolgozni”, „nem tudnak vigyázni a pénzükre”. Csak ezek után következett az elmaradott település, a rossz körülmények közé születés vagy a megfelelő munkalehetőség hiánya.⁴⁷ Mindez egybevágott a Kádár János által vizionált közmunkatáborral, amely megoldhatja a munkakerülő lumpenek (szegények) problémáját. Így érthetőbbé válik, miért volt lehetséges 1979-től hivatalos fórumokon is egyre gyakrabban „deviánsokról” és „csövesekről” beszélni, hiszen a róluk folytatott hivatalos közbeszéd láthatóvá, így hibáztathatóvá és ellenőrizhetővé tette őket.⁴⁸ A szociálpolitikának így csak akkor kell támogatnia a „rászorulókat”, ha azok kiérdemelték a támogatást.

A társadalmi tereket a rendőri jelentések a kaosz és a rend szembeállításaként mutatták be, ahol a huligánokkal harcolnak a tisztos lakosok; a társadalmi béke helyreállításának egyik legfontosabb eszközeként pedig a gumibotot ábrázolták. A közterek rendőri ellenőrzésének funkciója a rendőrség szemszögéből elsősorban az volt, hogy a rendőri vezetők rendre bizonyítsák a szervezetük nélkülözhetetlenségéről kialakult képet a szocialista államban. A társadalmi terek nyilvános ellenőrzésének fontosságát bizonygató rendőri jelentések többnyire olyan társadalmi csoportok közti konfliktusokra utaltak, amelyek a közterek társadalmi felosztása miatt viszonylag zökkenőmentesen zajlottak. Az állami erőforrások újraelosztásakor a rendőrségnek rendszeresen meg kellett indokolnia, hogy mi célból ellenőrzi oly buzgón a köz- és magántereket. A rendőri jelentések elbeszélésmódjához hozzátartozott, hogy korszaktól függően újabb és újabb ellenségekkel népesítsék be a város külön-

46 Uo. 213.

47 Ferge Zsuzsa: Fejezetek a magyar szegénypolitika történetéből. Kávé Kiadó, Budapest, 1998, 118. o.

48 A deviáns viselkedésről és a csövesekről folytatott viták közül például A hetvenes évek kultúrája. Tanácskozás a Fiatal Művészek Klubjában. 1980. április 10–12. Dokumentumválogatás. Budapest, 2002, 149–199. o. A „csöveskérdés” társadalmi megalkotásáról Horváth Sándor: Kádár gyermekei. Ifjúsági lázadás a hatvanas években. Nyitott Könyvműhely, Budapest, 2009, 164–165. o.

böző tereit, harcolva a rendőrségi költségvetést meghatározó felettes szervek és az 1956 után az ismét legitimmé váló rendőrségi hírek révén a közfigyelemért. A kolduskérdés rendészeti kérdésként kezelése a szocialista korszakban hozzásegítette a rendőrséget ahhoz, hogy nagyobb állami támogatásban részesüljön.

SÁRKÁNY ISTVÁN

A terrorizmus és az iszlám

A kérdés másik oldala

Az előzményekről

Korábban több ízben is foglalkoztam a terrorizmus által a világ számára felvetett és kényszerűen kezelendő problémával¹. Ezekben az írásokban is történt utalás – még ha burkolt formában is – a terrorizmus és az iszlám kapcsolatára.

Számos vezető nyugati politikus hangoztatta, hogy a Nyugatnak nem az iszlám egészével, kizárólag a szélsőségeivel van problémája, ami napjainkban bizonyosan igaz, még ha nem volt is mindig egyértelműen így, figyelembe véve a kereszténység és az iszlám között mintegy tizennégy évszázadon átívelő, változó intenzitással zajló, a hatalomért és a lelkekért folytatott véres küzdelmeket. *„E változó viszonyok erőszakos természetéről vall az a tény, hogy 1820 és 1929 között a háborúk 50%-a – beleértve a különböző vallási országok közti háborúkat is – muzulmánok és keresztények között zajlott.”*²

Bár a mérsékelt és a folyamatokat az indokolt józansággal szemlélő ember számára napjainkban nyilvánvaló, hogy a terrorizmus és az iszlám között konvergencia nem, de aktuálisan és esetenként korreláció megfigyelhető. Ennek megfelelően nem hagyható figyelmen kívül az a tényező, hogy az *elmúlt évek leghírhedtebb terrorakcióit az iszlám nevében követték el*.

Ez utóbbira tekintettel nem lehet mellékes az a kérdés, hogy szakavatott, nagy tekintélyű iszlám-szakértőknek e felvetésről a Koránra, a Szunnára³ és az ezekből levezetett jogra figyelemmel mi a véleményük, milyen álláspontot képviselnek a kérdésben.

Részemről az ezzel való foglalkozást egy hazai megjelenésű tanulmánykötet⁴ elolvasása motiválta.

¹ Sárkány István: Terrorizált civilizáció, civilizált terrorizmus. Szakmai Szemle, 2008/1., 81–87. o.;

Sárkány István: A nyolcadik utas: a terrorizmus. Írások Tauber István emlékére. ELTE Állam- és Jogtudományi Kar–Magyar Kriminológiai Társaság–Rendőrtiszt Főiskola, Budapest, 2009, 96–104. o.

² Samuel P. Huntington: A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása. Európa Kiadó, Budapest, 2001, 349. o.

³ A Próféta életéről, cselekedeteiről és megállapításairól szóló írások gyűjteménye, amely a muszlimok számára követendő útmutatás.

⁴ Ergün Çapan (szerk.): Terror és öngyilkos merényletek: az iszlám szemszögéből. Dialógus Platform Egyesület, Budapest, 2008 <http://dialogusplatform.hu/uj/?q=node/116>

A kiadványban található tíz elemzés⁵ – amely először török nyelven jelent meg 2004-ben – központi kérdése a következőkben foglalható össze: *lehetséges-e az iszlámot együtt említeni a terrorizmussal*, más szavakkal, a terrorizmusra irányadó megállapítások vonatkoztathatók-e az iszlámra? Azok a források, amelyekre az iszlám vallás épül, adnak-e felhatalmazást, biztosítanak-e jogot a terrorcselekmények elkövetésére?

A megelőlegezett és az egyes tanulmányok által bizonyítani igyekvő válasz szerint: nem.

A továbbiakban az egyes elemzések fontosabb, a téma szempontjából lényeges megállapításait összegezem – a rövid tanulmányt lezáró kérdések megfogalmazásától eltekintve –, zömében személyes vélemény ismertetése nélkül.

Útmutatás és értelmezés a Koránban

A Koránra hivatkozva az axiómaszerű megállapítás az, hogy a muszlimoknak ki kell jelenteniük, folyamatosan és nagy nyomatékkal hangoztatniuk kell kommunikációjukban, hogy *az igazi iszlámban nem létezik terrorizmus*.

Ártatlanul senkit nem érhet bántódás. Ehhez a háborús állapot sem teremt elfogadható indokot.

Ennek megfelelően sérelemokozásra, különösen más személy megölésére vonatkozó hivatalos nyilatkozat, az úgynevezett *fatva*⁶ nem adható ki, függetlenül az érintett személy(ek) vallási hovatartozásától, politikai kötődésétől.

A tiszta iszlám annak az igénynek „teljesítését” sem támogatja, miszerint, aki a parancsba foglalt személy(eke)t megöli, annak számára egyenes út vezet a paradicsomba. *Az isteni jóindulat az iszlám szerint gyilkossággal nem vásárolható meg*.

5 Nuriye Akman: Az igazi iszlámban nem létezik terrorizmus. Az M. Fethullah Güllennel készített interjú összefoglalása; Ibrahim Canam: Az iszlám mint a béke és a tolerancia vallása; Hamza Aktan: Terroristamérkőzések és öngyilkos merényletek a Korán és a szunna szemszögéből; Bekir Karlaga: Vallás, terror, háború és az egységes globális etikára való igény; Ali Bulac: Dzsihád; Nevzat Tarhan: A terror és a terroristák-kiképzésben használt kábítószerek; Hikmet Yüceoglu: A mártírság meghatározása. Lehet-e egy terroristamártír?; Ergün Çapan: Öngyilkos merényletek és az iszlám; Ahmet Günes: A háború szabályai a muszlim jogrendben; Adil Öksüz: A gyilkosság és annak büntetése a Koránban és a Tórában.

6 A fatva az iszlámban vallásjogi döntést jelent olyan esetekben, amikor egy konkrét hitelméleti vagy vallásgyakorlati kérdésre nincs válasz a Koránban. Kiadására arra képzett személy vagy fatvatanácsok jogosultak.

Ha a világban valamilyen, a társadalmi megítélést illetően negatív, elutasítandó jelenség száma emelkedik, előfordulása gyakorivá, szinte mindennaposá válik, az előbb-utóbb a közvélemény fásultságát váltja ki. Ez pedig a továbbiakban az elkövetőkre, így a terroristákra is szándékerősítő, bátorító hatással van.

Ha a „szokásosnál” alacsonyabb az áldozatok száma, a közvélemény egy kézlegyintéssel hajlamos ezt tudomásul venni. Pedig a Korán szerint, aki egy embert megöl, az az egész emberiséget pusztítja el.

Arra az általánosan elterjedt gyakorlatra, miszerint az iszlámot szerte a világban a terror vallásaként mutatják be, csak egyféle válasz lehetséges: a muszlimoknak hasonló körben törekedniük kell arra, hogy megfelelően mutassák be a vallásukat. Ennek a lényege az Istenben való hit.

Az iszlám az emberi jogok tekintetében nem ismer megkülönböztetést. Ezt illetően elveszíti jelentőségét a nyelvi, etnikai, vallási kötődés, miként a társadalmi hasznosság alapján történő kasztokba, rendekbe sorolás lehetősége is, hiszen mindenki szabadnak és egyenlőnek született.

Ha a gyakorlatban a terror valamilyen cél elérését lehetővé tevő eszköz, azt azért is el kell utasítani, mert *az iszlám szerint a törvényes célok csak törvényes úton valósíthatók meg*. Ennek megfelelően a tiszta iszlámban nincs lehetőség egy törvényes célnak a jog keretein kívül eső eszközökkel (például kínzással) történő elérésére, még kevésbé kikényszerítésére. Ez összefügg az a megállapítással, miszerint *az iszlám egy igaz hit, s a hit megszerzéséhez vezető úton senki nem használhat igaztalan eszközöket*.

A muszlim országokban – főként a Közel-Keleten – a terrrorszervezetek elterjedése, térnyerése a gazdasági, a technikai, a tudományos és a kulturális elmaradottsággal, a társadalmi erózióval magyarázható. Figyelemmel arra, hogy a hivatkozott régióban a lakosság többségének legfeljebb a vallási hovatartozása közös, de a kulturális, a szociális, a gazdasági lehetőségeik eltérnek, politikai kötődésük szerint különbözők, ezért kevésbé lehet számítani egységes, összhangba hozott, nagyobb súlyt és nyomatékot jelentő fellépésekre.

A hivatkozott problémák megoldása a muszlim országok jelentős részében a társadalmi egyensúly hiánya és az egyébként is kiugróan magas népesség miatt (a demográfiai időzített bombának számító arab populáció mintegy hatvan százaléka huszonöt évesnél fiatalabb) már a kezelhetetlenség határára ért. Itt a nyomorban élő tömegeknek nincs veszténivalójuk, és az utóbbiakból következően nincs közvetlen és relative gyors lehetőség a felzárkózásra, s ez magával hozza az „ideológiai balkánosodás” lehetőségét. Saját problémáik, elsősorban nyomorúságos életük megoldhatatlanságának és kilá-

tástalanságának okát a Nyugatban vélik megtalálni. Nemcsak az előzőek okán, hanem azért is, mert a szélsőségesen konzervatív tömegekre jellemző állandósággal, tekintélytisztetéssel szemben a Nyugatot a sokszínűség, a szabadság fémjelzi, ezért az megjósolhatatlan, fenyegető, s ezek következményeként az ellenségkép a Nyugatban percipálódik.

Az a körülmény, miszerint a terrrorszervezetek az akcióikat az iszlám egyik központi fogalmának, a *dzsihadnak* a jegyében, annak felhasználásával követik el, megteremti a lehetőséget annak, hogy a külvilág kapcsolatot véljen felfedezni a terror és – a dzsihad közvetítésével – az iszlám között.

A nem iszlám vallási és kultúrkörben a dzsihad tartalma, fogalmi elemei nem pontosan ismertek, ezért ennek tisztázása elengedhetetlen. *Minden olyan magatartás, akár ellenállás is, amely a muszlimok Isten általi kegyelemben részesítésére irányul, dzsihadnak tekinthető.*

Ez utóbbiból következik, hogy dzsihad csak a Koránban lefektetett, a Szunnában található, Istennek tetsző cselekedet lehet, így mindazt, amit az Írás tilt, például a terrorcselekményeket, az ártatlanok elleni önkényes fellépést, a nők, a gyermekek és az idősek elleni gyilkos akciókat, dzsihadnak, annak végrehajtóját *mudzsahidnek* tekinteni iszlám alapon kizárt.

A dzsihad félreértelmezése azzal indult meg, hogy elkezdték a hitért vívott háborút (szent háború) jelölésére, vagyis katonai, harci célra használni. Ez a vallásban betöltött szerepével és eredeti rendeltetésével szöges ellentétben állt, de e fogalom kommunikálása a mai napig a téves értelmezésre ad lehetőséget, ami eredetileg szemantikai tekintetben a szótó (dzsihad = küzdelem) jelentéséből is.

A dzsihad téves értelmezéséből következik, hogy a muszlimok szentesítik azt a háborút, amelyet az iszlám hitre térítés érdekében más népek ellen folytatnak. Ebben a konstellációban a dzsihad az erőszak eszköze, és mivel az iszlám terjesztése céljából valósul meg, látszólagos jogalapja van. E téves értelmezés szerint a muszlimok által vívott harc szent háború, amely addig tart, amíg az egész világ át nem tér az iszlám hitre, más interpretációban: míg a világ nem kerül iszlám fennhatóság alá.

Ezzel a kommunikációval éles ellentétben áll a Korán 12. szúrájának 106. verse: „*És a legtöbben nem hisznek Allahnak.*” Tekintettel arra, hogy a hit Istentől kapott előjog, *kizárt, hogy az ember erőszak hatására vegye fel hitét.* A legfontosabb bizonyíték a tárgyban a Korán 2. szúrájának 256. versében olvasható: „*Nincs kényszer a vallásban.*” Ezért az államnak kell garantálnia a vallás- és szólásszabadságot, hogy az ne legyen presszionálható. Ilyen alapon az „erőszakos dzsihad” céltalanná, indokolatlanná válik.

Bár terrorakciók korábban is léteztek, méreteik, gyakoriságuk, elterjedtségük tekintetében nem mérhetők a probléma jelenlegi súlyához. Az elmúlt húsz évben eleinte a szovjet rendszer bukása után kialakuló egypólusú világrend elleni tiltakozásban jelentkeztek, de globális világméretű fenyegetéssé csak a 2001. szeptember 11-i támadás után váltak.

Utóbbi esemény azért is vízválasztó, mert innentől a terrorizmus ellen – amelynek képviselőivel a nemzetközi jog alapján nem is lehetne háborút viselni, hiszen annak feltételei hiányoznak⁷ – a sértett fél jogán az Egyesült Államok lényegében minden fronton felvette a harcot. Ez a folyamat azonban kényszerűen az emberi jogok nevében, éppen e jogok és értékek részbeni visszaszorításával, háttérbe helyezésével vált kiteljesíthetővé. Ez azt jelenti, hogy a terrorizmus elleni harc árát a szabadságunk egy részéről történő lemondással fizetjük meg. A csapda az által válik teljessé, hogy a sértett állam bármiképpen reagál is, vagy az engedékenysége miatt, vagy a megtorló akcióira tekintettel szükségképpen kikezdi a jogállam alapértékeit.

E fejlemények tükrében felértékelődik a vallás és az erkölcs jelentősége. A vallás – központi kategóriája, a hit révén – lehetővé teszi, hogy gyakorlója rendkívüli, a hétköznapiak monotoníájához képest emelkedett és transzcendens, a legbensőbb természetéből folyó értékek hordozója legyen.

Probléma viszont, ha a vallás elszakad a lényegétől, és önmagáért való dogmarendszerre válik. Egy ilyen struktúrában alkalmatlan a rendeltetésének a betöltésére, s mint ilyen, üres rituálék szimpla összességévé egyszerűsödik.

A parancsból, miszerint „*Ne rohanjatok a pusztulásba! Cselekedjétek jól! Allah szereti azokat, akik jól cselekszenek*” (2. szúra 195. vers), továbbá „*...és ne öljétek egymást*” (4. szúra 29. vers), következik, hogy az iszlámban tiltott az öngyilkosság. Ez tehát azt jelenti, hogy a mások élettől való megfosztása a saját élet szándékos kioltása útján szintén tiltott. Ebből viszont következik az öngyilkos terrorakciók tilalma.

Az iszlámban az élethez való jog egyébként is Isten joga, ekként arról az egyes ember nem is mondhat le. Az isteni jogot sértő tett az Isten ellen való, s a vétkező feletti ítélkezés és megbocsátás joga sem az egyes embert illeti.

A helyes értelmezéshez az által juthatunk el, ha a legalapvetőbb fogalom eredetét vizsgáljuk. Ez a fogalom: az iszlám. A szó a hívő életének és tetteinek célját jelöli, s az Istennek való engedelmességre, békére, megváltásra és jólétre utal. A muszlim megjelölés az iszlámmal közös eredetű *s-l-m* többől

⁷ A terrorista nem hadviselő, mert az 1949. évi III. genfi egyezmény e személyi körre meghatározott feltételeinek nem tesz eleget. A terrorista hadüzenet nélkül harcol, azaz nem kombattáns, hanem bünnöző. Akciója során egy terrorszervezet nevében magánszemélyként lép fel.

származik, és az Istennek való engedelmességet és megbékélést jelent. Ezzel rokon eredetű az Istennel való békében élésre utaló *szilm* megjelölés is. A muszlimnak szilmben kell élnie.

A tanulmányokban több helyen is található utalás a Korán híres-hirhedt ügynevezett „*Kard versére*”. „*De amikor a tiltott hónapok letelnek, akkor öljétek meg a pogányokat, ahol csak föllelítek őket! Fogjátok el őket! Ostromoljátok meg őket! Állítsatok nekik csapdát az összes leshelyről! Ha azonban megbánást mutatnak, Istenhez fordulva imádkoznak, és fizetik a szegényadót, akkor hagyjátok őket szabadon az ő útjukon! Allah megbocsátó és kegyes*” (9. szúra 5. vers).

Az idézetre és általa a muszlimokra, a dzsihádra, összességében az iszlámra mint a terror, az erőszak expanzióját megvalósító, az ideológiát erőszakos eszközökkel terjesztő eszmerendszerre tekintenek. A verset azonban rendre a szövegkörnyezetéből kiemelve idézik, pedig ahhoz, hogy az igazi értelmezéséhez eljussunk, meg kell világítani a keletkezésének történelmi hátterét.

Mohamed próféta (570–632) hosszú időn át a pogány arabok gúnyos közegeiben, sőt gyakori üldöztetés közepette fejtette ki tanításait. Utóbbira tekintettel követőivel együtt Mekkából Medinába vándorolt, de a mekkai pogányok továbbra is ellenségesen viszonyultak hozzá és a tanításaihoz.

Ebben a közegben és erre, csakis erre tekintettel keletkezett a Kard verse, amely tehát kizárólag – eredetét illetően – csak az ellenséges arab törzsekre volt akkortájt vonatkoztatható. Mindez a Korán 9. szúrája 13. versében teljesedik ki, amelyben nyilvánvalóvá válik, hogy a harcot az esküszegő pogányok ellen kell folytatni, akik azon „mesterkednek”, hogy elűzzék a küldöt-tet (a prófétát).

Ezek összegezeként megállapítható, hogy a Kard verse, akárcsak a hasonló szellemben fogant többi hasonló nem a mindenki (nem hívő emberek) elleni gátlástalan erőszakra szólít fel, hanem a jog keretei között mindenkit megillető önvédelemről szól.

A terror és a terrorista

A terror lényegében egy kilátástalan élethelyzetből fakad, amelynek az abban élő szubjektív meggyőződése szerint aktuális megoldása nincs. A reménytelenség a tudatlanságból, az iskolázatlanságból ered, és az elesettség mozgósítja a tehetetlenség következtében akkumulálódott dühöt, s aktivizálja az egyénben szunnyadó agresszivitást.

A terrorcselekmények gyakorlatának tükrében foglalkozni kell azzal is, hogy az öngyilkos terrorista miként jut abba a stádiumba, hogy az „eszme továbbélése” érdekében önfeláldozó módon – mások életének kioltásával együtt – véget vessen a saját életének.

Az ezredforduló előtt már ismeretes volt, hogy bizonyos szerek – később ezeket „boldogságyógyszernek” nevezték – hajlamossá tesznek az öngyilkosságra. A pszichofarmakológusok nagy dilemma elé kerültek: kiderült, hogy a gyógyításra váró beteg „kezelésével” erősítették az öngyilkossági hajlamot. A gyógyításnak nevezett folyamat így hipnotizálással egyszerűsödött, és a gyógyulásra váróbból bármit elkövetni képes robotlányokat faragtak, akik a maguk világában megkérdőjelezhetetlennek tartják az igazukat, s akik gondolkodás nélkül végrehajtják a karizmatikusnak tartott diktátor bármilyen – akár önfeláldozást is megkövetelő – parancsát. Ehhez nem volt másra szükség, mint egy eufóriát kiváltó szerre és egy olyanra, amelynek révén az öngyilkossági hajlam erősítésével leküzdhetővé vált a haláltól való félelem. Mivel napjainkban a szintetikus drogok előállítása ipari méretekben és keretek között zajlik, ezért rendelkezésre áll a mindenkor szükséges mennyiség.

Tekintettel egyrészt arra, hogy a terrorizmussal leginkább sújtott régiókban az ember vég nélkül pótolható „fogyóeszköz”, másrészt arra, hogy jelentéktelen összegű „beruházással” az akciók sikere garantálható, ráadásul nem igényel magas intellektus mellett működtetett költséges infrastrukturális hátteret, ezért az öngyilkos merénylő „előállítása és működtetése” még kifizetődőbb is.

Mindössze a személyek kiválasztásánál kell körültekintően eljárni. A gyűlölettel és bosszúvágygal teli emberekre kell fókuszálni. Ezeknek az elfojtott érzéseknek az aktivizálásával, az elnyomott akarat szabaddá tételével, a marginalizálódott egyének látszólagos középpontba állításával, a háttérbe szorított radikalizmus kiélésének lehetőségével, a sehová sem tartozás helyett az „eszme” szolgálatába szegődés révén egy „előkelőbb” társadalmi státusba kerülés ígéretével a cél könnyen megvalósítható. Ha mindezt kiegészítjük azzal, hogy az elkövető számára nincs jelentősége a cselekménye túlélésének, az erodálja a büntetés visszatartó erejére épülő biztonság struktúráját, és fokozottan előtérbe helyezi a megelőző biztonsági intézkedések – esetenként jogkorlátozással járó – rendszerét. Ha pedig ezt még azzal is kiegészítjük, hogy a nyomorban élő család helyzetén átmenetileg segít az egyik tagja által meghozott áldozat, akkor a különböző hatások végső egyenlegében kevésbé a visszatartó, inkább az ösztönző tényező lesz a meghatározó.

Mindebből azonban egy nagyon súlyos következtetés is levonható, ami persze nem új keletű felismerés, azazhogy a tudomány rossz és nemtelen célra is felhasználható, s ez veszélyeztetheti a világot.

Az iszlám egyik központi kérdése a mártíromság. Ennek keretében a további kérdés az: *lehet-e egy terrorista mártír?*

Mártír az lehet, aki a vallás által legalizált szent cél megvalósításáért az életével fizet. E tekintetben a halál módjának nincs jelentősége. A lényeg a valláshoz való hűség. A kérdés persze az, hogy lehetséges-e egy olyan valláshoz hű hozzáállás mellett mártírrá válni, amely vallás az ehhez vezető utat: a halál választását mint szimpla, egyszerű öngyilkosságot kizárja.

Az igaz muszlimra a harc, a háború csak rákényszerített lehet, ebből következően ebben a helyzetben nem keresheti a halált, így saját akaratából a biztos önfeláldozással járó harcba nem bocsátkozhat, arra nem is vágyakozhat. Következésképpen: *a mártíromság nem lehet szubjektív cél, csak objektív következmény.*

Azok, akik az öngyilkos merényleteket elfogadhatónak tartják, arra hivatkoznak, hogy más scenárió, egyéb lehetőség nem lévén, az eszköztelenség folytán a megoldást nyújtó konszolidált alternatíva nem létezik, ezért a fegyveres harcot szükségesnek és indokoltnak, következőképp igazságosnak tartják.

Már volt szó a cél és az eszköz megválasztásában érvényesülő jogszerűségről. „*Harcoljatok Allah útján azok ellen, akik ellenetek harcolnak! Ám ne lépjétek át a határokat! Allah nem szereti azokat, akik túllépnek a megsabott határokon*” (2. szúra 190. vers).

Tekintettel arra, hogy az idézett parancsot a terrorista szándékos következőességgel megszegi, ezért a mártíromság kérdése a személye kapcsán nem merülhet fel. Mártírrá válni Isten akaratából lehet, hiszen a hívót az Isten által meghatározott vallás keretei között élve, ezeket az értékeket védelmezve éri a halál.

Az iszlám fontos tanítása, hogy minden egyes személy magában hordozza az emberiség értékeit. Erre tekintettel *egy ember elpusztítása, az emberiség elpusztítását, míg egy élet megmentése, az emberiség megmentését jeleníti* (5. szúra 32. vers).⁸

Az egyes ember elpusztításának az emberiség elpusztításának lehetőségével történő összekapcsolása azon alapszik, hogy egy személy igazságtalan

⁸ Vö.: Pál apostolnak a rómaibeliekhez írt levelére visszavezethető (5, 18.), a Talmudban olvasható – hasonló tartalmú, de esetenként nem pontos fordítással idézett – megállapítással: „Aki egyetlen lelket megment, az egész világot menti meg.” Az eredeti pontos szöveget illetően lásd: Talmud, Misna, Szanhedrin IV.

megölése – és főként ennek következmények nélkül hagyása – magában foglalja a válogatás nélküli gyilkolás lehetőségét. (Erre elégséges bizonyítékok szolgáltatnak a gyakori terrorakciók.)

Felemás megoldást kínál a tanítás *tatarrusz* esetén, vagyis egy olyan helyzetben, amelyben az ellenség (vagyis a nem muszlimok) muszlim hadifoglyokat, nőket, gyermekeket használ élő pajzsként a saját védelmére.

Ez esetben a támadás – a foglyokkal kapcsolatos óvintézkedés mellett – megengedett. A fő kérdés ezt illetően az, hogy mi a követendő eljárás abban az esetben, ha a védtelenekkel nem az ellenség, hanem a muszlimok veszik körbe magukat, és egyáltalán: miként fordulhat ez elő? Mivel ezt a kérdést a tanulmányok nem tartalmazzák, ezért az erre adandó válasz sem olvasható a kötetben.

A Koránban utalás történik az *irhab* szóval az elrettentésre (8. szúra 60. vers), de ez nem az ellenség tudatos fizikai megsemmisítésére, hanem pusztán félelemkeltésre irányul, ekként pszichés, megelőző, demoralizáló jelleggel bír.

A hivatkozott vers szerint „*És készítsétek föl ellenük, ami fegyveres erő csak tudtok, csataméneket is, hogy félelmet keltsetek általuk Allah és a ti ellenségeitekben és rajtuk kívül másokban, akiket ti nem ismertek, de Allah ismeri őket!*”

Az *irhab* szónak az előzőekben említett jelentésén túl más sem a Koránban, sem a Szunnában nem található.

Ezért, ha valaki a testére szerelt robbanóeszközökkel nyilvános helyen és tömegben terrorista módjára mutatkozik, a sajnálatos tapasztalatok alapján nem pszichés megfélemlítés céljából teszi ezt, hanem az eszközök működésbe hozatalával önmaga megsemmisítése útján másokat kiszámíthatatlan valószínűség mellett pusztít el.

Ezzel két bűncselekményt követ el. Az egyik a tilalmazott öngyilkosság, a másik az egyéb, ártatlan személyek megölése vagy sérelmükre különböző mértékben testi sértés okozása. Mindez összefügg azzal a lényegi kinyilatkoztatással, miszerint az iszlám vezérő elve a béke, a békességben élés, függetlenül attól, hogy ki milyen vallást követ.

A vallási különbözőség az emberek között természetes, az sem ellenségeskedésre, sem annak stízására, sem háborúra nem vezethet.

A tanulmányokban foglalt gondolatok végső és lényegi – általam megfogalmazott – összegzése így hangozhat: *az emberiség hitéletével kapcsolatos problémák nem a vallásokból, hanem azok gyakorlóinak tetteiből* – Huntington megállapítására utalva –, *az általuk megvalósított, felépített civilizációkból erednek.*

A terrorizmus és a magyar biztonsági stratégia egyes elemei

E rövid elemzésben összefoglalt teológiai tanulságok nem maradnak következmények – vagy azok lehetősége – nélkül a terrorveszélyre reagáló globális és konkrét biztonsági és bűnüldöző tevékenységre.

A kérdésnek különös jelentőséget és aktualitást ad hazai viszonylatban a közelmúltban megjelenő, a *Magyarország Nemzeti Biztonsági Stratégiájáról* szóló 1035/2012. (II. 21.) kormányhatározat.

Ennek néhány alapvető – a jelen tanulmány tekintetében hazánk számára jelentőséggel bíró – megállapítását a következőkben összegezem:

- a) a globalizáció és az egyenlőtlen társadalmi és gazdasági fejlődésnek – a Nyugat és Magyarország biztonsági környezetére vonatkoztatott – ellentmondásos hatásai vannak a nyitottság következtében történő sebezhetőbbé válás miatt;
- b) a tudományos vívmányok esetleges nem békés célra is felhasználhatók, különös tekintettel a tömegpusztító fegyverek és hordozóeszközök elterjedésére;
- c) a politikai, a társadalmi, a gazdasági értelemben is bizonytalan, instabil régiókban az állam funkcióinak ellátatlansága révén keletkezett – erőteljes és gyakran ellenőrizhetetlen fegyverkezéssel kísért etnikai és vallási háttérű, a szegénységből és a demokrácia hiányából eredő – konfliktusok létezése, újak kialakulásának lehetősége;
- d) az informatikai és kommunikációs rendszerek, illetve a kapcsolódó kritikus infrastruktúra rendeltetésszerű működésének – különösen a terroristák által történő – veszélyeztetése;
- e) az illegális migrációnak az érintett személyi kör marginalizálódásával járó veszélye, a migránsoknak a szervezett bűnözői csoportok, terrrorszervezetek által történő befolyásolásának lehetősége.

A felsoroltakkal kapcsolatban – a gyakorlat tükrében – a Nyugat és/vagy az iszlám viszonyulásának lényege a következőképpen összegezhető:

- a) az iszlám a nyugati civilizációt hitetlennek, a muszlim kultúrára veszélyt jelentő tényezőnek tekinti, mindeközben a nyugati „high-techet” elfogadja, de a modernizációhoz tartozó politikai és társadalmi intézményeket és ezzel együtt a nyugati kultúrát elveti;
- b) a Nyugat – kihasználva a lehetőségeit – a hivatkozott egyes tudományos vívmányok mobilizálásával az erő és ennek alapján a védetség érzését erő-

sítve teszi elérhetővé a gazdasági felemelkedés lehetőségét egyes iszlám országok számára. Ezáltal a két pólus közötti különbség mérséklődése, a változás sokszínűsége elvezethet a másság nem kényszerből történő elviseléséhez;

- c) az előzőekkel szemben a terrorizmust a hitbe integrálni képes iszlám stratégia célja a markáns különállás oldása a folyamatok legalább részbeni előreláthatóvá tételével, s így közvetíthető a Nyugat vélelmezett fenyegetésének a csökkenése. Ezzel azonban a gazdagot szegénnyé – álláspontjuk szerint az elosztást igazságosabbá –, a globalizációt az izoláció irányába fordulóvá kívánják tenni;
- d) ennek révén nemcsak a hivatkozott infrastruktúra használhatatlanná tételével, hanem a rendeltetésétől eltérő célra felhasználásával is lehet találkozni. A terrorcselekmény alapvető jellemzője a pszichológiai hatásra törekvés. Ennek középpontjában a gyűlöletkeltés, a gyűlöletkultúra megalapozása áll. E célra az informatikai és kommunikációs rendszerek – gyorsaságuk és elterjedtségük folytán – kiválóan hasznosíthatók;
- e) a terrorizmust erkölcsi piedesztálra emelő iszlám irányzat kiépítéséhez – bár nem az egyetlen, de – a legelfogadottabb megoldás az iszlám alapokon nyugvó etnocentrikus pozíció kialakítása Nyugaton.

Kérdések

A kötet, illetve az abban közölt tanulmányok ismertetésén túl, e rövid összefoglalás után – annak egyértelmű tudomásul vétele és elismerése mellett, miszerint a terrorizmusra vonatkozó megállapítások általában nem irányadók az iszlámra – maradnak a kérdések. Konkrétabban: ha mindez a Koránra és a Szunnára hivatkozás mellett igaz, vagyis

- ha az igazi iszlámban nincs terrorizmus, hogy fordulhat elő, főként relatíve magas számban olyan terrorcselekmény, amelyet az iszlám nevében követnek el;
- ha a vallásos muszlimok körében ismeretes, hogy a paradicsomba juttató Iszten jóindulata gyilkossággal nem vásárolható meg, miként lehetséges, hogy a körükben szinte korlátlan az öngyilkos terroristának jelentkezők száma;
- ha ártatlanul senkit nem érhet bántódás, a véletlenszerűség alapján és terrorakció következményeként a tömeges áldozattá válás minek tekinthető;
- ha a más ember megölésére szóló fatva nem adható ki, hogyan lehetséges ennek következmények nélküli megvalósítása;

- ha más ember megölése bűn, miként a Koránban tilalmazott öngyilkosság is az, akkor mivel magyarázható, hogy az öngyilkos terrorista családját a tettére tekintettel anyagilag támogatják, az elkövetőt pedig – a Koránból le nem vezethetően – a mártíroknak kijáró erkölcsi elismerésben részesítik;
- ha a célnak és az eléréséhez felhasznált eszköznek törvényesnek kell lennie, miként fordulhat elő, hogy a destabilizáló megfélemlítés „szentesíti” a terrort mint eszközt;
- ha a vallás és az erkölcs felértékelődik, akkor miként lehetséges, hogy az általuk elítélt terrorizmus a világ egyes régióiban – a civilizált világ lehetőségeinek mozgósítása ellenére – terjedőben van;
- ha elfogadjuk azt, hogy a dogmatikus iszlám fundamentalizmus üres rituálék foglalatja, miként lehetséges, hogy ennek ilyen nagyszámú követője van a hivatkozott kultúrkörben;
- ha a terror megvalósítása a tudatlansággal, az iskolázatlansággal függ össze, mi a magyarázata annak, hogy a terroristákat iskolázott, tanult vezeték irányítják;
- ha a dzsihád messze szélesebb fogalom a szent háborúnál, hogyan lehetséges, hogy az iszlám fundamentalisták kifelé mégis csak ezt közvetítik;
- ha nincs kényszer a vallásban, miért van szükség annak – tömeges emberáldozattal járó – erőszakos expanziójára;
- ha a harcot az eszközöző pogányok ellen kell folytatni a Korán alapján, akkor a terror áldozatai valamennyien ennek minősülnek;
- ha a Kard verse az önvédelemről szól, akkor a terror ártatlan áldozatai a jogtalan támadók;
- és ha csak Mohamed üldöztetésekor, tehát az életében volt irányadó, akkor miért alkalmazzák napjainkban is, nagyjából 1400 évvel a próféta halála után;
- ha a Korán szerint az ártatlanok legyilkolása bűn, miként lehet a tatarrusz esetén a támadás megengedett;
- ha az iszlám az engedelmisséget, a békét, a megváltást és a jólétet hirdeti és jelenti, miért viseli el az engedetlenséget, a békétlenséget, a pusztítást és a nélkülözést jelentő terrorizmust;
- ha a tanulmányokban tett megállapítások, a levont következtetések kivétel nélkül és teljes mélységükben összhangban vannak a Koránban írtakkal, akkor is az a kérdés, hogy mivel magyarázható az, hogy ezt a dogmarendszer világméretben ilyen jelentős tartalmi félreértelmezés (az isteni akarrattól történő eltérés lehetősége) kísérheti, s egyáltalán: az az alaptanulmányban olvasható *valláselméleti* megállapítás, miszerint az igazi

iszlámban nem létezik terrorizmus, miként viszonyul napjaink esetenkénti erőszakos, olykor terrorizmusba hajló *vallásgyakorlatához*?

És a kérdések sora folytatható, a lényeg azonban vélhetően az érdekek világ-méretű szimbiózisának megteremtése alapján a jövőben megformálódó – a centrum és a periféria között megmutatkozó ellentmondások felszámolására is figyelemmel lévő – válaszokban lesz megtalálható.

IRODALOM

Çapan, Ergün (szerk.): Terror és öngyilkos merényletek: az iszlám szemszögéből. Dialógus Platform Egyesület, 2008

Huntington, Samuel P.: A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása, Európa Kiadó, Budapest, 2001

Korán. Helikon Kiadó, Budapest, 1987

Simon Róbert: A Korán világa. Helikon Kiadó, Budapest, 1987

Simon Róbert: Iszlám kulturális lexikon. Corvina Kiadó, Budapest, 2009

Szent Biblia. Magyar Bibliatársulat, Budapest, 1999

VACZULA JÓZSEF

Halálos vita az üdülőfaluban

2011. március 17-én déltájban érkezett a telefonbejelentés a Komárom-Esztergom Megyei Rendőr-főkapitányság Bűnügyi Osztályára, hogy klastrompusztai lakásában holtan találták *H. Györgyöt*.

A bejelentés után azonnal a közigazgatásilag Keszthely községhez tartozó, a Dorogtól mintegy tíz kilométernyire, a Pilis festői völgyében található településre mentünk.

Az áldozat háza előtt az utcán várt minket *Debreczeni István* rendőr alezredes, a Dorogi Rendőrkapitányság bűnügyi osztályvezetője, és azonnal tájékoztatott az elsődleges adatgyűjtésük eredményéről. Az áldozat 63 éves férfi, korábban Budapesten volt cégvezető, majd a válásai és nyugdíjba vonulása után véglegesen leköltözött a klastrompusztai nyaralóba, és visszavonultan élt. Az itt töltött évek alatt a helyi lakosok közül mindössze hárman tartottak vele viszonylag közelebbi kapcsolatot, de az utóbbi időben velük is egyre ritkábban érintkezett. Két gyermekével jó volt a kapcsolata, a nagyobbik fia talált rá. Már az előző nap is keresték telefonon, de miután másnap sem vette fel a telefont, sőt klastrompusztai ismerőse, *Sz. Gyula* sem látta napok óta, illetve a házba sem tudott bejutni, ezért a fia odautazott, hogy a dolgok végére járjon. A ház emeleti szobájába lépve meglátta a földön, vérbe fagyva fekvő édesapját.

Az első lépések a rögzös úton

A nyomozás elsődleges és egyben legfontosabb feladata a helyszíni szemle lefolytatása volt. Néhány évvel ezelőtt a megyében nem volt gond egy szemle lefolytatása, mert egy emberölés helyszínére öt-hat jól képzett, egymás gondolatait is ismerő technikus ment ki, akik a munkát egymás között felosztva szisztematikusan tudtak haladni. Megyei technikai osztály hiányában most azonban az illetékes kapitányság technikusának, jelen esetben a dorogi rendőrség két technikusának szakértelmére voltunk hagyatkozva. A dorogi kollégák a legjobb tudásuk szerint jártak el, de nyilván nem várható el tőlük olyan eredmény, mint amilyenre egy összeszokott, kiemelt ügyek százainak

szemlélén és szakértések ezreinek elkészítésén szocializálódott technikuscsapat képes.

A helyszín egy hétvégi házas övezetben található. A sértett nyaralója a kb. 15 x 40 méteres telken található. A ház oldalába épített lépcsőn jutunk a ház utcafrontra néző oldalán lévő emeleti erkélyre. Az erkélyen kis fehér műanyag asztal áll, egy-egy fehér műanyag székkal. Az asztalon vizespohár, mellette ásványvizes palack, hamutartó, illetve egy kávésbögre. Mindezekből úgy tűnt, hogy az asztalnál két ember ült, és beszélgetett. Az egyik székben talán az elkövető. Mivel azonban a járőrök előtt kiérkező háziorvos a székbe tette a táskáját, így már nem tudtunk szagmintát rögzíteni...

Az erkélyről nyílt a lakás kb. 3 x 5 méteres nappalija. A szoba berendezési tárgyai rendezettek voltak, mindössze a szoba közepén fekvő holttest közvetlen környezetében lévő tárgyakon lehetett látni a dulakodás nyomait. A halottszemlén a halál idejét a szemlét megelőző 24–48 órával korábbra tette a rendőrorvos, a halál oka pedig vérvesztéses sokk.

A boncoláskor tizenkét, késtől származó szúrás volt látható a lapocka, a mellkas és a nyaki részeken. A halált éles, hegyes, legalább tizennégy centi hosszú eszközzel okozott sérülések okozták, heveny külső és belső elvérzést előidézve, amely a nyaki erek megnyitásából, illetve a szervsérülésekből adódott. A sérülések következtében a halál egy-két percen belül beállt. Az áldozat, H. György kézfeijén védekezős sérülések voltak.

A testen lévő sérülések alapján vélemezhető volt, hogy indulati bűncselekménnyel állunk szemben, amikor is az elkövető a sértettet hátulról megszúrja, majd a sértett a szúrások nyomán megfordul, megpróbálja a kést kivenni az elkövető kezéből, de nem sikerült. Az elkövető a szúrásokat nagyon gyorsan, szinte varrógépszerűen végzi, ily módon a szúrások H. György háta felől a sértett megfordulásával párhuzamosan fokozatosan áttérnek a mellkas, majd a nyak irányába.

Ezt támasztotta alá, hogy a lapockánál egy tenyérnyi részen négy szúrásnyom is látható. A korábbi években több olyan sértett is volt, akit késsel szúrtak meg, de túléltek a támadást. A kihallgatásukból megállapítható, hogy a sérültek szúrások egy ütést éreznek a megszúrt testfelületen. A tudatuk nem fogja fel, hogy megszúrták őket, de az „ütés” miatt kialakul bennük egy védekező reflex, és a további támadás megakadályozása érdekében a sértett felé fordulnak. Jelen esetben is azt feltételeztük, hogy az első szúrás után a sértett próbált a támadó irányába fordulni. Az a tény azonban, hogy az elkövető az első négy szúrást ilyen kis helyre tudta irányozni, azt sugallta, hogy itt egy villámgyors támadás történt. Egy ilyen gyors lefutású cselekmény heves in-

dulati motivációt feltételezett, ezért a nyomozás kezdeti szakaszában különös figyelmet fordítottunk egy olyan személy felkutatására, akiből a sértettel ilyen heves indulatokat válthatott ki.

A szemle folyamán arra törekedtünk, hogy a releváns tárgyakat, ha azok szállíthatók, eredetben lefoglaljuk és a nyomszakértő végezze el a nyomrögzítést. Számtalan nyomrögzítési mód van, amely a helyszínen nem hajtható végre, a begyűjtött nyomok kiértékeléséhez pedig nyugodt körülményekre van szükség.

A lakásban rengeteg számítástechnikai eszközt találtunk, ezeket a későbbi számítástechnikai szakértői vizsgálatok céljából lefoglaltuk. Az már az elsődleges adatgyűjtéskor felvetődött, hogy H. György nemcsak szeretete a számítógépeket, de értett is hozzájuk. Ismerősei gépeit is rendszeresen szervizelte. Feltételeztük tehát, hogy lennie kell egy olyan fájlnak, amely hozzásegíthet bennünket az elkövető felkutatásához.

A szemle közben nem találtunk kutatásra utaló nyomot, vagyis gyengült a nyereségvágyból elkövetett emberölés verziója. A szemle során azonban nem találtuk H. György laptopját, személyes iratait, illetve a lakáskulcsait, az elkövető ugyanis távozásakor bezárta a házat. Vajon miért viszi el az elkövető az áldozat laptopját? Talán az érteke miatt? Talán valamilyen adat volt a laptopban, és ezért kellett elvinni?

H. György a szomszédos telken, egy féltető alatt tárolta az autóját. Sz. Gyulától tudjuk, hogy amikor H. Györgyöt kereste, akkor a gépkocsibejáró előtt talált egy villanyfűrőt, amely hosszabbítóval kapott áramot a sértett házából, és egy alumíniumlétrát. Ezeket ő visszavitte a házba. Az Sz. Gyula által elmondottak azt mutatták, hogy H. György a féltető ereszcsonnáját szerelte, majd a munkát az elkövető jöttékor félbehagyta, aztán már nem tudott visszamenni, hogy a szerszámokat elpakolja, illetve a hosszabbítót áramtalanítsa. A szemlét ezért a gépkocsitárolóra is kiterjesztettük, de nem sikerült érdemi nyomot rögzítenünk.

A nyomozás kezdetén úgy tűnt, minden körülmény a sikertelenségünket alapozza meg

A szemlével párhuzamosan megkezdődött a helyszíni adatgyűjtés, illetve a sértett ismerőseinek kihallgatása. A cél kettős volt: szerettünk volna találni valakit, aki láthatta a bűncselekményt, de legalább azt a járművet, amellyel az elkövető érkezett. Másrészt szerettünk volna többet tudni H. Györgyről.

Feltérképezni a rokonokat, barátokat, ismerősöket és a hozzájuk fűződő viszonyát, valamint a férfi egyéniségét, gondolatait. Ezt nehezítette, hogy a lakhelyén senkivel sem volt napi kapcsolatban, a hozzátartozóival sem osztotta meg a vele történeteket. Zárkózott személyiség volt, viszonylagos magányban élt, jól megtervezett napirenddel, kevés ismerőssel. A helybeliek közül érdemi kapcsolata mindössze Sz. Gyulával, *K. Ferenc*cel és annak élettársával volt. Ezek is felszínesek voltak, H. György nem beszélt az érzéseiről, a gondjairól. Ily módon tehát az ismerősök sem tudtak támpontot adni az elkövetőre vagy legalább a motivációra. Azt azonban el tudták mondani, hogy H. Györgynek tuskés stílusa volt, és bárkit bármikor meg tudott bántani.

Részletesen kihallgattuk a hozzátartozókat, felállítottuk az elhunyt családfáját. Még azt a hátrányos helyzetű, cigány származású fiút is felkutattuk, akit H. György korábban éveken keresztül patronált, hogy megadja neki az esélyt a felemelkedésre. Egyre jobban körülhatárolt lett az áldozat egyénisége, ismertek a barátok és a családtagok, de sehol egy olyan adat, amely közvetlenül összefüggésbe hozható lenne az emberöléssel.

De valakinek csak kellett látnia az elkövetőt! Ebből kiindulva elkezdtek egyesével végigjárni a település ingatlanjait. Noha Klostropusztai üdülőövezet, vagyis az ingatlanulajdonosok nagy része nem életvitelszerűen él itt, ettől függetlenül nekik is lehetnek érdemi információik, annál is inkább, mivel a bűntény a március 15-ét magába foglaló négynapos ünnep utáni napon történt. Ráadásul a településrész utcái vonalszerűen kapcsolódnak egymáshoz, az elhelyezkedésüket leginkább egy P betűhöz tudnám hasonlítani: aki bejön, annak kihajtáskor körbe kell mennie az egész falun.

A Takarnet-adatbázisból lekértük az ingatlanulajdonosok adatait, majd egyesével felkerestük és kihallgattuk őket. A kihallgatásokon azonban egyetlen embert sem találtunk, akinek közvetlen információja lett volna a bűncselekményről...

Eközben folyamatosan zajlott a szemlén lefoglalt tárgyak daktiloszkópiái vizsgálata is. Az elkészült szakvélemény sem hozott áttörést, a vizsgált ujjnyomtörödékek közül ugyanis egyik sem volt az elkövetőé.

Még mindig nem volt világos előttünk az elkövetés motivációja. A tanúkihallgatások és az egyéb adatok kizárták, hogy a sértettet érzelmi szálak fűzték volna valakihez.

A számítástechnikai eszköz eltulajdonítása miatt felvetődött annak a lehetősége, hogy az elkövető esetleg beüzemeli a laptopot, és kapcsolódik az internetre, ez pedig segítheti, hogy megtaláljuk. A készülék gyártmányának, típusának megállapítása után elsőként megkerestük gyártót a kérdéses laptop

MAC-címének megállapítása céljából. Minden eszköznek saját MAC-címe van. A címet tizenkét hexadecimális karakter formájában szokták megadni, ebből az első hat hexadecimális számjegy a gyártót vagy az eladót azonosítja, a második hat számjegyet a gyártó vagy a forgalmazó adja a készüléknek.

Megkerestük a hazai internetszolgáltatókat annak megállapítása céljából, hogy az adott szolgáltatónál feljelentkezett-e a keresett készülék, és ha igen, milyen IP-címről. Pozitív eredmény esetén a szolgáltató be tudja határolni az IP-cím-tartományból azt az előfizetőt, aki az adott helyen és időben a releváns MAC-című készülékkel barangolt az interneten.

Ezt a viszonylag egyszerűnek tűnő kutatási módot nehezítette, hogy léteznek olyan szoftveres alkalmazások, amelyek lehetővé teszik mind a MAC-cím, mind az IP-cím dinamikussá alakítását. Router alkalmazása esetén például csak a routert lehet észlelni, a hozzá csatlakozó készülék MAC-címe rejtve marad. További nehézség, hogy a hazai internetszolgáltatók jelentős részénél nincs mód és lehetőség a MAC-címek észlelésére, ezt csak a nagyobb szolgáltatók tudják elvégezni. Sajnos az általunk keresett MAC-címet sem észlelték a szolgáltatók.

Az első reménysugár...

Emberölések nyomozásakor alapvető dolog, hogy minden lehetséges adatot össze kell gyűjteni. Lehet, hogy a számtalan adatból sok semmire sem lesz jó, de mi van akkor, ha egy az elején lényegtelen dolog a nyomozás előrehaladtával új értelmet kap, de már nincs meg... E tapasztalat alapján beszereztük a híváslistákat és a térfigyelő kamerák felvételeit. A híváslistát az utóbbi időben már csak egy évre visszamenőleg lehet beszerezni, ezért rendkívül fontos, hogy a helyszínt lefedő adótoronyok forgalmát minél hamarabb beszerezzük az összes szóba jöhető telefonszámra, illetve az elkövetés időszakára. A térfigyelő kameráknál ez az idő rendszerint jóval rövidebb, ezért itt még fontosabb a gyorsaság.

Mivel a Klastrompusztáról kivezető egyetlen út Keszthőlcire vezet, ezért beszereztük Keszthőlc egyetlen olyan biztonsági kamerájának a felvételeit, amelyek az utcafrontot is rögzítik. Ez után lefoglaltuk a környező településeken lévő biztonsági kamerák felvételeit, amelyeken esetleg látható az elkövető haladás vagy például tankolás közben. A keszthőlci felvételt a helyi kmb-s kolléga nézte végig, ő pedig az elkövetés lehetséges időszakát tekintve kiválasztott egy sötét Audi 100-as személyautót, amelyet nem ismert, így akár az

elkövető is lehetett. A digitális felvétel vonatkozásában, a felvétel minőségének feljavítása érdekében, felkértük szakértőnek az NBSZ fotó-videó-szakértőjét, hogy láthatóvá tehesse az autó rendszámát, az autóban ülő személyeket, illetve az autó egyéb egyedi azonosítóit is. A szakértő a felvétel tisztításával az autó több egyedi sajátosságát is meg tudta állapítani, de sem a rendszám, sem a sofőr nem lett látható.

A szemlén lefoglalt számítástechnikai eszközök tartalmának megismerése érdekében szakértőt rendeltünk ki. Az ő soron kívül elkészített szakvéleménye és a szemlén lefoglalt iratok értékelése folyamán új információk derültek ki. H. György jó anyagi körülmények között élt, magas nyugdíja volt, amelyből nemcsak a saját életvitelét fedezte, hanem segítette a kisebbik fia tanulását is. Ehhez képest meglepetés, hogy a szemlén megtaláltuk a pecsétgyűrűje zálogcéduláját. Az adatok értékelésekor az is kiderült, hogy H. György két embernek is adott kölcsön jelentősebb összegű készpénzt. Az egyik esetben, 2005. március 8-án *T. Imrének*, a hitel nem fizetése miatt azonban jelenleg végrehajtási eljárás zajlik.

A másik esetben a hitelt *Á. László* vette fel a családtagjaival, a fedezet a család tulajdonában lévő két lakóház és egy nyaraló volt. A szálak ennél a hitelnél kezdtek összeérni. Három évre visszamenőleg beszereztük H. György bankszámla-kivonatait, ezekből jól látszott, hogy a korábbi havi rendszerességgű nagy összegű átutalásokkal ellentétben az elmúlt egy évben alig érkezett átutalás *Á. Lászlótól*. A számítástechnikai szakértő véleményéből kiderül, hogy korábban több e-mail is váltottak, ezekben *Á. László* azt magyarázza, hogy a betegsége vagy éppen a hatóságok eljárásának lassúsága miatt nem tud hozzájutni a pénzéhez, és ezért nem fizetett. H. Györgynek egy idő után elfogyhatott a türelme – a zálogcédula láttán valószínűleg a pénze is –, és 2011. március 8-án levélben közölte az adósokkal, hogy 1 726 000 forint + évi tíz százalékos kamatelmoradással halmozódott fel, és nemfizetés esetén végrehajtási eljárást kezdeményez a hitel garanciáinak megszerzése érdekében.

Ha belegondolunk, akkor ez elég motiváció lehet az emberöléshez – de mindenképpen olyan verzió, amelyet ellenőrizni kell!

A nyomozás a célegyenesbe fordult...

Elsőként kezdődött a szokásos priorálás, a személyi igazolványtól a büntetéseket nyilvántartásáig. A járműnyilvántartás adatai szerint *Á. Lászlónak* van egy Audi 100-as gépkocsija. Kezdetnek jó! A Robotzsaru adatai szerint főleg

gazdasági bűncselekménnyel kapcsolatos ügyben hallgatták ki gyanúsítottként, és az adatai között szerepelt a telefonszáma is.

Ellenőriztük H. György híváslistáját, és kiderült, hogy 2010. október 1. és 2011. március 11. között kilencvenöt hívás volt közte és Á. László között, de ez után már egy sem. Megnéztük az ebben az időszakban közöttük zajló internetes levelezések forgalmát, e szerint 2011. február 10-én volt közöttük az utolsó kapcsolat. Vajon öt nap telefonos szünet mellett lehetett Á. László az elkövető? Öcsényi lakosként megtett volna csaknem 200 kilométert anélkül, hogy előzetesen telefonon egyeztetnék volna a találkozót? Egyáltalán: akarta-e Á. László, hogy H. György tudjon az érkezéséről?

Á. László híváslistája szerint a telefonja feljelentkezett a Klostrompuszta közelében lévő adótoronyra a bűncselekmény elkövetésének idején. Ez már nem lehet véletlen...

Megkerestük az Állami Autópálya-kezelő Zrt.-t, kiderítendő, hogy Á. László Audijának a bűncselekmény napján volt-e érvényes autópálya-matricája. A válasz szerint igen. Sőt, sikerült lefoglalnunk annak a Szekszárdi közeli benzinkútnak a biztonságikamera-felvételét, amelyen látható, hogy Á. László az Audit megtankolja a benzinkúton, majd megvásárolja az autópálya-matricát.

Több olyan adat is a kezünkben volt, ami azt bizonyította, hogy Á. László lehet az elkövető.

Az elfogásra történő felkészülés

Az elfogás a megszervezése azonban nem volt egyszerű. Az elfogást mindig úgy kell megszervezni, hogy az elkövetőnek ne legyen lehetősége ellenállásra, menekülésre, illetve a bizonyítékok megsemmisítésére. Mivel nem ismerjük Á. László személyiségét, így csak abból indultunk ki, hogy egy erősza-
kos bűncselekmény 190 centi magas és 180 kilós elkövetőjét kell elfogni. Hol és hogyan fogjuk el? Ha a lakásában fogjuk el, számíthatunk-e ellenállásra? Az elfogás után hallgassuk ki, megpróbáljuk rávenni egy beismerő vallomásra, vagy inkább próbálkozzunk a poligráfus vizsgálattal?

Ilyen és hasonló kérdések fogalmazódtak meg bennünk a tervezéskor.

A terv az volt, hogy ha 2011. április 6-án otthonról elindul a gépkocsijával – a napirendje a híváslistából ismert volt –, akkor egy a forgalmi okokból történő megállást kihasználva az autójában fogjuk el. Nos, aznap más napi-

rendje volt... A kínzó várakozással teli órák után végül a korábbi előadójával telefonon beidézettük Szekszárdra.

Az elfogás pillanatára már felállt a szemlebizottság, két hatósági tanúval. Amint Á. László kiszállt az autójából, hogy a rendőrség épületébe menjen, a történeteket videokamera rögzítette. A felvételen az is szerepel, hogy az elfogás pillanata utáni ruházátvizsgáláskor már ott van a két hatósági tanú, ők a jelenlétükkel igazolták, hogy az autóba nem tettünk be, illetve onnan nem vettünk ki semmit. A gépkocsi szemláját az elfogás helyszínén a parkolóban kezdtük meg, de a külső leírás után a rendőrség garázsában folytattuk. A szemlén részt vett a BSZKI alkalmazottja is, a szemle elsődleges célja ugyanis az autóban az áldozattól származó DNS-minta rögzítése volt. Sajnos a lefoglalt mintákban ilyen DNS-t nem talált a későbbi hemogenetikus szakértői vizsgálat.

Szükségesnek tartottuk, hogy Á. Lászlót poligráfos vizsgálat alá vonjuk. A gond az, hogy csak a gyanúsítottként kihallgatott személy poligráfos vizsgálatának eredménye lehet bizonyíték. *Krispán István* pedig azt kérte tőlünk, hogy az alany minél kevesebb adatot tudjon meg tőlünk, mert a vizsgálat alatt arra is be tud jelezni, amit tőlünk hall, és a vizsgálat megtevesztő lesz. Az még rendben lett volna, hogy semmit nem mondunk neki – de mi fog szerepelni a gyanúsításban? A megoldást abban láttuk, hogy – élve a Btk. legegyszerűbb tényállása adta lehetőséggel – a gyanúsításban mindössze annyit közöltünk vele, megalapozottan gyanúsítható azzal, hogy megölte H. Györgyöt. Az egyéb lényegi tényezőket (hely, idő, módszer stb.) nem szerepeltettük a tényállásban.

Az elkövető kihallgatása, amikor szép lassan feltárultak a hiányzó mozaikok is...

Á. László a kihallgatásakor a gyanúsításban foglaltakat megértette, de tagadta a cselekmény elkövetését, sőt vallomást sem tett. Ez után javasoltuk neki a poligráfos vizsgálatot: beleegyezett. *Krispán István* szaktudásában ezúttal se csalódtunk: nagyjából két óra múlva szólt, hogy Á. László szeretne mondani valamit...

Elmesélte, hogy 2004-ben ismerte meg H. Györgyöt, és tizenhárommillió forint hitelt vett fel tőle. Rajta kívül másoktól is vett fel nagyobb összegű hitelt, ezekre már azért volt szükség, hogy a korábbi hiteleket visszafizethesse. A munkahelyén nehézségei voltak, állandó pénzzavarba került, többeknek is

tartozott, amikor H. György a 2011. március 8-án kelt levélben közölte az adóstársakkal, hogy 1 726 000 forint + évi tíz százalék kamatelmaradás halmozódott fel, és nemfizetés esetén végrehajtási eljárást kezdeményez.

E felszólító levél hatására előzetes bejelentés nélkül érkezett meg H. György klastrompusztai házához 2011. március 16-án. Beismerő vallomásaiban Á. László elmondta, hogy azért nem jelentkezett be, mert ha nem találta volna otthon H.-t, akkor a munkája miatt ment volna Budapestre. Érkezésekor H. György a telke melletti féltetön szerelte a csatornát. Közölte, hogy a tartozásáról szeretne vele beszélni, mire a házigazda beinvitálta, és leültek a ház teraszán a műanyag asztal mellé. Ekkor a gyanúsított elmondása szerint egyeztettek, hogy pontosan mekkora az elmaradás, majd közölte, hogy hitelt szeretne felvenni, amelyből ki tudná fizetni a tizenhárommillió forintos tőketartozást és az időközben felgyülemlett kamatokat. H. Györgytől azt kérte, hogy a banki hitel felvétele érdekében a korábbi hitel miatt jelzáloggal terhelt ingatlanjainak az új hitelhez szükséges jelzálogjogának a bejegyzésében segítsen. H. György a közreműködéséről biztosította, majd a beszélgetés békés menete drámai fordulatot vett. Közölte Á. Lászlóval, hogy ettől függetlenül ő továbbra is követeli, hogy egy héten belül megkapja az elmaradt törlesztőrészeket, különben él a jelzálogjogával.

A beszélgetés hangneme teljesen megváltozott, H. György kajánul megjegyezte, hogy „látja, látja, tudtam, hogy előbb-utóbb minden az enyém lesz!”, jön majd a végrehajtó, és teszi a dolgát, lefoglal, elveszi, ami az ő járandósága fejében jár. Ez után elkezdett egyre személyesebb megjegyzéseket tenni, ettől Á. egyre idegesebb lett, és mielőbb menni akart, mert látta, hogy úgysem jutnak dülőre. Miközben H. György folyamatosan mondta a magáét, a gúnyos megjegyzéseit, Á. László megkérte, hadd használja a mosdót. A házigazda a ház belsejébe invitálva mondta, hogy jöjjön csak, kövérkém, jöjjön csak. Miközben H. György folyamatosan mondta a magáét, beléptek az erkélyről nyíló helyiségbe, a házigazda mutogatott a kezével, illetve mondta, hogy menjen csak, menjen csak, és mondta, vigyázzon, hogy össze ne barmoljon vagy piszkítson valamit. A mosdóig sem jutottak, amikor a bal kéz felől lévő asztalon Á. László meglátott egy kést, elszakadt nála a cérna, és megszúrta H. Györgyöt.

Á. László beismerő vallomásaiban azt állította, hogy ő csak egy késszúrásra emlékszik, de nem zárta ki, hogy többször szúrt. Neki ez az időszak kiesett, elmondása szerint önkívületi állapotba került. Mindössze az maradt meg a történetből, hogy miután a sértettet megszúrta, az felé fordult, kezé-

vel hadonászott, evickélt, majd nekiesve valaminek a földre került, ő meg csak nézte, hogy mit tett.

Á. László elmondta, hogy az elkövetés után szétnézett a lakásban, de mivel nem látott senkit, magához vette a használt kést, H. György laptopját, majd az ingatlant bezárta, és magával vitte a kulcsot is. Ez után szinte ösztönösen elindult hazafelé. Útközben eldobta a kulcsokat, illetve egy másik helyen kidobta az autóból a kést is. A helyszíni kihallgatásán megmutatta azt a helyet, ahol a kulcsokat kidobta. Az itt végzett kutatáskor találtunk egy ELGA felirattal ellátott kulcsot, amely az áldozat házának postaládáját nyitja. Á. László azt a helyet nem tudta megmutatni, ahol a kést kidobta, csak a hely jellemzőit tudta megadni. Az így vélelmezett helyeken átnéztük az út menti árkokat, de kést nem találtunk.

Azt is vizsgáltuk, hogy valóban történtek-e előkészületek a H. György által nyújtott hitel kiváltására. Az egyik pénzügyi szakszárdi irodájában dolgozó ügyintéző a tanúvallomásaiban elmondta, hogy 2010. szeptember 1. előtt felkereste őt Á. László, hogy egy tizenhárommillió forintos kedvezőtlen magánhitelt kedvezőbb hitellel tudjon kiváltani. A tárgyalások alatt addig jutottak, hogy a hiteliroda munkatársa beszerezte a legjobb ajánlatot, elmondta, mi szükséges az új hitelhez, de később Á. László azt mondta, hogy jelenleg nem esedékes a hitelfelvétel.

2011 márciusában azonban Á. László már csak az emberölés elkövetése után tárgyalt a pénzügyi képviselőjével. Mindezek alapján megállapítható, hogy Á. László 2010 őszén valóban gondolkodhatott hitelfelvételen, a feltételeit is megismerhette, de 2011. március 16-án úgy ment el H. Györgyhez, hogy ebben az időszakban nem folytatott előzetes megbeszélést a pénzügyi dolgozóival. Ez természetesen nem zárja ki, hogy Á. László a korábbi megbeszélések ismeretei birtokában előzetes tárgyalást akart folytatni H. Györggyel.

Az elfogásával egy időben megkezdődtek az Á. László lakhelyén, a szomszédban lakó édesanyja ingatlanán, valamint a Budapesten élő testvére lakásában a házkutatások, valamint a családtagok kihallgatása. A családtagok kihallgatása nyomán megállapítható, hogy nem tudtak a bűncselekmény elkövetéséről, még a család valós anyagi helyzetét sem ismerték, ettől függetlenül számtalan érdekes hírrel szolgáltak.

Á. László fia elmondta, hogy kapott egy laptopot az édesapjától értékesítés céljából, sőt megnevezte azt is, aki megvette. A kérdéses laptopot lefoglaltuk, azonos volt a H. Györgytől ellopott lappal.

Á. László testvére, Á. Tünde a tanúvallomásaiban elmondta, hogy 2011. március 16-án azt az üzenetet kapta a testvérétől, hogy a H.-féle ügyet rendezte, a bankos ügyet majd megbeszéljük. Az üzenet alapján arra gondolt, hogy a testvére megkapta a munkáltatótól az elmaradt pénzét, ebből kifizette a hátralékot, a hitelkiváltásra pedig később térnek rá. Szerencsére ez az üzenet a kihallgatása idején is megvolt a telefonban, így ez is a bizonyítékok közé került.

A nyomozás adatainak értékelése

A nyomozás folyamán mindig jelentős lépés, ha sikerül elérni a gyanúsított-nál a bizonyítékok királynőjének tartott beismerő vallomást. Egy kellően szakszerűen felvett vallomás egyrészt a tettestudomás révén bizonyítja, hogy valóban az elkövetővel van dolgunk, és nem olyasvalakivel, aki valamely okból más helyett elismeri a bűncselekmény elkövetését. Másrészről a nyomozás idején beszerzett számtalan adat, bizonyíték sokszor csak a gyanúsított által elmondottak alapján áll össze tényleges egészszé.

Egy őszintének tűnő beismerő vallomás azonban önmagában nem jelentheti az ügy sikeres befejezését. Gondoljunk csak bele, hogy hány és hány olyan beismerő vallomással találkoztunk, amely csak látszólag volt teljes mértékben feltáró jellegű, mert lényeges tényeket az elkövető a saját érdekében megszépített. Sőt nyugodtan kimondhatjuk: az esetek többségében ilyen beismerésekkel találkozunk, ezért elengedhetetlen a vallomás egészének ellenőrzése.

Ebben az ügyben a gyanúsított beismerő vallomást tett, részletesen ecsegette, milyen előzmények után jutott el arra az elhatározásra, hogy felkeresi a sértettet, és mi vezetett a szörnyű tettehez. A kiváltó okot H. György provokáló magatartásában látta, ez után, mint mondta, nála filmszakadás volt.

Ennek ellenőrzését és a valódi motiváció feltárását kiemelten fontosnak tartottuk, ugyanis az elkövető magatartása a szándéka függvényében lehetett előre kitervelt, nyereségvágyból elkövetett emberölés, lehetett alapeseti emberölés, de megvalósulhatott akár a hirtelen felindulásból elkövetett emberölés is. Mindhárom tényállás kimenetele lényegében ugyanaz, a sértett halála, de a jogalkotó a magatartás megítélését a szándék függvényében széles spektrumon határozta meg. Amíg hirtelen felindulás esetén a büntetés lehet kettőtől nyolc évig terjedő, minősített esetnél pedig akár életfogytig tartó szabadságvesztés is.

A valós szándék megállapítása érdekében a beismerő vallomást a nyomozás adatainak prizmáján keresztül néztük. Elsőként a sértett hozzátartozóinak a vallomását vettük szemügyre. H. György fiai azt mondták, nem tudják elképzelni, hogy az édesapjuk bárkit is behívott volna csak úgy a házába, hiszen még a barátait sem hívta be, nemhogy egy számára idegen embert. Azt meg végképp nem tudták róla elképzelni, hogy a teraszon leülteti, sőt meg is kínálja. Az viszont már valószínűbb dolog volt számukra, hogy az édesapjuk megsért valakit, ezt korábban már többször is megtette, ez összevágott tuskés egyéniségével. Azt sem tudták elképzelni, hogy az édesapjuk az asztalon tartson egy kést, ő ugyanis nem szeretett pakolni, ezért mindig mindent a helyén tartott, a kést például vagy a fiókban vagy a mosogatóban. Az elkövető nagyon éles kést használt, de a fiúk – bár nem ismerték az édesapjuk összes keszét – nem tartották valószínűnek, hogy éles kést tartott volna otthon.

A helyszíni szemle adatai azonban nem cáfolják meg az Á. László által elmondottakat. Sem a kertben, sem a házban – kivéve az emeleti szobát – nem találtunk dulakodásra utaló nyomokat, így nagy valószínűséggel megállapítható, hogy a sértett tényleg maga invitálta a lakásába a későbbi gyilkosát. Az áldozat megtalálási helyén voltak dulakodásra utaló nyomok, de azok elhelyezkedése és mértéke szintén a gyanúsított által elmondottakat erősíti. Szintén az ő verzióját erősítette, hogy a ház teraszán lévő asztalon valóban voltak poharak.

Á. László a gyanúsítottként történő kihallgatásakor, illetve a másnap helyszíni kihallgatásán beismerő vallomást tett, sőt láthatóan megbánta a történeteket, és mindenben együttműködött, hogy a munkánkat segítse. De azt is tudtuk, hogy a sértettet és más hitelezőjét is képes volt hosszú időn keresztül megnyugtatni, hogy visszakapják a pénzüket, és ennek érdekében hazugságok sorát vetette be. Mi vajon melyik oldalát látjuk? Türelmetlenül vártuk a pszichológus és az elmeorvos véleményét.

A pszichológiai szakvélemény szerint Á. László hosszabb ideje őrlődött az anyagi gondjai miatt, kereste a megoldás lehetőségét, és ennek reményében ment el a sértetthez. A beszélgetés közben a megoldás lehetőségét valószínűként élte meg, ez jelentős megkönnyebbüléssel járhatott számára. H. György ezután következő éles stílusváltása, a provokatív, fenyegető, fölényes, megalázó magatartás a gyanúsítottat felkészületlenül, sokként érte, a megoldás szertefoszlott, ami kóros mértékű indulatokat generált. Az ölési cselekmény lefutása, a szúrások is villámgyors, megállíthatatlan automatizmusként mentek végbe, ezt követi a menekülés, de ekkor a rádöbbenés után már racionális elemek is fellelhetők voltak a magatartásában.

A szakvélemény szerint az intelligenciája meghaladja az átlagot, a személyiségét befelé fordulás, érzékeny sértődési beállítottság jellemzi. Az általa előadottak életszerűek, kétségtelenül átéltek. A cselekvés közben tapasztalt beszűkültség az énidegen cselekmény következménye. A cselekvésre összességében emlékszik, de a részletek vonatkozásában az elfojtás érvényesül, amely az ebben a lelkiállapotban való történés folyamánya, nem tudatos elhallgatás vagy védekezési taktika.

Az elmeorvos szakértő véleménye szerint Á. László a vizsgálat idején és a cselekmény elkövetésekor nem szenvedett olyan elmeműködési zavarban, amely képtelenné tette volna a cselekményének a társadalomra való veszélyessége következményeinek felismerésére, illetve arra, hogy e felismerésnek megfelelően cselekedjen. A szakvélemény szerint a sértett arrogáns gúnyolódása, a külsejére tett gúnyos megjegyzései, a családja becsmérlése robbanásszerű érzelmi reakciót váltott ki tudatbeszűküléssel, amelyben mentális fék nélkül követte el a tettét. A tudatbeszűkült állapot következménye, hogy magára az ölésre – amelyet elismer – nem tud pontosan visszaemlékezni, mindössze az első szúrásra emlékszik. Az elvégzett vizsgálatok alapján felmerül a rövidzárlati cselekmény lehetősége (a tett énidegen, erős büntudattal kísért), az előre megfontoltság azonban nem valószínűsíthető.

A pszichológus és az elmeorvos szakértő véleménye tehát szintén a gyanúsított verzióját erősítette, illetve beleillett a halottszemle adatai által vélelmezett heves indulati elkövetés verziójába is. A nyomozás idején azonban több megválaszolatlan kérdés maradt. Vajon elindul úgy valaki kétszáz kilométernyire egyeztetni, hogy előzetesen nem jelzi a másik félnek? Magyarázható-e ez az elkövető lelkiállapotával, amelyre kétségtelenül hatott az anyagi ellehetetlenülés réme? A sértett fiainak van-e igazuk, hogy az édesapjuk sohasem hagyott elől kést az asztalon, illetve nem is volt éles kése, vagy a sértett mondott-e igazat az elkövetés eszközét illetően? Sajnos e kérdések megválaszolására utólag nincs lehetőség, továbbra is nyitva maradtak.

A cselekmény büntetőjogi értékelése

A nyomozás adatai alapján szinte teljes bizonyossággal kizárható az előre ki-terveltség. Az elkövető szándékát illetően reális verzióknak tűnt a hirtelen felindulásból történő elkövetés, a bizonyítékok mérlegelésekor azonban arra a következtetésre jutottunk, hogy nem kellő mértékben alátámasztott ez a privilegizált esetet. Megítélésünk szerint Á. László cselekménye a Btk. 166. §

(1) bekezdésbe ütköző és a szerint minősülő emberölés büntette. A nyomozás adatai alapján bizonyos, hogy a későbbi áldozat magatartása is közrejátszott az elkövető ölési szándékának kialakulásában, ezt a bíróság az ítélet meghozatalakor akár enyhítő körülményként is értékelheti. Á. László azon magatartása, miszerint a sértett laptopját a gyilkosság után elhozta, alkalmas egyrendbeli, a Btk. 322. § (1) bekezdés c) pontjába ütköző és a szerint minősülő kifosztás büntette megalapozott gyanújának a megállapítására.

Az ügy iratait a Komárom-Esztergom Megyei Főügyészségnek küldtük meg vádemelési javaslattal.

A hónap eseményei az EU belügyi együttműködése terén (június)

JÚNIUS 7-ÉN KERÜLT SOR A DÁN ELNÖKSÉG ÁLTAL LEBONYOLÍTOTT UTOLSÓ BELÜGYI TANÁCSÜLÉSRE. A napirenden szerepelt szokásos tájékoztató pontként a SIS-II rendszer felállításának jelenlegi állása, ennek keretében a miniszterek tájékoztatást kaptak arról, hogy a nemzeti rendszerek tesztelése után augusztusban megindul az adatmigrációval kapcsolatos előkészítő munka is annak érdekében, hogy majd várhatóan 2013-ban felváltsa a jelenleg működő rendszert. Hosszú várakozás után az Európai Bizottság végre előterjesztette arra vonatkozó javaslatát, hogy az *EURODAC-rendelet módosítása révén a rendészeti szervek is hozzáférést kaphassanak a rendszerhez*. Ez a javaslat volt a közös európai menekültügyi rendszer második fázisának egyedül hiányzó eleme, így újra megnyílt a lehetőség a közös európai menekültügyi rendszer 2012-es felállítására, amit a ciprusi elnökség prioritásként határozott meg. Az unió terrorizmus elleni koordinátora benyújtotta szokásos féléves jelentését az *EU terrorizmus elleni stratégiája végrehajtásának állásáról*. A tanács következtetéseket fogadott el az *Europol Információs Rendszerének fokozottabb és hatékonyabb használatáról* a határon átnyúló bűncselekmények hatékonyabb leküzdése érdekében. A következtetések azonosítják azokat a beavatkozási pontokat, amelyek nyomán mennyiségi és minőségi javulás érhető el a rendszer használatában.

A TANÁCS KÖVETKEZTETÉSEKET FOGADOTT EL A KÖVETKEZŐ UNIÓS DROG-STRATÉGIA KÉRDÉSKÖRÉBEN IS. A jelenlegi stratégiai keret 2012-ig tart, ezért a dán elnökség úgy vélte, elérkezett az ideje annak, hogy a következő többéves időszakra szóló uniós stratégiához inputot szolgáltatasson. A kábítószer elleni politika alapvetően az uniós tagállamok hatáskörébe tartozik ugyan, de az EU jelenlegi drogstratégiájának az a célja, hogy növelje a nemzeti stratégiák értékét, miközben tiszteletben tartja a szubszidiaritás és az arányosság elvét, hogy mozgásteret adjon a helyi, a regionális, a nemzeti és a nemzetközi fellépéseknek, valamint hogy lehetővé tegye a rendelkezésre álló források optimális kihasználását. Mindezt a kereslet és a kínálat csökkentésére irányuló multidiszciplináris megközelítéssel kívánta megvalósítani. Továbbra is a

heroin okozza a legnagyobb problémát Európában, míg a kokain e tekintetben a második helyezett. A szintetikus vagy dizájnertdrogok okozta fenyegetésre szinte minden tagállamnak reagálnia kellett már valamilyen módon, ezek esetében a klasszikus megközelítés csődöt mondott. Erre a jelenségre az új stratégiának is reagálnia kell, a káros pszichoaktív anyagok, illetve az alkohol együttes fogyasztása jelentős egészségügyi kockázat. A kábítószerből jövedelemhez jutó elkövetők kihasználják a belső piac és a modern technológia adta lehetőségeket, ezekkel a tevékenységekkel a szervezett bűnözés egyéb ágainak finanszírozását segítik elő. Az új stratégia vonatkozásában a tanács elvárása, hogy rövid dokumentum legyen, amely a következő öt témakörre összpontosít: koordináció, keresletcsökkentés, kínálatcsökkentés, nemzetközi együttműködés és kutatás, tájékoztatás és értékelés.

Korlátozott számú, világosan meghatározott stratégiai célkitűzést kell tartalmaznia, amelyek kijelölik az uniós drogpolitika hosszú távú stratégiai fejlesztésének irányát, és amelyek megszilárdítják a meglévő eszközöket és azokra építenek. Végrehajtásának részleteit két egymást követő, egyenként négy-négy éves időszakot lefedő cselekvési tervben kell rögzíteni, az elért eredményeket időszakosan is értékelni kell. Külön követelményeket támaszt a tanács az integrált megközelítéssel összefüggésben, de nagy nyomatékok szólnak a biztonsági megfontolások megjelenítésének is.

Az EU és az Egyesült Államok együttes erővel globális szövetséget hív életre a gyermekek online szexuális bántalmazása ellen. A globális szövetség célja, hogy előmozdítsa a világ országainak elköteleződését a gyermekek online szexuális bántalmazása elleni küzdelemben való aktív közreműködés iránt. A kötelezettségvállalásokat konkrétan meghatározott intézkedések révén megvalósítandó globális, átfogó politikai célkitűzésekkel kapcsolják össze, amelyeket az erről szóló tanácsi következtetések elfogadásával hagyott jóvá a tanács. A június 20–21-én tartandó Európai Unió–Egyesült Államok miniszteri találkozón kerül majd sor ténylegesen a globális szövetség életre hívására. A végső cél a gyermekpornográfia és a gyermekek kizsákmányolására irányuló megtévesztésektől mentes internet megteremtése. Ehhez azonban még számos nehézséget kell globális szinten orvosolni, a legfontosabb az ellenőrző és rendvédelmi szervek joghatósági problémáinak gyakorlati eszközökkel történő áthidalása. A szövetség az unió és Amerikai között jön először létre, de hamarosan csatlakozhat hozzá India, Kanada, Dél-Afrika, Ausztrália, Oroszország is.

A CIPRUSI ELNÖKSÉG EGYIK LEGFONTOSABB FELADATA A KÖVETKEZŐ TÖBBÉVES PÉNZÜGYI KERET (2014–2020) JOGI ALAPJÁT MEGTEREMTŐ UNIÓS AKTUSOK TÁRGYALÁSÁNAK TOVÁBBVITELE LESZ. Ahhoz, hogy a tagállamok megkezdhessék többéves terveik, nemzeti programjaik kidolgozását, látniuk kell azt az uniós intézmények (Európai Bizottság, tanács és parlament) közötti kompromisszumok nyomán létrejövő mozgásteret, amelyen belül lavírozva vázolhatják az említett időtávra vonatkozó terveiket. A következő elnökség célkitűzései között szerepel a közös európai menekültügyi rendszer felállítása 2012-re, de jelentős figyelmet fordítanak majd az új uniós adatvédelmi keret tárgyalásában való előrehaladásra is. A migrációs kérdések, a szolidaritás elvének érvényesülése, az emberkereskedelem elleni küzdelem és a gyermekek kizsákmányolása elleni fellépés fontos elemei a programnak. A ciprusi fővárosban júliusban megrendezendő informális belügyi tanácsülés napirendi pontjai között is hangsúlyosan szerepelnek a migrációs és menekültügyi kérdések. Ciprus földrajzi elhelyezkedése miatt elsősorban a déli szomszédos államokra kívánnak fókuszálni, emellett a számítógépes biztonsághoz kapcsolódó kérdéseket vitathatják meg a miniszterek.

AZ EURÓPAI BIZOTTSÁG JÚNIUS 19-ÉN MUTATTA BE AZ EMBERKERESKEDELEM FELSZÁMOLÁSÁRA IRÁNYULÓ ÚJ EURÓPAI UNIÓS STRATÉGIÁJÁT. A dokumentum előkészítése már hosszú ideje zajlott, a bizottság eredetileg a 2011. első félévi magyar uniós elnökség elejére ígerte a nyilvánosságra hozatalát. 2010. december 14-én az Európai Bizottság megválasztotta az európai emberkereskedelem elleni koordinátornak *Myria Vassiliadou*t, ez után az ő és egy általa létrehozott szakértői munkacsoport közreműködésével újragondolták a lehetséges stratégiai kereteket, ennek tulajdonítható, hogy csak most jelent meg. Az elkészült dokumentum középtávra, a 2012 és 2016 közötti időszakra határozza meg az emberkereskedelem felszámolására irányuló európai stratégia elemeit. A felszámolás kifejezés kissé túl ambiciózusnak tűnik, de lényegében a stratégia átfogó jellegének bemutatását szolgálhatja, a dokumentum összefoglalja az eddig megtett uniós és nemzetközi lépéseket, amivel egyben felhívja a figyelmet a téma komplexitására is. A tervezett intézkedéseket öt célkitűzés köré csoportosították:

- a) Az emberkereskedelem áldozatainak beazonosítása, védelme és segítése.
- b) Az emberkereskedelem megelőzésének erősítése.
- c) Az emberkereskedők büntetőjogi felelősségre vonásának fokozása.
- d) A kulcsszereplők közötti koordináció és együttműködés fokozása, a szakpolitikák koherenciája.

e) Az emberkereskedelem valamennyi formájával kapcsolatban felvetődő gondokra vonatkozó ismeretek bővítése és ezek hatékony kezelése.

Az egyes célkitűzések mellé rendelt konkrét intézkedések között valójában kevés újdonsággal szolgáló elemet találunk, mindamelllett világosan megjelölik a hangsúlyos beavatkozási területeket, jól mutatják a trendeket és a megindult folyamatokat is. Kiemelhető elemek: az emberkereskedők pénzcsoportjainak betömése pénzügyi vizsgálattal; a büntetőjogi felelősségre vonást szolgáló bizonyítékgyűjtés; a gyermekvédelmi rendszerek erősítése; a keresletcsökkentés további lehetőségeinek feltárása; a civil társadalommal való kommunikáció; az adatgyűjtés és az uniós szintű koordináció. A stratégia végrehajtását két évente értékelik majd, az első jelentés 2014-ben készülhet el. A közlemény tartalma és az emberkereskedelem megelőzéséről és az ellene folytatott küzdelemről, az áldozatok védelméről szóló 2011/36/EU irányelv implementálása jelentős részben meghatározza hazánkban is azokat a kereteket, amelyek szerint a hatályos nemzeti stratégiánk kidolgozása után folytatnunk kell az emberkereskedelem elleni küzdelmet.

AZ IDÉN MAGYARORSZÁGOT JUTALMAZTA AZ EURÓPAI KÖZLEKEDÉSI TANÁCS AZ ÜGYNEVEZETT PIN-DÍJJAL, AMELYNEK ÁTADÁSÁRA BRÜSSZELBEN KERÜLT SOR JÚNIUS 20-ÁN. Az Európai Közlekedésbiztonsági Tanács olyan független, nonprofit szervezet, amelynek célja a közlekedés közben előforduló halálesetek és balesetek számának csökkentése Európában. Az 1993-ban alakult szervezet a közlekedésbiztonságban járatos szakemberek bevonásával és nemzetközi együttműködéssel több ország szakmai tudásbázisát egyesítő kutatási tevékenységet végez. A tanács a magas színvonalú, átfogó kutatások eredményeinek közzétételével, kidolgozott javaslatokkal szakértői tanácsot nyújt az uniós intézmények és a tagállamok részére. A tanács szakértők bevonásával kutatja fel a közlekedésbiztonság kulcsfontosságú területeit, és igyekszik kidolgozni a legjobb módszereket. A kutatás-fejlesztési tevékenység mellett kiemelt feladatául tűzte ki a meglévő eredmények közzétételét a szakma képviselői és a törvényhozók körében, valamint céljának tekintni a társadalom széles rétegeivel való megismertetését, elfogadtatását is, ezért fórumokon és kampányon való részvétellel segíti az eredmények széles körű publikálását. 2006 júniusában határozták meg az ügynevezett közlekedésbiztonsági teljesítmény indexet (*Road Safety Performance Index; PIN*), amely eszközt ad az európai országok kezébe a közlekedésbiztonság hatékonyabb kezeléséhez. A tagállamok teljesítményének összehasonlításával lehetővé te-

szi a legjobb gyakorlatok népszerűsítését Európában, és olyan politikai iránymutatást ad, amely biztonságos közúti közlekedési rendszerhez vezet. Az index 27 uniós tagállam, valamint Norvégia, Svájc, Izrael és Szerbia adatait foglalja magába. Az index tartalmazza a közlekedésbiztonság minden releváns területét, így a közutak vonatkozásában egyebek között a közlekedők magatartását, az infrastruktúrát, a gépjárműveket, csakúgy, mint a közlekedésbiztonsági döntéshozatalt. A programban harminc ország nemzeti kutatóintézetei és független kutatói vesznek részt, hogy a projekt keretében értékelt tudományos eredmények hatékonyan eljussanak az európai közlekedésbiztonsági döntéshozókhoz.

A DÁN ELNÖKSÉG KEZDEMÉNYEZÉSÉRE SOR KERÜLT A SZERVEZETT BŰNÖZÉS ELLENI KÜZDELEM ADMINISZTRATÍV ESZKÖZEIVEL FOGLALKOZÓ INFORMÁLIS EURÓPAI SZAKÉRTŐI HÁLÓZAT ÜLÉSÉRE BRÜSSZELBEN. Az ülésre a dán elnökség két nagy témával készült, az egyik az adminisztratív megközelítés definiálásának lehetőségeit vizsgálta, a másik a hálózat lehetséges céljaival foglalkozott, és azzal, hogyan lépjen tovább. Az első téma kapcsán arra jutottak a résztvevők, hogy ez a megközelítés számos tagállamnak annyira új, hogy jelen pillanatban egy egzakt definíció nehezen vázolható, mindazonáltal fontos, hogy a hálózatnak legyen munkaterve, prioritásai, amelynek az uniós szervezett bűnözés elleni küzdelmében megvalósuló szakpolitikai ciklusához kell igazodnia, ezenkívül bizonyos horizontális kérdésekkel is kell foglalkoznia. A hálózat jelenlegi legnagyobb előnye az információk és jó gyakorlatok cseréje, amely hamarosan elektronikus felületen is lehetséges lesz a kijelölt szakértők számára. A ciprusi elnökség mindenképpen folytatja a munkát, és a következő ülést novemberre tervezi.

Összeállította: Szabó Adrienn

Ára: 500 Ft

